

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР
МИНИСТРЛІГІ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ**

**ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРУ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМНЫҢ
ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ
ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ
Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
2024 жылғы 18 қазан**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
Республиканской научно-практической конференции
РОЛЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ В ОБЕСПЕЧЕНИИ
КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И
СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УСЛОВИЯХ
СОЗДАНИЯ НОВОГО КАЗАХСТАНА
18 октября 2024 года**

**АҚТӨБЕ
2024**

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР
МИНИСТРЛІГІ М.БӨКЕНБАЕВ атындағы
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫ**

Жалпы заң пәндері кафедрасы

**ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРУ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМНЫҢ
ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН
ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ІШКІ ІСТЕР
ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ**

**Республикалық ғылыми-тәжірибелік
конференциясының материалдар жинағы
2024 жылғы 18 қазан**

**сборник материалов
Республиканской научно-практической конференции
РОЛЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ И
СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В УСЛОВИЯХ
СОЗДАНИЯ НОВОГО КАЗАХСТАНА
18 октября 2024 года**

**АҚТӨБЕ
2024**

ӘОЖ 351/354:342
КБЖ 67.401.213:213:67.400
Ж 28

*Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе
заң институтының Ғылыми кеңесімен ұсынылды*

Жалпы редакциясын басқарған:

Н.Ж.Мухаметкалиев—Институт бастығы, заң ғылымдарының
кандидаты полиция полковнигі

А.Ж.Нурушев—Институт бастығының орынбасары, заң
ғылымдарының кандидаты полиция полковнигі

Ж 28

Жаңа Қазақстан құру жағдайында адамның және
азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын
камтамасыз етудегі ішкі істер органдарының рөлі Республикалық
ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдар жинағы
(2024жылғы 18 қазан)// *Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев
атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе 2024 – 2025 б.*

ISBN 978-601-7460-45-7

Конференция материалдарының жинағына ПО-ның
құрылымдық бөлімшелер басшыларының,
көрнекті ғалымдардың – ғылым қызметкерлерінің, мамандар мен
сарапшылардың, оқытушылардың, отандық жоғары оқу
орындарының құқықтанушы ғалымдарының, сонымен қатар,
Қазақстан Республикасы ЖОО-ның жас ғалымдарының,
адъюнкттарының, ізденушілерінің,
докторанттарының, магистранттарының, мамандарының ғылыми
мақалалары енгізілді.

ISBN 978-601-7460-45-7
ӘОЖ 351/354:342
КБЖ 67.401.213:213:67.400

© ҚР ИМ М.Бөкенбаев атындағы АЗИ, 2024.

МУХАМЕТҚАЛИЕВ НҰРКЕН ЖАНБОЛАТҰЛЫ
Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының бастығы
заң ғылымдарының кандидаты
полиция полковнигі

***Құрметті бүгінгі конференцияға қатысушы
қонақтар, әріптестер, магистранттар мен
докторанттар және курсанттар!***

ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң Институтымен ұйымдастырылып отырған «Жаңа Қазақстан құру жағдайында адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі ішкі істер органдарының рөлі» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясына қош келдіңіздер!

Бүгінгі конференцияда Сіздерді риясыз көңілімізбен қарсы алып отырғанымызға қуаныштымыз.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылдың 2-қыркүйегінде Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «Қоғамда заң мен тәртіп идеологиясын терең орнықтыру қажеттілігі, Әділетті

Қазақстанды құрудың негізгі алғышарттарын» атап өтті. Бүгінгі іс-шараның мақсаты да осы мәселелерге арқау болып отыр.

Бүгінгі конференция тақырыбы әсіресе, жаңа Қазақстанды құру және барлық құқық қорғау жүйесін реформалау қарсаңында өзекті болып табылады.

Мемлекет Басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 16.03.2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында: «Біз әрбір шешімді мұқият таразылап, әрбір іске байыпты қарауымыз керек. Патриоттық рухы жоғары ұлт өзінің барлық мақсаттарына жетеді. Біздің миссиямыз - жаңа Қазақстанды құру»- деген болатын. Мемлекет басшысының сөзін қолдай отырып, жаһандық тұрақсыздық жағдайында полиция қызметкерлеріне – билік өкілдеріне деген сенім бұрынғыдан да маңызды екеніне назар аударғым келеді. Қоғам мен мемлекетті жаңғырту тек қызметтік борышын және кәсібін мүлтіксіз орындаған жағдайда ғана мүмкін болады. Заңдылықтың, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қатаң бақылау қажет. Сізді қарап отырған адамдар мемлекеттік билікті бағалайды. Осыған байланысты полицей барлығына үлгі болуы тиіс. Қазақстандық полицейлер алдағы уақытта да өзінің игілікті борышын табысты орындау үшін барлық күш-жігерін, тәжірибесі мен күш-жігерін жұмсайтынына сенімдімін.

Конференцияның барлық қатысушыларына сәттілік пен жемісті жұмыс тілеймін!

НУРУШЕВ АКАН ЖАКЫПБЕКОВИЧ

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары
заң ғылымдарының кандидаты
полиция полковнигі

***Құрметті Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияның
қонақтары, қатыс***

Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қош келдіңіздер! Бүгінгі конференцияның маңыздылығын айта отырып, қазіргі уақытта қазақстандық полиция мен құқық қорғау органдарын реформалаудың теориялық-құқықтық және практикалық мәселелеріне қызығушылық жоғары екенін айту қажет. Бұл, әсіресе, жаңа Қазақстанның одан әрі саяси, құқықтық және әлеуметтік-экономикалық дамуының негұрлым оңтайлы жолдарын айқындау тұрғысынан өзекті.

Конференция шеңберінде келесідей мәселелер талқылануға жоспарланып отыр:

- Жаңа қазақстан құру жағдайында адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі ішкі істер органдарының рөлі;

- Кадрларды іріктеу, ішкі істер органдарының кадрларын даярлауды жетілдіру және жоғарылату жүйесін жақсарту; «Жаңа Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру»;

- *ПО қызметінде жүргізіліп жатқан кадр саясатының маңыздылығы;*

- *ПО қызметкерлерінің конституциялық құқықтық санасын қалыптастыру және құқықтық мәдениетін дамытудың басым бағыттары мен нысандары;*

- *ПО қызметкерлерінің кәсіби тұлғалық болмысын жетілдіруде Әділетті Қазақстан құру жағдайында Адал азамат идеясының маңыздылығы;*

- *Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының адам құқықтарын қамтамасыз ету саласындағы қызметінің құқықтық негіздерін жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау.*

Мемлекет басшысы «Жаңа Қазақстан» концептін ұсына отырып, таяу келешекке арналған ұлттық құрылыстың жаңа мақсатын белгіледі. Білім мен ғылым жаңаланбай, ел қажетіне толық жарамай, жаңғырудың болмасы да ақиқат.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, Сіздердің бүгінгі конференция аясында еліміздің дамуына аса қажетті, толғағы жеткен келелі мәселелер жөніндегі зерделі толғамдарыңызды ортаға салып, ой бөлісіп, тың әрі тиімді тәжірибелеріңізбен алмасатындарыңызға кәміл сенеміз.

Конференция жұмысы жемісті болсын!

САПАРАЛИЕВА САУЛЕ МАМЫРБЕКОВНА

Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының жанындағы
Құқыққорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі
білім беру институтының директоры, заң ғылымдарының кандидаты,
профессор, аға әділет кеңесшісі

Құрметті әріптестер, конференцияға қатысушылар!

Бүгін Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтымен өтізіліп жатқан «Жаңа Қазақстан құру жағдайында адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі ішкі істер органдарының рөлі» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясына қатысып өтырғаныма өте қуаныштымын.

Құрметті зиялы қауым! Тәуелсіз Қазақстан дүниеге меймандос, бейбітшіліктің жаршысы, өркениетке құштар әрі жаңғыруға бейім мемлекет болып танылды. Дегенмен даму бір орнында тұрмасы хақ. Білім мен ғылым жаңаланбай, ел қажетіне толық жарамай, жаңғырудың болмасы да ақиқат.

Осы тұрғыдан алып қарағанда, Сіздердің бүгінгі ғылыми-практикалық шара аясында еліміздің дамуына, оның ішінде ішкі істер органдарының рөлі аса қажетті, толғағы жеткен келелі мәселелер жөніндегі зерделі толғамдарыңызды ортаға салып, ой бөлісіп, тың тиімді тәжірибелеріңізбен алмасатындарыңызға кәміл сенемін.

Уважаемые участники конференции! Позвольте поприветствовать Вас от имени руководства Академии Правоохранительных органов

при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. Республиканской научно-практической конференции «Роль органов внутренних дел в обеспечении конституционных прав и свобод человека и гражданина в условиях создания нового Казахстана» Принимают участие видные ученые и общественные деятели, практические работники: судьи, сотрудники прокуратуры, журналисты, руководители молодежного центра, адвокаты, юристы, обучающиеся ВУЗов, в том числе и нашей Академии.

Убеждена, что обмен новыми знаниями и накопленным практическим опытом представителей правоохранительных органов, ученых и общественных деятельностей будет способствовать совершенствованию как теоретической базы противодействия преступности в целом, так и развитию национальных особенностей борьбы с криминальными проявлениями. Интерес, проявляемый к конференции, красноречиво говорит об актуальности и практической значимости рассматриваемых на ней вопросов. Желаю всем участникам конференции найти среди многообразия тем и докладов то, что будет им интересно и полезно. Надеюсь, что работа на данном форуме будет сопровождаться плодотворными и конструктивными дискуссиями.

Құрметті әріптестер! Институтың қабырғасында ұйымдастырылып отырған конференцияға қатысушыларға ғылыми ізденістеріңіз бен қызметтеріңізге толайым табыстар мен үлкен жетістіктер тілеймін!

Конференция жұмысы жемісті болсын! Рақмет!

ҚАЙНАР ЕРБОЛАТ ЕРЖАНҰЛЫ

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары (PhD) философия
докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), полиция
подполковнигі

Құрметті конференцияға қатысушылар, қадірлі әріптестер!

Баршаңызды «Жаңа Қазақстан құру жағдайында адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі Ішкі істер органдарының рөлі» атты маңызды тақырыпта өтетін конференцияға қош келдіңіздер!

Бүгінгі таңда әлемде орын алып жатқан әлеуметтік, саяси, және экономикалық өзгерістер Қазақстанның Ішкі және сыртқы саясатын қайта қарауды, жаңа заңнамалық бастамаларды енгізуді талап етіп отыр. Тәуелсіздігімізді нығайту, демократиялық процестерді дамыту, адам құқықтарын қорғау – бұл тек мемлекет деңгейінде ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратын Ішкі істер органдарының басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Қазақстанда адам құқықтарын қорғау, азаматтардың бостандығы мен қауіпсіздігін сақтау, заңның үстемдігін қамтамасыз ету – Ішкі істер органдарының ең маңызды мақсаттарының бірі. Бұл құқық қорғау органдардың қоғамдық тәртіпті сақтау, қылмысқа қарсы күресу және заң бұзушыларды жауапқа тарту ісінде

мемлекетке сенім артқан азаматтарымыздың құқықтарын қорғауды жүзеге асыруда ерекше рөл атқарады.

Конституцияда бекітілген адамның және азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтары біздің мемлекетіміздің негізгі қағидаттарының бірі болып табылады. Бұл құқықтарды қорғау мен қамтамасыз ету біздің қоғамның демократиялық және құқықтық дамуына тікелей әсер етеді. Ішкі істер органдарының осы міндеттерді тиімді жүзеге асыруы қоғамның құқықтық мәдениетін арттырып, халықтың мемлекеттік органдарға деген сенімін нығайтады.

Конференцияның мақсаты – Ішкі істер органдарының қоғамдағы, құқық қорғау саласындағы маңызын тереңірек түсініп, олардың азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғаудағы рөлін нақты бағалау. Сондай-ақ, заңнамалық жаңалықтар мен тәжірибелерді сараптап, азаматтардың құқықтарын қорғауды одан әрі жетілдіру жолдарын іздестіру.

Бұл маңызды шараның қорытындысы бойынша ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметінің тиімділігін арттыру, адам құқықтарын сақтау мен азаматтардың бостандығын қорғау бағытында тың идеялар мен ұсыныстар ұсынылады деп сенеміз.

Баршаңызға жемісті жұмыс, өзара ынтымақтастық және табысты талқылаулар тілеймін!

АРТЫҒАЛИН САМҒАТ ЖАНБОЛАТУЛЫ

Ақтөбе облыстық жастар ресурстық
орталығының басшысы

Құрметті бүгінгі жиынға қатысушы қонақтар және елдің тыныштығын қорғап, тәртібін қадағалап жүрген азаматтар мен азаматшалар!

Бауыржан Момышұлы атамыз айтқандай тәртіпсіз ел болмайды, тәртіпке бағынған құл болмайды. Елдің тұрақтылығын, қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, тұрғындардың тыныштығына кепіл болатын бұл – Полиция қызметкерлері!

Осы орайда Ел президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаевтың осы сөзі еске түседі. Көптеген елде, тіпті кейбір дамыған мемлекеттердің өзінде қылмыс пен тәртіпсіздік өршіп тұрғанына қарамастан, біз соңғы жылдары қауіпсіз қоғам құру жолында едәуір жетістікке жеттік. Көшедегі, қоғамдық орындардағы қылмыс пен заңсыздық тыйылып келеді. Менің басты міндетімнің бірі осы – Қазақстанды қауіпсіз әрі жайлы елге айналдыру,- деді мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев.

Қазіргі таңда қоғаммен тәртіп егіз ұғым. Себебі тәртіп болмай қоғам түзелмейді. Қай істің болсын өнуіне үш шарт бар: ең әуелі - ниет керек, одан соң - күш керек, одан соң - тәртіп керек деп Мұхтар Әуезов айтқандай тұтас ел болып бір жагадан бас, бір жеңнен қол шығарып жұдырықтай жұмылатын болсақ еліміздегі болып жатқан оқыс оқиғалармен қылмыстың алдын алушы едік.

Осы орайда Қазақстанның қоғам қайраткері Мұхамеджан Тазабеков айтқандай Полиция – Халқымыздың берік қорғаны, тәуелсіздігіміз бен тұрақтылығымыздың сенімді тірегі. Полиция

қызметкерлері жергілікті жердегі құқықбұзушылықтың алдын алуда, қоғамдағы қылмыстардың азайып, ел дамуына кедергі келтіретін олқылықтарды болдырмауда табандылық танытып, нәтижеге жұмыс жасауға күш салып келеді.

Жалпы елдің тыныштығы мен халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін полиция қызметкерлерінің жүктемесі көп, міндеті де ауыр. Сол себепті «Полиция қызметкері – халықтың қорғаны» десек, еш қателеспейміз.

Тәртіп - тән үшін, ынтымақ - жан үшін керекдеп бабаларымыз айтқандай

Өтпелі кезеңде болған күрделі ахуалдарда полиция қызметкерлері қылмыспен табанды түрде күресіп келеді. Жауапкершілігі мол заңның орындалуын қамтамасыз етіп, қоғамдық тәртіпті сақтауда ерен еңбек етіп жүрген баршаларыңызға шынайы алғысымды білдіремін.

Назар салып тыңдағандарыңызға рақмет!

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ: НЕКОТОРЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

ИБРАЕВА А.С.

*Доктор юридических наук, профессор КазНУ
им. Аль-Фараби*

Высшей ценностью в правовом государстве признается человек, его жизнь, права и свободы. В статье первой Конституции РК, принятой 30 августа 1995 г. на всенародном референдуме, закреплено: «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы»[1]. Соответственно, основная цель правового государства – обеспечение и защита права человека.

Обратимся к теоретическим аспектам прав человека.

Права человека — это охраняемая законом мера возможного поведения, направленная на удовлетворение интересов человека. Никто не может произвольно отнять или отчудить права человека. Права человека могут быть только ограничены законом. Отметим, что правам человека присущи следующие признаки. Так права человека возникают и развиваются на основе природной и социальной сущности человека с учетом постоянно изменяющихся условий жизни общества. То есть государство признает естественный характер прав человека. Также права человека складываются объективно и не зависят от государственного признания; принадлежат индивиду от рождения.

Подчеркнём, что права человека имеют неотчуждаемый, неотъемлемый характер, признаются как естественные (как воздух, земля, вода и т.п.); являются

непосредственно действующими; признаются высшей социальной ценностью.

В теоретическом плане права человека представляют собой принципы и нормы взаимоотношений между людьми и государством, обеспечивающие индивиду возможность действовать по своему усмотрению или получать определенные блага.

Таким образом, права и свободы человека являются естественными и неотчуждаемыми, присуще ему от рождения, признаются высшей ценностью и не носят исчерпывающего характера. Признание, соблюдение и защита прав человека – обязанность государства.

Самое важное право человека – это право на жизнь. Для реализации права на жизнь достаточно лишь факта рождения человека, а для реализации остальных прав требуется, чтобы человек обладал качествами гражданина, личности. Никто не вправе произвольно лишать человека жизни. Государство может устанавливать определенные меры наказания за преступления. Такой вид наказания как смертная казнь в РК запрещен.

Права человека ограничиваются законами. Данное положение закреплено в ст. 39 Конституции Республики Казахстан. Так, права человека могут быть ограничены законами в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения. Отметим, что в современный период появились новые нормы, касающиеся ограничения прав человека. Укажем *статью 27 Гражданского Кодекса РК «Ограничение дееспособности гражданина»*. Согласно данной статье «Гражданин, который вследствие злоупотребления азартными играми, пари, спиртными напитками или наркотическими веществами ставит свою семью в тяжелое материальное положение, может быть ограничен судом в дееспособности в порядке,

установленном Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан» [2].

В этом случае над ним устанавливается попечительство. «Он вправе самостоятельно совершать мелкие бытовые сделки. Совершать другие сделки, а также получать заработок, пенсию и иные доходы и распоряжаться ими он может лишь с согласия попечителя. При прекращении гражданином злоупотребления азартными играми, пари, спиртными напитками или наркотическими веществами суд отменяет ограничение его дееспособности. На основании решения суда отменяется установленное над гражданином попечительство»[2].

Обратимся к понятию азартная игра и пари. Согласно ст.1 Закона РК «Об игорном бизнесе» пари есть основанное на риске соглашение, заключенное участниками между собой либо с организатором игорного бизнеса, на исход события, предполагающий выигрыш, в котором они не принимают участия. Азартная игра есть основанное на риске соглашение, предполагающее выигрыш, заключенное участниками между собой либо с организатором игорного бизнеса на исход события, в котором указанные лица принимают участие [3].

Тем самым закон вводит ограничения, направленные на сохранение материального положения семьи. Государство защищает институт семьи, брака, материнства, отцовства и детства. Данное положение прямо закреплено в ст.27 Конституции РК.

Особая роль по защите прав человека принадлежит органам внутренних дел. И здесь актуальной проблемой является вопрос о правовой культуре ОВД.

На наш взгляд, показателями правовой культуры сотрудников органов внутренних дел могут служить сочетание правовых знаний и аналитического мышления,

практические правовые навыки, повышенное чувство патриотизма, служение обществу и государству, равнодушие к исполняемым обязанностям.

Полагаем, что основными критериями оценки правовой культуры сотрудников ОВД могут быть следующие показатели:

- знание и уважение Конституции и конституционных норм;

- знание норм законов и иных правовых документов, регламентирующих полномочия государственного органа;

- отношение к работе (чувство ответственности, добросовестность и оперативность при выполнении своих служебных обязанностей, соблюдение должностной инструкции, приверженность основным ценностям государственного органа);

- соблюдение государственной и трудовой дисциплины, а также норм служебной этики, установленных законодательством;

- действия в отношении служебных задач (достаточное понимание значений и условий своей служебной деятельности, адекватность принимаемых мер, творческая инициатива и новаторство в работе, своевременность и точность принимаемых решений);

- наличие трудовых поощрений;

- организаторские и деловые качества;

- морально-психологические качества.

Говоря о правовой культуре сотрудников ОВД, не следует ограничиваться только требованиями, заложенными в Конституции и законах. Это будет усеченное понимание правовой культуры. Необходимо правовую культуру понимать как совокупность моральных, нравственных и правовых требований.

В основе правовой культуры сотрудника ОВД должны лежать два этических принципа – принцип

служения праву и принцип служения людям. Эти принципы в современных условиях должны быть положены в основу взаимоотношений между государственными органами в целом, с одной стороны, и государством, обществом - с другой.

Первый принцип – принцип служения праву – является сутью, основой профессии сотрудника ОВД. Главное в данном принципе действовать в соответствие с законом, не выходя за пределы правовых ограничений и правовых норм.

Второй принцип – принцип служения людям. Данный принцип регулирует взаимоотношения между ОВД и обществом на основе этических норм. Совмещение моральных принципов с правовыми – есть требование правовой культуры и ее показатель в деятельности сотрудника ОВД.

В заключение подчеркнем, что во многих случаях действия или воздержание от тех или иных действий не могут по своей сути регулироваться юридическими нормами, а регулируются нормами морали и нравственности. Соответственно, в первую очередь сотрудники ОВД должны уважать права личности и действовать в соответствии с законом.

1. Конституция Республики Казахстан. Принята 30 августа 1995 г. // https://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution. Режим обращения 02.12.2024 г.

2. Гражданский Кодекс Республики Казахстан. Общая часть. Принят 27 декабря 1994 г. // https://kodeksy-kz.com/ka/grazhdanskij_kodeks/27.htm // Режим обращения 02.12.2024 г.

3. Закон Республики Казахстан «Об игорном бизнесе». Принят 12 января 2007 г. С изм и допол. // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30085891&pos=61;-40#pos=61;-40. Режим обращения 02.12.2024 г.

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРУ ЖАҒДАЙЫНДА АДАМ ЖӘНЕ ЗАМАТТЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

А.К. ИБРАЕВА

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институты Жалпы заң пәндері кафедрасының
бастығы, заң ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі*

Демократиялық, құқықтық мемлекет әділеттілікті, адамгершілікті бекітуге, сондай-ақ жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған, ал оны қалыптастыру мемлекеттің азамат пен азаматтың мемлекет алдындағы жауапкершілігімен, заң беделін арттырумен және оны барлық мемлекеттік органдардың қатаң сақтауымен байланысты.

Заңдылық пен құқықтық тәртіп жағдайына жеке тұлғаның еркіндік дәрежесі және тиісінше демократияның деңгейі мен шынайылығы байланысты. Қоғамда тәртіпті сақтау ішкі істер органдарының маңызды функцияларының бірі болып табылады.

Демократиялық қоғамда құқықтық тәртіпті қолдау жөніндегі тәжірибенің қажетті аспектісі «жүзеге асырудың демократиялық сипаты» болып табылады. Бұл өте маңызды тұжырымдама, өйткені құқықтық тәртіпті қолдау жөніндегі қызмет мемлекетті басқару құралдарының бірі болып табылады.

Ішкі істер органдарының әрбір қызметкері ұстануға тиіс негізгі қағидаттар:

- жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан құрметтеу және қорғау;
- заңдылық;
- халықпен және азаматтық қоғам институттарымен ынтымақтастық, жариялылық;
- ашықтық және жариялылық;
- ішкі істер органдары жүйесінің бірлігі, дара басшылық, субординация (бағыныстылық);
- Саяси партиялар мен өзге де қоғамдық бірлестіктердің қызметінен тәуелсіздігі

Қазіргі заманғы Қазақстан үшін азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын сақтау кез келген мемлекеттік органның мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметі арқылы ерекше маңызға ие болады. Өзінің қызметтік міндеттерін адал атқаратын, жоғары рухани және моральдық қасиеттерге ие Ішкі істер органдарының қызметкерлері өте көп. Дегенімен, азаматтарға дөрекі, әдепсіз қарым-қатынасы, ескермеу, елемеу, кейде заңды тікелей бұзу жағдайлары да кездесетін полиция қызметкерлері де аз емес. Осыдан келіп, қоғамда азаматтарда сенімсіздік, алаңдаушылық пікір артып, құқықтық нигилизм және заңдылықты елемеу орын алуда.

Бұл өз кезегінде Қазақстан Республикасында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жүйесінің тұтастай жұмыс істеуіне де айтарлықтай әсер етеді.

Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын толыққанды қамтамасыз етудегі басты орын мемлекетке қоғамның саяси жүйесінің өзегі, негізгі буыны ретінде беріледі.

Сонымен, адам, оның құқықтық мемлекеттегі құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылық деп

жарияланып қана қоймайды, олар мемлекеттік дамудың мақсаты болып табылады.

Ішкі істер органдарының қызметінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің тек теориялық әзірлемелерді жетілдіруді ғана емес, сонымен қатар Ішкі істер органдары қызметкерлерінің заңдылықты сақтауын ішкі ведомстволық бақылауды реттейтін заңдар қабылдауды көздейтін сенімді тетігін құру қажет.

Ішкі істер органдары негізгі құқық қорғау органдарының бірі ретінде жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік-құқықтық қамтамасыз ету тетігінде маңызды орын алады.

ПО-ның адам құқықтарын қорғау тетігі жүйесіндегі рөлі мен орнын ашу үшін құқық қорғау қызметі, құқық қорғау жүйесі, құқық қорғау органдары ұғымына жүгінуді қажет деп санаймыз. Құқық қорғау қызметі-бұл мемлекеттің құқық қорғау функциясын жүзеге асырудың тәсілі. Қазақстан Республикасының Конституциясын мұқият зерделеу онда ПО қызметін реттейтін тікелей норма жоқ екенін көрсетті. Бұл жағдай кейбір зерттеушілерге құқық қорғау органдарын, атап айтқанда ПО-н ұйымдастырудың және қызметінің конституциялық негіздерінің жоқтығы туралы пайымдауға мүмкіндік береді. Конституциялық негіздер туралы осы Ережені жақтаушылардың пікірінше, Конституцияның мәтінінде мемлекеттік органды ұйымдастыру мен қызметінің негізгі бастауларын тікелей реттейтін немесе бекітетін нормалар болған кезде ғана айтуға болады. Аталған көзқарас қазақстандық зерттеушілер Э.Э.Дүйсеновтың, Оспанова Д.Ж., М.С.Тойжан еңбектерінде көрініс тапқан [1,2].

Бірақ басқада көзқарастар бар. Н.Биекеновтың пікірінше, «бұл ұстаным қазіргі жағдайда дұрыс емес. Бұл конституциялық негіздердің қоғамдық қатынастарды

құқықтық реттеу жөніндегі Конституцияның мақсаттарына байланысты өзіндік ерекшелігі мен белгілі бір сыну бұрышы бар. Шын мәнінде, конституционализмнің маңызды аспектісі заңдылықты білдіреді. Егер біз Ұйымның және полиция қызметінің конституциялық негіздерінің жоқтығы туралы ұстанымды ұстанатын болсақ, онда зерттелетін институттың конституциялық еместігі туралы қорытынды жасалады» [3, 15 б].

Құқық қорғау органдары, оның ішінде ПО қызметінің конституциялық негіздерін нығайту туралы мәселе өзектілігін сақтайды деп ойлаймыз. Конституциялық құрылыстың және Конституциямен белгіленген тәртіптің мызғымастығы мемлекеттік билік өкілдері мен кез келген дәрежедегі мемлекеттік органдардың өздері үшін қызметтің бұлжымас қағидатына айналған жағдайда мемлекет гүлденген және бақуатты болады деп пайымдаймыз.

Енді құқық қорғау қызметі ұғымына жүгінер болсақ, профессор С.К.Жүрсімбаев құқық қорғау қызметін келесідей анықтайды. «Құқық қорғау қызметі-бұл азаматтар мен қоғамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, белгілі бір іс жүргізу нысанында жүргізілетін мәжбүрлеу тәртібінің ерекше әрекеттері арқылы мемлекетте заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз етуге бағытталған, арнайы уәкілетті органдар мен адамдардың билік өкілеттіктеріне берілген қызметі» [4, 186].

Ғылыми тұрғыдан алғанда, ресейлік ғалым М.И.Байтиннің ұстанымы қызығушылық тудырады. Сонымен, М.И.Байтин «құқық қорғау қызметі-бұл құқық нормаларын бұзушылықтардан қорғау, азаматтарға берілген субъективті құқықтарды қорғау және оларға жүктелген заңды міндеттердің орындалуын қамтамасыз ету үшін оның органдарының жедел қызметі арқылы мемлекет функцияларын жүзеге асырудың бір түрі. Оған

құқық бұзушылықтың алдын алу шаралары, істің барлық жағдайларын тергеу және құқық бұзушылықтың әр жағдайында шындықты анықтау, құқықтық нормаларды бұзу туралы нақты істерді, сондай-ақ ықтимал құқықтық қақтығыстар мен дауларды шешу, құқық бұзушыларға құқықтық санкциялар қолдану және олардың заңды жауапкершілігін жүзеге асыруды қамтамасыз ету кіреді» [5, 132 б].

Біздің ойымызша, құқық қорғау қызметі-бұл азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қорғау, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында арнайы уәкілетті мемлекеттік органдар жүзеге асыратын мемлекеттік қызмет түрі. Бұл қызмет заңға сәйкес қатаң түрде жүзеге асырылуы керек. Құқық қорғау қызметін жүзеге асыру процесінде құқық бұзушылықтардың жолын кесу мақсатында құқық қорғау органдары субъектілердің құқықтары мен бостандықтарын заңда белгіленген тәртіппен шектеуі мүмкін. Осылайша, құқық қорғау қызметі, бір жағынан, мемлекет функцияларын жүзеге асыру нысаны ретінде, екінші жағынан, оның функцияларының бірі ретінде анықталуы мүмкін [5, 132 б].

Бұл құқық қорғау қызметін сөздің тар және кең мағынасында ажырату қажеттілігін түсіндіреді. Кең мағынада, бұл құқық бұзушылықтардың алдын алу және тергеу, сондай-ақ құқық бұзушыларға құқықтық санкциялар қолдану және олардың заңды жауапкершілігін жүзеге асыруды қамтамасыз ету. Тар мағынада, бұл белгілі бір жазалау сәттерімен байланысты әрекет [6, 34 б].

Қазақстанда «Құқық қорғау қызметі туралы» заң қолданылады. 1-бапқа сәйкес «құқық қорғау қызметі - құқық қорғау органдарындағы лауазымдардағы мемлекеттік қызметтің ерекше түрі» [7].

Құқық қорғау жүйесі ұғымына жүгінейік. Құқықтық әдебиеттерде құқық қорғау жүйесінің әртүрлі анықтамалары бар.

А.Г.Братконың пікірінше, құқық қорғау жүйесін қоғамдық қатынастарды заңсыз қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық құралдар, әдістер мен кепілдіктер кешені ретінде анықтауға болады [8, 42-43 б].

О. Чердаков құқық қорғау жүйесі «нормативтік және құқық қорғау ішкі жүйелерін, мемлекеттің құқықтық қолдауына негізделген құқықтық құбылыстардың алуан түрлілігін қамтитын қоғамның құқықтық ұйымының күрделі институты» деп санайды [9, 3 б].

В.В.Лазаревтің пікірінше, құқық қорғау жүйесі-бұл адамның құқыққа қарсы бұзушылықтардан қорғалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық құралдардың, әдістер мен кепілдіктердің жиынтығы, ол мынадай құрамдас бөліктерді қамтиды: құқық қорғау мақсаттары мен объектілері, құқық қорғау субъектілері, құқық қорғау қызметі [10].

Қазақстандық ғалымдардың пікіріне жүгінейік. Сонымен, С.Қ.Жүрсімбаевтің пікірінше, құқық қорғау жүйесі - заңдылықты қатаң сақтауға негізделген ерекше құқықтық құралдардың, әдістердің, кепілдіктердің және бірыңғай мақсатқа бағынатын органдардың жиынтығы [4, 18 б].

Құқық қорғау жүйесіне өз анықтамамызды беру қажет деп санаймыз. Біздің ойымызша, құқық қорғау жүйесі-бұл адамның заңсыз бұзушылықтардан қорғалуын қамтамасыз ететін мемлекеттік-құқықтық құралдардың, әдістер мен кепілдіктердің жиынтығы. Құқық қорғау жүйесінің мазмұнында үш элементті бөліп көрсетуге болады деп ойлаймыз: құқық қорғау мақсаты мен объектілері; құқық қорғау субъектілері; іс жүзінде құқық

қорғау қызметі. Құқық қорғау жүйесінің объектілері- қоғамдық өмірдің негізгі салалары (әлеуметтік-экономикалық, саяси және басқалар). Құқық қорғау жүйесінің субъектілері тұтастай мемлекеттің өзін, құқық қорғау және өзге де арнаулы мемлекеттік органдарды, құқық қорғау ұйымдарын және халыққа заң көмегін көрсетуді жүзеге асыратын жеке тұлғаларды білдіреді. Барлық субъектілер бірге мемлекеттің құқық қорғау функциясын жүзеге асырады.

Нақтыласак, құқық қорғау жүйесі - бірыңғай мақсаты бар элементтердің жиынтығы-заңдылық пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, құқық тәртібін сақтау, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау бойынша мемлекеттік қорғау функцияларын жүзеге асыру. Сондай-ақ құқық қорғау органдарының өздеріне жүктелген міндеттерді орындауы жария-құқықтық сипатта болады. Сондай-ақ, бұл міндет тұтастай алғанда мемлекеттің және оның органдарының конституциялық міндеті.

Құқық қорғау органдарының анықтамасына жүгінейік. Мәселен, «құқық қорғау қызметі туралы» Заңның 1-бабында: «құқық қорғау органы-адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының, жеке және заңды тұлғалардың, мемлекеттің заңды мүдделерінің сақталуын және қорғалуын қамтамасыз ететін, өз құзыретіне сәйкес қылмыстылыққа және өзге де құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттің саясатын іске асыратын, қылмыстылыққа және өзге де құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл жөніндегі саясатты қамтамасыз ету заңдылықты сақтау және қоғамдық тәртіпті қолдау, құқық бұзушылықтарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, тергеу, қылмыстық істер бойынша сот шешімдерін орындау» [7].

«Құқық қорғау органдары» мен «құқық қорғау қызметін жүзеге асыратын ұйымдарды» ажырату қажет,

өйткені соңғысы мемлекеттік емес болуы мүмкін және олардың қызметі құқық қорғау қызметімен өте тығыз байланысты болуы мүмкін, бірақ соған қарамастан оған тән барлық белгілерге ие емес.

Біздің ойымызша, егер қоғам құқық қорғау органдарын қолдамаса және азаматтардың заңдарды сақтауға саналы түсінігі мен қызығушылығы болмаса, дамыған құқықтық мәдениет болмаса, құқық қорғау органдарын нығайтуға және күшейтуге бағытталған тұрақты реформалар табысқа жете алмайды. Айта кетейік, азаматтар ерікті негізде қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатыса алады. Қазақстан Республикасында 2004 жылы «қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтардың қатысуы туралы» заң қабылданды. Ішкі істер органдарының қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге азаматтық халықты тарту жөніндегі жұмысын одан әрі жетілдіру мақсатында ішкі істер министрінің 2004 жылғы 27 қарашадағы №641 бұйрығымен азаматтарды қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға олардың нысандары мен түрлерін тарту қағидалары, бақылау және қадағалау функциялары байланысты емес бекітілді [11,12].

Қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтар өз қызметін заңдылық, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және сақтау қағидадары негізінде жүзеге асырады. Осы Заңның 4-бабына сәйкес ішкі істер органдары:

1)Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес бақылау және қадағалау функцияларына байланысты емес қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға азаматтарды тарту тәртібін, нысандары мен түрлерін айқындайды;

2)қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтар үшін куәліктің үлгісі мен эмблеманың рәмізін әзірлейді және бекітеді;

3) қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтар қызметінің мәселелері бойынша жергілікті атқарушы органдармен өзара іс-қимыл жасайды;

4) қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтарға олардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді;

5) учаскелік полиция пункттері базасында қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтарды құқықтық даярлауды ұйымдастырады;

6) Осы Заңда, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Азаматтық қоғам тарапынан полицияға деген сенімді қызметшілердің өздерінің кәсіби біліктілігінің сапалы өсуімен, сондай-ақ ПО қатарында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша әзірленген шараларды іске асырумен ғана женуге болады. Сондай-ақ, азаматтық қоғам институттары ПО жұмысына қатыса алуы қажет.

ПО жүйесінде құқықтық мәдениетті арттыруға бағытталған тұрақты іс-шаралар жүргізіледі. Бұл қызметкерлерге үміткерлерді және жұмыс істеп жатқан полиция қызметкерлерін жеке қасиеттері мен кәсіби дағдыларын тексеру үшін тестілеудің арнайы жүйесін енгізу. Сондай-ақ ішкі істер органдарының қызметкерлерін аттестаттау тұрақты жүргізіледі. Қазіргі уақытта кадр саясатына деген көзқарас түбегейлі өзгеруде, қызметкерлер тек кәсіби және іскерлік қасиеттер негізінде таңдалады.

Құқық қорғау органдары жүйесіндегі ПО орнын қарастырайық. ПО-ның адам құқықтарын қамтамасыз ету және қорғау органы ретіндегі қызметіне қатысты ғылыми еңбектерді атап өтеміз. 2007 жылы Н.А. Биекеновтың «Қазақстан Республикасында адам және азаматтың

құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету бойынша полиция қызметінің конституциялық-құқықтық негіздері» атты монографиясы жарық көрді [9].

Бұл монографияда Н.А.Биекенов құқық қорғау жүйесінің қазіргі заманғы жұмыс істеу шындығын ашады. Сонымен бірге, ол полицияның құқық қорғау қызметінің теориясы мен тәжірибесінде бірқатар ел»улі қайшылықтар бар екенін баса айтады. Н.А.Биекенов «полицияның нақты маңызды рөліне қарамастан, ол құқық қорғау жүйесіндегі жетекші орган емес» деп санайды [9, 236].

ПО орталық құқық қорғау органы болып табылады деп ойлаймыз. Барлық құқық қорғау органдарының арасында олар көп функциялы. Полиция құрамы бойынша ең көп құқық қорғау органы болып табылады, көптеген функцияларды орындайды, кең өкілеттіктерге ие, әртүрлі әдістер мен нанымдар мен мәжбүрлеулерді қолдана алады. Айта кету керек, ПО - бұл адам құқықтары бұзылған жағдайда жүгінетін алғашқы органдар. Сондықтан қоғамдық санада ПО құқықтарды қорғаудың мемлекеттік жүйесімен бейнеленеді. Сондықтан ПО-н құқық қорғау жүйесіндегі орталық органға жатқызу қажет.

Құқық бұзушылыққа ден қоюдың бастапқы сипаты, адам құқықтарын қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге байланысты құқықтар мен міндеттердің кең ауқымы, ПО-на арнайы әдістерді қолдану мүмкіндігі және ерекше талаптар қойылады. Сонымен, ПО қызметкерлері кәсіби дайындығымен және жоғары адамгершілік қасиеттерімен ерекшеленуі тиіс. Бұл дұрыс Кадрлық саясатпен мүмкін. Тұжырымдамада мынадай қорытынды жасалды: «Кадрлармен жұмысты жүйелі түрде өзгерту, тиімді кадр саясатын енгізу арқылы Құқық қорғау органдарының қызметін сапалы жақсарту қажет» [14].

ПО-на қызметке жоғары сыныпты, бәсекеге қабілетті мамандарды тарту мен тежеудің басты факторы әлеуметтік кепілдіктердің жоғары деңгейі болып табылады. ПО адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі функцияларды кәсіби және тиімді орындауы үшін қызметтік міндеттерін сапалы орындау үшін моральдық-адамгершілік жағдайлар жасау, сондай-ақ рухани-адамгершілік қасиеттерді нығайту, патриотизмнің жоғары сезімін, кәсіби борышқа адалдықты тәрбиелеу қажет. Ерекше корпоративтік мәдениетті енгізуді, қолайлы моральдық-психологиялық климатты қамтамасыз етуді, ұжымдарды кешенді психологиялық тексерудің озық әдістемелерін енгізуді; сеніп тапсырылған бөлімшелердегі моральдық-психологиялық ахуалдың жай-күйі үшін барлық деңгейдегі басшылардың жеке жауапкершілігін нормативтік бекітуді қажет деп санаймыз.

Осыған байланысты, жоғары заң күші актісі ретінде «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» заңда ПО қызметкерлерінің өмірі мен денсаулығын қорғауға қатысты негізгі әлеуметтік кепілдіктерді бекіту қажет деп санаймыз. Қолданыстағы заңнаманы талдау ПО-ның әлеуметтік кепілдіктері негізінен заңға тәуелді актілермен реттелетінін көрсетті.

«Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Заңның 2-бабына сәйкес Қазақстан халқына қызмет етуге шақырылған ішкі істер органдары қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында мынадай міндеттерді жүзеге асырады: құқық бұзушылықтардың алдын алу; қоғамдық тәртіпті сақтау; қылмысқа қарсы күрес; қылмыстық жазаларды және әкімшілік жазаларды орындау; төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтық қорғанысты ұйымдастыру.

Осы Заңда адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қамтамасыз ету және сақтау міндеті тікелей көзделмеген. Сонымен бірге, жоғарыда аталған ПО міндеттерінен ПО-ның іс-әрекеттері, ең алдымен, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, қамтамасыз етуге және сақтауға бағытталған. Екі басты міндет ретінде адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қамтамасыз ету және сақтау міндетін бекітуді ұсынамыз.

Айта кетейік, ПО қызметкерлері арнайы конституциялық-құқықтық мәртебеге ие. Бұл келесі элементтерден тұрады:

а) ішкі істер органдары жүйесінің шеңберімен шектелген құзыреттер;

б) қоғаммен және мемлекетпен өзара іс-қимылда осы адамдардың жағдайын айқындайтын өкілеттіктер немесе құқықтар мен міндеттер жиынтығы;

в) Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Мемлекеттік қызмет туралы» заңда, «Құқық қорғау қызметі туралы» заңда, «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Заңда және басқа да нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген кепілдіктер, жауапкершілік, тыйым салулар мен шектеулер.

Осылайша, ішкі істер органдары, міндеттерге сүйене отырып, мемлекеттік билік механизміндегі орынды мемлекеттік басқарудың арнайы субъектісі ретінде анықтауға болады. Біздің ойымызша, ПО-ның атқарушы билік органдарымен өзара іс-қимылын күшейту қажет.

Осылайша, келесі қорытынды жасауға болады.

1. ПО қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарының басымдығының конституциялық қағидаты, ең алдымен, ПО қызметінің мақсаттары, міндеттері мен оларға байланысты нақты өкілеттіктерінің мазмұнын өзгертуден көрінеді.

Осыған байланысты, қолданыстағы «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңында ПО-ның негізгі міндеті азаматтардың жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау болып табылатыны туралы конституциялық ережені бекіту қажет деп ойлаймыз.

2. Демократиялық құқықтық мемлекеттің қалыптасуының қазіргі жағдайында ПО қызметі әлеуметтік бағдармен сипатталады. Бүгінгі таңда ПО-ның басты міндеті-азаматтардың құқықтарын қорғау, сақтау және қамтамасыз ету. ПО қызметі бірінші кезекте қауіпсіз өмір сүру жағдайларын жасауға, адамдарды көшеде және тұрмыста қылмыстық қол сұғушылықтан қорғауға, жеке және заңды тұлғаларға ПО құзыретіне дәстүрлі түрде жататын ерекше мәселелерді шешуге жәрдемдесуге бағытталуы тиіс.

4. Құқық қорғау органдары жүйесіндегі ПО-ны қарастыра отырып, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселелерін шешуде нақты құқық қорғау органдарының рөлі бірдей емес екенін атап өткен жөн. Бұл олардың функцияларының, құзыреттерінің, ведомстволық бағыныстылығының, нысандарының, әдістерінің, жұмыс жағдайларының айырмашылығымен, сондай-ақ оларда бар күштер мен құралдардың болуымен түсіндіріледі. Азаматтар өз құқықтарын бұзған жағдайда, әдетте, сотқа дейінгі кезеңде немесе жоғары билік органдарында, тіпті одан да жиі ішкі істер органдарында бастапқы қорғауды іздейді. Бұл құқық қорғау міндеттерін шешудегі негізгі салмақты ішкі істер органдары көтереді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

5. ПО кең құзыретке және билік өкілеттіктеріне ие. ПО саяси және әлеуметтік міндеттерді де жүзеге асырады.

Бұл ретте ішкі істер органдарының басым міндеттері адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қамтамасыз ету және сақтау болып табылады. Олардың өкілеттіктерінің ерекшелігін бағалау және соңғыларын жүзеге асыру арқылы ішкі істер органдарының адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының ерекше және маңызды кепілі ретіндегі рөлі көрінеді.

6.Ішкі істер органдарының қызметі алдын алуға, тәрбиелеуге және өзге де алдын алу шараларын жүргізуге, азаматтардың құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасын дамыту мақсатында олардың санасы мен мінез-құлқына әсер етуге бағытталуға тиіс. Ішкі істер органдарының қызметінде адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мәселесінде сендіру әдісін одан әрі жетілдіруге көбірек көңіл бөлу қажет деп санаймыз. Ішкі істер органдары Қазақстанда құқықтық мемлекет қалыптастыру жағдайында мемлекеттің қорғау функцияларын орындауды іске асыратын құқық қорғау жүйесінің ажырамас элементі болып табылады. ПО адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың конституциялық тетігінде орталық орындардың бірін алады деп ойлаймыз.

1. *Дуйсенов Э.Э., Тойжан М.С. К проблеме праворазъяснительной функции Конституционного Совета // Сапарғалиев оқулары: «Қазақстан-2050» стратегиясы аясында Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік құрылыс мәселелері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. – Алматы, 2014, мамыр – 16. – Б. 61-65.*

2. *Оспанова Д.А. Некоторые подходы к изучению конституционно-правовых основ ограничения прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Қазақстан Республикасының құқықтық және экономикалық саясаты: мәселелері, қорытындылары мен перспективалары (26 сәуір 2007 ж.): халықаралық ғылыми теориялық конференцияның материалдар жинағы, 2007. – Т. 2. – 165 б.*

3. *Биекенов Н. Конституционно-правовые основы организации и деятельности полиции в Республике Казахстан: автореф. ... з.ғ.д. – Алматы, 2009. – 50 б.*

4. **Журсимбаев С.К.** Правоохранительные органы Республики Казахстан: оқулық. – 2 басылым., - Алматы: Nurpress, 2010. – 400 б.
5. **Байтин М.И.** Сущность и основные функции социалистического государства. - Саратов, 1978. – 344 б.
6. **Кабанов П.А.** Карательная функция в системе функций юридической ответственности. – Тольятти, 2004. – 233 б.
7. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2011 жылғы 6 қаңтардағы №380-IV (өзгертулер мен толықтырулармен)
8. **Братко А.Г.** Правоохранительная система. Вопросы теории. – М., 1991. – 304 б.
9. **Чердаков О.И.** Формирование правоохранительной системы Советского государства в 1917-1936 гг. Историко-правовое исследование / **под ред. А.А. Малько.** – Саратов, 2001. – 245 б.
10. **Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева.** – М., 1992. – 389 б.
11. «Азаматтардың қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысуы туралы» ҚР Заңы 2004 жылғы 9 шілде № 590-ІІ.(өзгертулер мен толықтырулармен)
12. «Азаматтарды бақылау және қадағалау функцияларымен байланысты емес олардың нысандары мен түрлерінің қоғамдық тәртібін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға тарту туралы» Ішкі істер Министрінің 2004 жылғы 27 қарашадағы №641 бұйрығымен бекітілген ереже.
13. **Биекенов Н.А.** Конституционно-правовые основы деятельности полиции по обеспечению прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан.- М.: Издательская группа «Юрист», 2007. – 154 б.
14. Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдарының кадр саясатының тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы №720 Жарлығы (18.07.2016 ж. өзгертулермен).

**БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА
СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК
БАЙЛАНЫСТАРЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ
ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ**

КУЗЕКОВА Г.С.

*ҚР ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты
Жалпы заң пәндері кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі*

КУЗЕКОВ Д.Ж.

*ҚР ПМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты
Арнайы – тактикалық даярлық кафедрасының
оқытушысы,
полиция подполковнигі*

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық-атқару жүйесі шеңберінде орындалатын қылмыстық жазалар құрылымында тек бас бостандығынан айыруға байланысты сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарының болуы, оларды есепке алу, қолдау және құқықтық реттеу мәселесі ерекше өзектілікке ие. Бұл жағдайда қоғамнан оқшаулану фактісі бас бостандығынан айыру жазасына кесілген адамның, басқа қылмыстық жазаларға немесе қылмыстық-құқықтық ықпал ету шараларына тартылғандарға карағанда, кәдімгі ортадан шеттетілуін білдіреді. Бұл тек күнделікті тұрмыс, қызмет түрі және т.б. түбегейлі өзгеруімен шектелмей, сыртқы әлеммен байланыс орнату мүмкіндіктерінің айтарлықтай шектелуіне әкеледі. Іс жүзінде, сотталғандардың ерекше «әлеуметтік желілері» туралы айтуға болады, олар физикалық еркіндікте жүрген адамның әлеуметтік байланыстарының қарқындылығы, саралануы және таңдамалылығынан айтарлықтай өзгешеленеді.

Соңғы жылдары Қазақстанның ҚАЖ жүйесі «түрмедегі халық» санының тұрақты төмендеуін атап өтуде. Мәселен, ҚР Бас прокуратурасының ресми деректері бойынша, 2021 жылғы қаңтардың соңында бас бостандығынан айыру жазасын 24,7 мың сотталғандар өтеген. Тергеу изоляторларында тергеу-қамауға алынған тұлға ретінде 6,5 мың адам ұсталды. Сонымен қатар, қоғамнан окшаулау жағдайындағы адамдардың ерекше сапалық сипаттамалары көрсетілді: негізінен ауыр және аса ауыр қылмыстар жасаған, сондай-ақ екі немесе одан да көп рет сотталған тұлғалар [1]. Жалпы алғанда, Қазақстандағы «түрмедегі халық индексі» жағдайы айтарлықтай жақсарды. 2012 жылдан бастап бас бостандығынан айыру орындарында отырған адамдар саны 2 есеге жуық азайды (2020 жылдың басында 52,3 мыңнан 31,2 мыңға дейін), ал индекс (әр 100 мың адамға есептегенде) 157 сотталғанды құрады. Қазақстан 223 елдің арасында 35-орыннан 100-орынға көтерілді. 2019 жылдың ортасында Қазақстандағы сотталғандар саны 27 жыл ішінде 68,5 мың адамға азайғаны атап өтілді [2]. Осылайша, сандық тұрғыдан алғанда, қазіргі уақытта жағдай жеткілікті түрде қолайлы болып көрінеді. Дегенмен, сотталғандардың сапалық құрамының нашарлауы, олардың қылмыстық белсенділігі жоғары немесе тұрақты болуы қылмыстық-атқару жүйесі алдында бірқатар міндеттерді қояды. Мұндай «күрделі» санаттағы сотталғандардың әлеуметтік байланыстарының жағдайы жеткілікті түрде қолайлы емес деп болжау қисынды.

2015 жылғы Сотталғандармен қарым-қатынастың минималды стандарттық ережелерінің (Нельсон Мандела ережелері) 53-ережесіне сәйкес, «сотталғандарға олардың отбасы немесе достарымен тиісті бақылау арқылы және үнемі аралықтармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі берілуі тиіс». Сыртқы әлеммен пайдалы байланыстардың

маңыздылығын ескере отырып, 44-ереже «тәртіптік жазалар немесе шектеу шаралары отбасы мүшелерімен байланысқа тыйым салуды қамтымауы тиіс. Отбасы мүшелерімен байланысқа шектеу тек қысқа мерзімге және қауіпсіздік пен тәртіпті қамтамасыз ету қажет болған жағдайда ғана енгізілуі мүмкін» деген маңызды ұсынымды қамтиды [3]. Қылмыстық-атқару құқығы теориясында да сотталғандардың әлеуметке пайдалы байланыстарының рөлі, олардың қайта әлеуметтенуі мен психологиялық әлауқатына әсері жиі атап өтіледі. Мәселен, Ю.М. Антонян және Е.Н. Калышницына сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарды сақтай алмауын олардың мінез-құлқына мотивациялық ықпал етудің шешуші факторларының бірі ретінде қарастырады [4, 38-б.]. Арнайы ғылыми-публицистикалық зерттеулерде мынадай пікірлер ерекше атап өтіледі: «туыстары – бұл сотталғандарды қолдайтын, оларды қалған әлеммен байланыстыратын, балама өмір сценарийін ұсынатын және өмірін өзгертуге көмектесу үшін күш салуға дайын жалғыз адамдар» [5, 11-б.]. Қылмыс социологиясы теориясының авторларының бірі, танымал неміс криминологы Г.Й. Шнайдер, бас бостандығынан айыру орындарында әлеуметтік қызметкердің қызметі сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын бұзбауға ғана емес, сондай-ақ олардың отбасылық және туыстық қарым-қатынастарын нығайтуға бағытталуы тиіс екенін атап көрсеткен [6, 107-б.].

Осылайша, қазіргі уақытқа дейін сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстары мәселесі негізінен олардың қайта әлеуметтенуіндегі маңызын мойындау (констатациялау) шеңберінде қойылып келеді. Сонымен қатар, ҚР ІІМ ҚАЖК-ның жыл сайынғы статистикасында бұл әлеуметтік байланыстардың жай-күйіне қатысты мәліметтер жоқ. Алайда, бұл бағыттағы орта мерзімді және

ұзақ мерзімді зерттеулер сотталғандарды түзетудің бір құралы ретінде әлеуметтік байланыстарды қолдаудың жиынтық әлеуеті туралы әлеуметтік маңызды ақпарат көзі бола алады. Жалпы, әлеуметтік пайдалы байланыстардың сақталу және жоғалу пайызына (мекемеге түскен кезде, жазаның белгілі бір бөлігін өтегенде, мекемеден босатылған кезде) қатысты зерттеулер қажет. Мысалы, 2017-2019 жылдарға арналған бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінің есебінде тұрған азаматтарды әлеуметтік оңалту бойынша кешенді стратегияда «сыртқы әлеммен (отбасымен, туыстарымен, достарымен) әлеуметтік байланыстарды қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар арқылы мекемеде болу мерзімі бойы қолдау қажет. Қарым-қатынасқа рұқсат беру түзелуге деген ынтаны ынталандыру шарасы болуы тиіс» делінген [7]. Алайда, осы құжатта сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын сақтау және қолдау пайызына қатысты шолу деректері жоқ, ал басқа ресоциализация аспектілері бойынша сапалық-сандық көрсеткіштер көптеп келтірілген. Мұндай құжаттардың құқықтық сабақтастығының болмауы, ағымдағы жағдайды да, оң немесе теріс өзгерістердің динамикасын да объективті бағалауға мүмкіндік бермейді.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару заңнамасы сотталғандарды қайта әлеуметтендірудің әртүрлі формалары мен әдістерін есепке алу және қолдану мүмкіндіктерін кеңейту бойынша біртіндеп алға жылжу тактикасын көрсетеді. Мәселен, 2014 жылғы 5 шілдедегі ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің 7-бабына сәйкес, оң әлеуметтік байланыстарды қолдау сотталғандарды түзетудің бір құралы ретінде айқындалған. Бұл тұрғыда заңнамалық жаңашылдықты атап өткен жөн, өйткені 1997 жылғы ҚАК-нің алдыңғы редакциясында

мұндай ереже болмаған (және жақын шетелдердің көпшілігінің қолданыстағы қылмыстық-атқару заңнамасында да кездеспейді). Мұндай заңнамалық шешім, жалпы алғанда, осы мәселеге қазақстандық заң шығарушының көзқарасы арнайы зерттеулерде шетелдік авторлар тарапынан оң бағаланып отыр [8, 67-б.]. Сонымен қатар, ҚР ҚАК-мен қатар, әлеуметтік пайдалы байланыстарды қолдау мәселелерін егжей-тегжейлі реттейтін ведомстволық нормативтік актілердің болуы да назар аудартады. Мысалы, бұл мәселе бойынша ҚР ІІМ-нің 2017 жылғы 31 мамырдағы №375 бұйрығын («Сотталғанды әлеуметтік пайдалы байланыстарды қолдау үшін ауыстыру қағидаларын бекіту туралы») қабылдау мен әзірлеу растайды [9].

Сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын жан-жақты қолдау қажеттілігі туралы мәселе белгілі бір әлеуметтік парадоксты қамтиды: бір жағынан, қылмыс жасап, сотталған адам физикалық оқшаулау жағдайына түседі, бұл жағдайда әлеуметтік маңызды байланыстар үзіледі (кейде бұзылады); екінші жағынан, тұлғаны түзету, оны қоғамға қайтара отырып, қоғамдық қатынастар жүйесіне сәтті интеграциялауды мақсат ету көзделеді [10, 60-б.]. Қолданыстағы «сотталғанның әлеуметтік байланыстарын» қолдау механизмдері айтарлықтай шектеулі, бұл шектеулер бас бостандығынан айыру жазасын өтеу тағайындалған мекеменің режимімен де айқындалады. Оқшаулау жағдайында болу әлеуметтік байланыстардың саны мен әртүрлілігінің тапшылығына әкеледі. Шын мәнінде, сыртқы коммуникация мүмкіндігі сотталған адамның әлеуметтік бағытталған ойлауы мен оң әлеуметтік күтулерін сақтаудың, сондай-ақ жазасын өтеу кезеңінде тәртіпті сақтап, оқшаулаудан тезірек босатылуға ұмтылудың жалғыз тиімді құралы болып табылады. Бұл

байланыстар сотталғанның жеке өмірінің бір бөлігі болып табылатындықтан, оларға қандай да бір қылмыстық-атқару ықпалы жасалмауы тиіс және түзетуге жатпайды. Қылмыстық-атқару заңнамасы мен мекеме әкімшілігінің тәжірибесі тек осы байланыстарды қолдау тәуекелдерін азайтуға, жеке өмір саласына араласуды барынша болдырмауға және әлеуметтік пайдалы байланыстарды сақтауға жағдай жасауға бағытталуы мүмкін.

Қолданыстағы қылмыстық-атқару заңнамасы сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын қолдауға арналған шаралардың тізімін ұсынады. Ең алдымен, бұл қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді кездесу, сөйлесулер, хат алмасу, сондай-ақ ашық іс-шаралар кезінде туыстарымен кездесулер (соңғысын міндетті немесе тұрақты байланыс түріне жатқызуға болмайды, себебі ол мекеме режиміне байланысты болады). Сонымен қатар, соңғы уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы сотталғандарға бейнебайланыс беру мәселелері өзектендірілді. Бұл тәжірибе Қазақстанда және басқа елдерде кең таралуда, әсіресе Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы 2020 жылдың наурызында жариялаған COVID-19 коронавирус пандемиясына байланысты жағдай кезінде өзекті болды. Дегенмен, бейнебайланыстың мерзімділігі, ұзақтығы және жалпы рұқсат беру тәртібін нақтылайтын норма әлі де жоқ. Қолданыстағы ең жақын норма ретінде ҚР Қылмыстық-атқару кодексінің (ҚАК) 109-бабын айтуға болады, онда сотталғандардың телефон арқылы сөйлесу құқығын реттейтін жалпы ережелер айқындалған [11]. 109-бапта бейнебайланыс мүмкіндігі туралы нақты айтылмаған, өйткені «телефон арқылы сөйлесу» термині дәстүрлі түрде тек аудио байланысқа қатысты қолданылады. Дегенмен, ҚР ПМ-нің 2014 жылғы 17 қарашадағы №819 бұйрығымен бекітілген ішкі тәртіп ережелерінде (2019 жылғы 21

мамырдағы редакциядан бастап) бейнебайланыс телефон арқылы сөйлесудің рұқсат етілген түрі ретінде көрсетілген. Ережелердің тиісті тармақтарын талдау бейнебайланыс пен қарапайым телефон арқылы сөйлесудің құқықтық режимі бірдей екенін көрсетеді: «Техникалық мүмкіндіктер болған жағдайда, соның ішінде бейнебайланыс жүйесін пайдалана отырып, телефон арқылы сөйлесулер сағат 9.00-ден 21.00-ге дейін, мекеме бастығына немесе оны алмастыратын тұлғаға жазбаша өтініш беру негізінде, кезекшілікке және кестеге сәйкес ұсынылады» [12].

Мұндай регламенттеу бірнеше себептер бойынша қолайсыз деп санаймыз. Біріншіден, ҚАК нормаларын кеңейтіп түсіндіруге жол берілгенімен, ол құқықтық коллизия туындаған жағдайда қолайсыз, өйткені үлкен заңдық күші бар нормативтік актке (ҚР ҚАК ІІМ бұйрықтарына қарағанда) басымдық беріледі. ҚР ҚАК-нің 109-бабында әкімшілік өз қарауындағы телекоммуникация құралдарын пайдаланатыны ғана көрсетілген. Осылайша, бейнебайланыс арқылы сөйлесудің мерзімділігі мен мүмкіндігі мекеме әкімшілігінің қарауына байланысты болады. Бұл жағдайда пандемия кезінде әлеуметтік пайдалы байланыстарды бейнебайланыс арқылы қолдау бойынша өтемақы механизмін енгізу туралы шұғыл ұйымдастырушылық шешім қабылданғанымен, кейінгі кезеңде осы механизмнің сақталатынына кепілдік жоқ екенін мойындау қажет.

Қолданыстағы редакция мекеме әкімшілігіне бұл мәселені шешуде айтарлықтай дискрециялық құқық береді. Біріншіден, техникалық мүмкіндіктің жоқтығына сілтеме жасау ықтимал (дегенмен пандемия кезеңі бұл коммуникацияның техникалық базасын барынша нығайтуға ықпал етті). Екіншіден, «графикке сәйкес» сөйлесулерді ұсыну туралы ереже тиісті әлеуметтік

байланыс түрінің рұқсат етілген мерзімділігіне қатысты анықсыздықты күшейтеді (бұл, жалпы алғанда, телефон арқылы қарапайым аудиобайланыстарға да қатысты). Мәселе мынада: формалды түрде ҚР Қылмыстық-атқару кодексі (ҚАК) сөйлесулердің мерзімділігін шектемейді, тек олардың ұзақтығын (15 минуттан аспайды) және арнайы жағдайларда берілетін мүмкіндік ретіндегі сипатын ғана реттейді (ҚАК 109-бабының 2-бөлігі). Ал ішкі тәртіп ережелерінде «графикке сәйкес» формалды шектеу қарастырылған. Мұндай жағдайда графиктің болуы емес, мекеме әкімшілігінің кең қалауы негізінде туындауы мүмкін құқықтардың бұзылуы алаңдаушылық тудырады. Сондықтан сөйлесулер мен бейнебайланыс үшін ұсынылатын мерзімділікке қатысты нақтырақ параметрлерді енгізу қажет деп санаймыз. Мысалы, «кемінде ..., бірақ көп дегенде ...» деген тәрізді формулировка мүмкін. Бұл диапазонды нақты көрсетпеген жөн, себебі ол мекемелердегі қолданыстағы тәжірибені және олардың орташа статистикалық көрсеткіштерін зерттеуді талап етеді. Орташа көрсеткіштер мекемедегі сотталғандардың санына, телефон байланысының құрылғыларының санына және басқа телекоммуникация құралдарына байланысты болуы мүмкін. Дегенмен мұндай шешім сотталғандардың осы әлеуметтік маңызды байланысқа қолжетімділік тұрғысынан теңдігін қамтамасыз ету үшін өте маңызды деп есептейміз.

Сонымен қатар, ҚАК-тің 109-бабына сәйкес, телефон арқылы сөйлесулер сотталғандардың, олардың жұбайларының немесе жақын туыстарының қаражаты есебінен төленетінін ескерген жөн. Осылайша, байланыстардың қарқындылығы сыртқы, қаржылық мүмкіндіктерге тәуелді қосымша реттеушілерге байланысты болады. Бұл мәселені шешудің теңгерімді жолы ретінде бейнебайланысқа рұқсат беру тәжірибесін

кеңейту және реттеу ұсынылады. Мұнда сотталғандардың құқықтарын теңестіру мүмкіндігі қарастырылады, егер олар мекемедегі техникалық мүмкіндіктерді пайдалана алса (мысалы, Интернет желісіне бюджет есебінен тарификацияланған қолжетімділікті қамтамасыз ету арқылы). Әлеуметтік пайдалы байланыстардың ресоциализациялық әлеуетін ескерсек, мұндай шығындардың орынды екенін мойындауға болады.

Сонымен қатар, талданған әлеуметтік байланыстардың ресми анықтамасын нақтылау мәселесін де атап өткен жөн. «Бейнебайланыс жүйелерін пайдалана отырып, телефон сөйлесулері» термині тек әңгіме барысын білдіреді, бұл формалды түрде аудио байланыссыз байланыс мүмкіндігін жоққа шығарады. Аудиобайланыс видеобайланыс болған жағдайда да түрлі жағдайларға байланысты үзілетіні рас. Бұл себептер техникалық (мысалы, гарнитураның болмауы немесе сотталған адамның байланыстағы тұлғасы шулы ортада болуы) немесе физиологиялық сипатта (мысалы, денсаулығына байланысты сөйлеу мүмкіндігі жоқ тұлғамен байланысу қажеттілігі) болуы мүмкін. Осыған орай, «телефондық сөйлесу» ұғымы аясында видеобайланысты жалпылау жеткіліксіз дәл деп есептейміз. Сезімдік қабылдау тұрғысынан қарағанда, бұл байланыс «видео кездесу» ұғымына жақынырақ, себебі ол көрнекі қарым-қатынасқа басымдық береді.

Осылайша, біз келесі қорытындыларға келеміз:

1. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту: сотталғандардың әлеуметтік пайдалы байланыстарын қолдау саласында ақпараттық-коммуникациялық технологияларды барынша пайдалану қажет. Бұл технологиялар сотталғандардың қайта әлеуметтенуіне ықпал етеді.

2. Мекемелерді Интернетпен жабдықтау: жыл сайынғы интернет-трафиктің қолжетімділігі мен жылдамдығының артуы қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерін бейнебайланыс құралдарымен міндетті түрде қамтамасыз етуді бюджет қаражаты есебінен ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Бұл сотталғандардың қаржылық мүмкіндіктеріндегі алшақтықты азайтып, қылмыстық-атқару қатынастары құрылымында теңдік қағидатын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

3. Бейнебайланысты жеке санат ретінде қарастыру: бейнебайланыс өзіне тән сенсорлық ерекшеліктеріне байланысты телефонмен сөйлесулерге жатқызылмауы керек және Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінде (ҚАК РК) жеке түрде көрсетілуі тиіс. Бұл бейнебайланысты нормативтік тұрғыдан анықтауға және құқықтық түсініксіздікті жоюға көмектеседі.

4. Нақты регламенттерді бекіту: телефон арқылы сөйлесу және бейнебайланысқа қол жеткізу мерзімділігі мен ұзақтығын реттейтін нақты нормативтік ережелер қажет. Бұл барлық қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде осы шараларды қолданудың бірыңғай тәжірибесін қамтамасыз етеді және әкімшілік тарапынан өкілеттілікті асыра пайдалану қаупін азайтады.

Ұсынылған шаралар сотталғандардың құқықтарын қорғауға және оларды қайта әлеуметтендіруге арналған қылмыстық-атқару жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

1. Сколько в Казахстане заключенных. — URL: [https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-v-kazahstane-zaklyuchennyih-426484/#:~:text=](https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/skolko-v-kazahstane-zaklyuchennyih-426484/#:~:text= (қаралған күні: 22.09.2024).) (қаралған күні: 22.09.2024).

2. Количество заключенных в Казахстане за 27 лет сократилось на 68 с половиной тысяч. — URL: <https://www.zakon.kz/4964965-kolichestvo-zaklyuchennyih-v-kazahstane.html> (қаралған күні: 21.09.2024).

3. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы):

приняты Генеральной Ассамблеей ООН 17 декабря 2015 года. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O1500000005> (қаралған күні: 19.09.2024).

4. **Антонян Ю.М.** Мотивация поведения осужденных: монография / Ю.М. Антонян, Е.Н. Колышницына. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. - 143 с.

5. Около тюрьмы: женские сети поддержки заключенных / под ред. Е.Л. Омельченко и Дж. Пэллот. – СПб.: Алетейя, 2015. – 240 с.

6. **Шнайдер Г.И.** Криминология / пер. с нем. Ю.А. Неподаева. – М.: Прогресс-Универс, 1994. - 502 с.

7. Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации: Указа Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2016 года № 387. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387> (қаралған күні: 14.09.2024).

8. **Метлин Д.Г.** Актуальные вопросы правового регулирования поддержания социально полезных связей осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы // Психология и педагогика служебной деятельности. – 2019. - № 4. – С. 65-67.

9. Об утверждении правил перевода осужденного для поддержания социально полезных связей: Приказ МВД РК от 31 мая 2017 года № 375. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015332> (қаралған күні: 19.09.2024).

10. **Старостин С.А.** Ресоциализация как одно из направлений уголовной и уголовно-исполнительной политики // Уголовная и уголовно-исполнительная политика современной России: проблемы формирования и реализации: тезисы межд. научно-практической конференции (Вологда, 14-15 декабря 2006 г.): В 2 ч. - Вологда, 2006. Ч. 1. С. 58-65.

11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 234-V ҚРЗ. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000234> (қаралған күні: 17.02.2022).

12. Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің ішкі тәртіп қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 17 қарашадағы № 819 бұйрығы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009984> (қаралған күні: 18.02.2022).

ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАНДЫ ҚҰРУ ЖОЛЫНДА ЗАҢ ҮСТЕМДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ш.Т. ЖАЙЛАУБАЕВА

*ҚР ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты
Жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры*

Заңның үстемдігі адам құқықтарын қорғауға негізделген негізгі негіз болып табылады. Заңның үстемдігі мемлекеттік басқару құрылымына енгізілгенге дейін құқықтар мен артықшылықтарды құқықтық қорғау тиімді болмайды.

Ұлттық заңнамада абсолютті болып табылмайтын адам құқықтарын шектеу кезінде қажеттілік пен пропорционалдылық қағидаттарын сақтау адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарының жиынтығын барынша қорғау үшін әзірленген заң үстемдігінің өлшемі болып табылады.

Заңның үстемдігі (заңның үстемдігі (ағылш. rule of law) - ешкім заңнан жоғары бола алмайды, барлығы заң алдында тең, ешкімді заңда белгіленген тәртіппен және оны бұзғаны үшін ғана жазалауға болмайды деген құқықтық доктрина. Заңның үстемдігі барлық заңға тәуелді актілер мен орындау актілері заңға бағынады және қайшы келмейді дегенді білдіреді. Жаратылыстану-құқықтық теорияға сәйкес, құқықтың үстемдігі барлық нормативтік құқықтық актілерден (соның ішінде конституция және заңнама) және мемлекеттік биліктің барлық қызметінен қадір-қасиетін, бостандығы мен адам құқықтарын қорғауға бағынуды талап етеді. Құқық үстемдігі жүзеге асырылған мемлекет құқықтық деп аталады. [1].

Заңның үстемдігі барлық заңға тәуелді актілер мен орындау актілері заңға бағынады және қайшы келмейді дегенді білдіреді. Жаратылыстану-құқықтық теорияға сәйкес, құқықтың үстемдігі барлық нормативтік құқықтық актілерді (соның ішінде Конституция және заңнама) және мемлекеттік биліктің барлық қызметін қорғауға бағынуды талап етеді. қадір-қасиет, Бостандық және адам құқықтары. Құқық үстемдігі жүзеге асырылған мемлекет құқықтық деп аталады.

Құқық нормаларына сілтемелерді Біріккен Ұлттар Ұйымының Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының (1948) кіріспесінен табуға болады және нақты шарттарға байланысты өзгереді бірқатар принциптерді ілгерілету үшін қолданылады. 2005 жылы қабылданған БҰҰ Адам құқықтары жөніндегі Комиссиясының қарары., биліктің бөлінуі, заңның үстемдігі және құқыққа негізделген тең қорғау сияқты аспектілерді атап көрсетеді.

Ұлттық заңнамада "Rechtsstaat" ("құқықтық мемлекет") термині Германияның негізгі Заңының бірқатар ережелерінде, атап айтқанда Германия мен Еуропалық Одақ жерлеріндегі Конституциялық тәртіпке қатысты. Сонымен қатар, Германияда конституциялық құқық Доктринасында да, Конституциялық сот практикасында да «Rechtsstaat» терминінің субстантивті түсіндірмесі кең таралды.

Құқықтық мемлекетте құқық пен заңның үстемдігі қамтамасыз етілген, жеке адамның құқықтары мен бостандықтары қорғалған, мемлекет заңмен байланысты, билікті бөлу механизмі және тиімді сот жүйесі жұмыс істейді. Азамат пен мемлекеттің құқықтық теңдігі мен өзара жауапкершілігі қамтамасыз етілді.

Құқық (немесе құқықтық мемлекет) Үстемдігі ұғымы орталық және Шығыс Еуропаның бұрынғы социалистік

елдерінің бірқатар Конституцияларында мемлекеттік құрылымның негізі ретінде танылады. Бұл қағидаға сілтеме ескі демократияларда сирек кездеседі (Андорра, Германия, Испания, Мальта, Норвегия, Португалия, Түркия, Финляндия, Швейцария, Швеция). Негізінен оның сілтемесін кіріспелерде немесе басқа Жалпы ережелерде көруге болады [2].

В.Д.Зоркин құқық пен құқықтық мемлекеттің Үстемдігі доктриналарына және олардың негізгі принциптеріне балама қазіргі уақытта «құқықсыздық пен әлеуметтік хаос» болып табылады деп атап өткендей [3].

Осылайша, құқықтың үстемдігі мемлекетпен оң құқықтың ажырамас байланысын ғана емес, мемлекет пен оның органына мәртебе, өкілеттіктер беріп, оның қызметін шектейді, сонымен қатар құқықтың қоғаммен және табиғатпен, мемлекеттік емес табиғи тамырлармен және құқық құбылысының негізімен іргелі бастапқы байланысын болжайды.

Мемлекет пен құқықтың қазіргі теориясы Мемлекет қызметін заңмен шектеу заңдылығын таниды. Құқық үстемдігі доктринасы құқықтық мемлекет теориясынан гөрі мемлекет пен тұтастай алғанда қоғам қызметінің, халықаралық қатынастар саласының құқықтық бастамасымен толықтыруды көздейді. Егер құқықтық мемлекет теориясындағы мемлекет шектеулерінің минимумы, ең алдымен, оның жеткілікті өзін-өзі шектеуімен байланысты болса, онда Заң Үстемдігі доктринасында бұл әлеуметтік-мәдени факторлармен көбірек сәйкес келеді.

Құқықтық доктринада, құқықтық саясатта, құқықтық мәдениетте, құқықтық тәртіпте және оны жүзеге асыруда мемлекеттік биліктің озбырлығын шектеудің негізгі түрлеріне мыналар жатады:

1.Құқықтық доктринада, құқықтық саясатта, заңнамада, құқық қолдану және бақылау қызметінде Мемлекеттің өзін-өзі шектеуі.

2.Мемлекет пен шенеуніктердің билігін қоғаммен шектеу (тарихи тұрғыдан Мемлекеттік қызметтің заңдылығын қамтамасыз етудің әлеуметтік–мәдени тетіктері, азаматтық қоғам институттарын, демократияны, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, саяси плюрализмді дамыту, мемлекеттік биліктің барынша ашықтығын және оның қызметі туралы ақпараттың азаматтар үшін қолжетімділігін қамтамасыз ету, тәуелсіз БАҚ қалыптастыру).

3.Мемлекет пен оның органдарының қызметін, ең алдымен, ратификацияланған халықаралық шарттардың басымдығы қағидатын іске асыру, құқықтар мен үдерістердің халықаралық стандарттарын енгізу, өңірлік интеграция, конвергенция және жаһандану процестерін дамыту, жекелеген елдердің мемлекеттік билігінің заңсыз әрекеттерін тежеудің халықаралық тетіктерін қалыптастыру және жетілдіру, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу есебінен халықаралық–құқықтық шектеу[4].

Әдебиеттерде қазіргі мемлекеттің Конституциясында азаматтардың негізгі құқықтары, бостандықтары ғана емес, міндеттері, сондай-ақ мемлекеттік органдардың негізгі құқықтары ғана емес, сонымен қатар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, жеке өмірдің белгілі бір салаларына араласудан аулақ болу, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөніндегі негізгі міндеттер қарастырылуы керек екендігіне назар аударылады. құқық қорғау тетіктері, олардың қызметіне қажетті шектеулер белгіленді[5].

Құқықтық мемлекеттегі мемлекеттік билік абсолютті емес. Бұл құқықтың үстемдігіне, мемлекеттік биліктің

құқықпен байланысына ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік биліктің қалай ұйымдастырылғанына, қандай формада және қандай органдармен жүзеге асырылатынына байланысты. Мұнда билікті бөлу теориясына жүгіну керек. Бұл теорияға сәйкес, биліктің (заң шығарушы, атқарушы, сот) бір органда, бір адамның қолында қосылуы жеке адамның еркіндігі мүмкін емес деспоттық режимді орнату қаупіне әкелуі мүмкін. Сондықтан авторитарлық абсолютті биліктің пайда болуына жол бермеу үшін биліктің бұл тармақтары бөлініп, бөлініп, оқшаулануы керек. Биліктің бөлінуі арқылы құқықтық мемлекет құқықтық жолмен ұйымдастырылады және жұмыс істейді: мемлекеттік органдар өз құзыреті шегінде бір-бірін алмастырмай әрекет етеді; заң шығарушы, атқарушы және сот билігін жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың өзара қарым-қатынасында өзара бақылау, тепе-теңдік, тепе-теңдік орнатылады. Билікті заң шығарушы, атқарушы және сот билігіне бөлу принципі биліктің әрқайсысы өз бетінше әрекет ететінін және екіншісінің өкілеттіктеріне араласпайтынын білдіреді. Оны дәйекті түрде жүзеге асырған кезде, белгілі бір биліктің екіншісіне өкілеттік беруінің кез-келген мүмкіндігі алынып тасталады. Биліктің бөліну принципі, егер ол биліктің «тежелуі мен тепе-теңдігі» жүйесімен жабдықталған болса, өміршең болады. Мұндай «тежеу және тепе-теңдік» жүйесі бір биліктің екінші биліктің өкілеттіктерін тартып алу үшін барлық негіздерді жояды және мемлекет органдарының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Қазақстан Конституциясы-мемлекеттің құқықтық және саяси негіздерін, мемлекеттік органдар жүйесін, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін айқындайтын Қазақстан Республикасының Негізгі Заңы.

Қазақстан Республикасының жаңа конституциялық заңнамасының қалыптасу тарихы Қазақ КСР-нің 25.10.1990 жылы Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларациясы қабылданған сәттен басталады.

Декларация ҚазКСР заңдарының КСРО заңдарынан басымдығын жариялады, онда Қазақстан тізбегіндегі қолданыстағы қатынастар жүйесін – орталық ретінде айтарлықтай өзгертетін қағидаттар қаланды[6].

Заң шығарушы билік Жоғарғы кеңеске берілді, Президент республиканың басшысы болды және жоғары әкімшілік-атқарушы билікке ие болды. Сот билігі Жоғарғы сотқа тиесілі болды.

Декларацияда мемлекеттің әлеуметтік негізін анықтауға сыныптық көзқарас жоқ. Егемендіктің жалғыз тасымалдаушысы және мемлекеттік биліктің тасымалдаушысы халық болып жарияланды.

Осылайша, Тәуелсіздік жарияланғанға дейін бір жылдан астам уақыт бұрын Қазақстанда КСРО Конституциясының негізгі нормаларының қолданылуын тоқтатқан конституциялық сипаттағы актілер қабылданды.

Конституцияның қалыптасуының екінші кезеңі 16.12.1991 жылы «ҚР Мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық заң қабылданған және сол күні күшіне енген жылы болып табылады.

Қазақстанның конституциялық заңнамасын қалыптастырудың үшінші кезеңі Жоғарғы Кеңестің 1993 жылғы 28 қаңтарда егемен мемлекеттің бірінші Конституциясын қабылдауынан басталады.

1993 жылғы Конституция Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық жүйесін жаңа жолмен айқындады. Конституция мемлекеттік егемендік жарияланғаннан бері шығарылған конституциялық заңдардың көптеген құқықтық нормаларын, принциптері мен идеяларын қабылдады.

Конституциялық заңнаманың қалыптасуының төртінші кезеңі 1995 жылғы 30 тамыздағы бүкілхалықтық референдумда қабылданған қазіргі қолданыстағы Конституцияның қабылдануымен байланысты.

Қазіргі қолданыстағы Конституция халықтың ерік-жігерін, оның Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітуге деген ұмтылысын көрсетеді, оның ең жоғары құндылықтары адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылады.

Қазақстан Конституциясында адамның құқықтары мен бостандықтары оған туғаннан тиесілі екендігі және әрбір азаматтың кез келген сот сатыларында өз құқықтары мен бостандықтарын қорғауға құқығы бар екендігі, ал заң мен сот алдында барлығы тең шарттарда көрінетіні белгіленген. Конституцияға сәйкес, Қазақстанның әрбір азаматы өмір сүруге, сөз бостандығына, шығармашылық еркіндігіне, сондай-ақ діни сенім бостандығына, еңбек пен демалысқа, денсаулықты қорғауға, тегін орта білім алуға және тұрғын үйге қол сұғылмаушылыққа құқылы. Әркімнің еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Конституциясы бірнеше рет толықтырылып, 1998, 2007, 2011 және 2017, 2019 және 2022 жылдары өзгерістер енгізілді. Қазіргі уақытта Конституцияда 9 бөлім және 99 бап бар. Конституцияға сәйкес, мемлекеттік биліктің жалғыз көзі-халық. Халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді.

Республикадағы мемлекеттік билік біртұтас, Конституция мен заңдар негізінде оны заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлу және тежеу мен

тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып өзара іс-қимыл жасау қағидатына сәйкес жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы идеологиялық және саяси әртүрлілікті жариялады, оның негізінде Қазақстанда түрлі саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктер құрылып, жұмыс істейді. Мемлекеттік және жеке меншік танылады және тең қорғалуға жатады. Жер және оның жер қойнауы, өсімдіктер мен жануарлар әлемі, Басқа да табиғи ресурстар халыққа тиесілі.

ҚР Конституциясының жоғары заңдық күші бар: барлық заңдар, Президенттің жарлықтары, Үкіметтің қаулылары, барлық мемлекеттік органдардың басқа да нормативтік-құқықтық актілері оның нормаларына негізделуге тиіс және оларға қайшы келмеуге тиіс. Конституция Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады.

Конституцияның саяси құжат ретіндегі негізгі белгілері оның қоғамдық дамумен байланысын, ел өміріне Конституциялық әсер ету ерекшелігін сипаттайды. ҚР Конституциясы мынадай негізгі ерекшеліктерге ие:

1. Негізгі сипат. Конституция ең маңызды қоғамдық қатынастарды реттейді.

2. Халық сипаты. ҚР Конституциясы халықтың шығармашылық қызметінің нәтижесі, оның тікелей қатысуы, ол халықтың мүдделеріне қызмет етеді, оның болашақтағы міндеттерін көрсетеді.

3. Нақты сипат. ҚР Конституциясы іс жүзінде бар қоғамдық қатынастарға сәйкес келеді.

4. Тұрақты сипат. Бұл қасиет Конституцияның елеулі өзгерістер енгізбестен қолданылу ұзақтығын болжайды.

Конституцияның ең маңызды үш функциясы бар:

- Заңды функция. Конституция-бұл Негізгі Заң, құқықтың негізгі көзі, заң күші жоғары және құқықтың басқа салаларының негізі болып табылатын нормалар.

-Саяси функция. Конституция қоғамның саяси жүйесінің жұмыс істеу тәртібін реттейді.

-Тәрбие қызметі. Конституцияның өзінде қазақстандық патриотизм, ұлттық тарих пен мәдениетке ұқыпты қарау, ұлтаралық келісімді сақтау, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеу және т. б. қағидаты жарияланады.

Қорытындылай келе, құқықтық мемлекетте адам құқықтарының мызғымастығы бекітілгенін атап өткім келеді, бұл дегеніміз – мемлекет өзінің жұмыс істеу процесінде құқықтарды барынша толық жүзеге асыру үшін қажетті алғышарттар жасауы керек, бұл ретте заңда тікелей көзделген жағдайлардан басқа ешкім адам құқықтары саласына басып кіруге құқылы емес. Қоғамның жеке адамның құқықтары мен бостандықтарына назар аударуға деген ұмтылысы.

Осылайша, заңның үстемдігі елде құқықтық тәртіп пен құқықтық тұрақтылықты орнатуға қызмет етіп қана қоймайды, сонымен қатар мемлекеттік басқаруды реттелген, ашық, шенеуніктердің теріс пайдалануы мен сыбайлас жемқорлыққа бейім етеді.

1.https://ru.wikipedia.org/wiki/Верховенство_права

2.**Ершов В.В.** *Верховенство права и правовое государство: актуальные теоретические и практические проблемы. В кн: Верховенство права и правовое государство: проблемы теории и практики. Материалы X международной научно-практической конференции (13-16 апреля 2015г.). М.: РГУП, 2016.*

3.**Ударцев С.Ф., Темирбеков Ж.Р.** Указ. соч. С. 13-14

4.<https://www.kaznu.kz>.

5.**Сүлейменов М.К.** *Может ли нормативное постановление Верховного Суда быть выше закона? - ИС Параграф* <http://online.zakon.kz>.

6.<https://kk.wikipedia.org/wiki>.

АДАМ МЕН АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫНА КЕПІЛДІК БЕРУ ТЕТІГІНДЕГІ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУ

А.С.АБИЛОВА

*ҚР ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты
Жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, заң
ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі*

Бірінші кезекте каралатын мәселенің терминологиялық аппаратын: «құқық» және «адам» санаттарын айқындау қажет.

Құқық объективті мағынада құқықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі болып табылады. Белгілі бір дәрежеде заңнама Заңның өмір сүру формаларының бірі болып табылады. Сонымен қатар, «адам» термині кез-келген жеке тұлғаны білдіретін максималды жалпыланған нұсқада қолданылады оның мәртебесіне, жағдайына, жеке ерекшеліктеріне қарамайды. Дәстүр бойынша, «тұлға» термині «адам» терминіне қарағанда субъектілердің тар шеңберін қамтиды, бірақ заңды тұрғыда бұл терминдер негізделген түрде анықталады. «Азамат» терминімен мүлдем басқа жағдай. Азаматтық адам мен мемлекеттің тұрақты құқықтық байланысы ретінде адамдарды мемлекеттік «байланысына» қарай ажыратуға мүмкіндік береді: Қазақстан азаматтары, Болгария азаматтары, Ұлыбритания азаматтары. Соған қарамастан, адамның құқықтық мәртебесі тұрғысынан азаматтық барлық мағынаны біртіндеп жоғалтады, аз жағдайларда бәрі белгілі бір құқықтарды пайдалану үшін қажетті алғышарттар ретінде әрекет етеді.

Бұл құқықтардың жоғалуы адамның қайтыс болуымен ғана мүмкін болады. Халықаралық қоғамдастық

адам құқықтары жөніндегі стандарттарды әзірледі, олар төмендегідей құжаттарда нормативтік бекітуді алды: – адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [3]; – азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт [4]; – экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт [5];

Қазіргі уақытта азамат туралы оны адамнан (жеке адамнан) ажырата отырып, мемлекет істерін басқаруға қатысумен байланысты кейбір саяси құқықтар (сайлау құқығы, мемлекеттік немесе муниципалды қызметке кіру құқығы), сондай-ақ кейбір әлеуметтік құқықтар (әлеуметтік қамсыздандыру құқығы, оның ішінде зейнетақы құқығы) тұрғысынан қарастырған жөн.

Мақаланың өзектілігіне келетін болсақ, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асырылуы мәселелерін зерттеу саласында көптеген ғылыми ізденістер жүргізілуде, олар адамның тіршілік әрекетінің барлық аясын қамтиды деп айтуға болады. Бұған саяси-экономикалық (сөз бостандығы; қоғамдық бірлестіктер, саяси партиялар құру; мемлекет істерін басқаруға қатысу; тұрғылықты жерін ауыстыруға және т.б.), әлеуметтік (білім алуға құқық, еңбек ету бостандығы, әлеуметтік қамтамасыз ету: жәрдем ақы, зейнет ақы және басқа да төлемдерге құқық) және жеке (өмір сүруге құқық, жеке өмірге, ар-намыс, беделіне қол сұқпаушылық; жеке меншікке және басқа да құқықтары) құқықтар кіреді.

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтары институтының зерттелуі, жеке адамға оның бостандығы елеулі шектеулерге ұшырайтын мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолданумен сипатталушы қылмыстықпроцессуалдық аясымен де толықтырылады. Осындай шараларды қолданудың заңдылығын, әлеуметтік негізділігін және жеке адамның конституциялық құқықтары мен бостандықтары бұзылатын бассыздықты

бөлуші жіп болып жеке адамның құқықтары мен заңды мүдделері сақталуының конституциялық және қылмыстықпроцессуалдық кепілдіктері табылады.

Адамның азаматтығына қарамастан, барлық жеке тұлғалар жалпыға бірдей танылған азаматтық (жеке), экономикалық, мәдени құқықтарға, сондай-ақ бірқатар саяси және әлеуметтік құқықтарға ие. Құқықтарды іске асыру және оларды қорғау түбегейлі бөлінбейді, өйткені екі механизм де ортақ мақсаттарға ұмтылады.

Құқық қорғау мен құқық қорғаудың мұндай мақсаттарына:

- адамның құқықтарымен байланысты мүдделерін сақтау үшін жағдай жасау;

- құқықты іске асырудың заңды нәтижесі болып табылатын материалдық және материалдық емес игіліктер алу және кейбір жағдайларда оны қорғау;

- кепілдік берілген және қорғалатын құқықтар мен оларға сәйкес келетін өзге де құқық субъектілерінің міндеттері арасындағы тиімді арақатынасты қамтамасыз ету;

- құқыққа қол жеткізу;

- құқықтарын іске асыру мен қорғаудың қажетті құралдарына;

- адам құқықтарының ықтимал бұзылуының алдын алу, ал кейбір жағдайларда орын алған бұзушылықтардың жолын кесу, бұзылған құқықтарды қалпына келтіру арқылы олардың қолайсыз салдарын жою. Субъективті құқықты іске асыруды ол (құқық) кепілдік берген құқықтық мүдделерді іске асыру мақсатында оның мазмұнын құрайтын өкілеттіктерді жүзеге асыру ретінде анықтауға болады.

Мұндай механизм нормативтік және ұйымдастырушылық құралдарды қамтиды. Нормативтік құралдарға адам мен азаматтың құқықтары мен

бостандықтарын белгілейтін және оларды қамтамасыз ету мен жүзеге асыруға кепілдік беретін заңнама мен халықаралық құқықтың тиісті ережелері кіреді (мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт).

Адам мен азаматтың құқықтарын іске асыру және қорғау тетігінің ұйымдастырушылық құралдарына осындай қорғау және іске асыру үшін қолданылатын әртүрлі мемлекеттік институттар мен процедуралық әдістер (мысалы, сот органдары, прокуратура, омбудсмен аппараты, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот), сондай-ақ әкімшілік органдардың іс-әрекеттеріне шағым жасаудың процедуралық институттары, сот талаптары, шағымдар халықаралық инстанцияларға. Тұлғаның (бенефициардың) құқық субъектісі, құқық субъектісі және құқықтық қатынастарға қатысушы ретіндегі мәртебесінің проблемасы құқықты іске асырумен және қорғаумен тығыз байланысты.

Жалпы құқық теориясында, құқық субъектісі субъективтік құқықтары мен міндеттерін, қатысушы-құқықтық, мазмұндық тарап болып табылатын құқықтары мен міндеттерін тануды айтады[1], яғни жалпытеориялық құқығы субъектісінің анықтаумен ұласады, субъективті қатысу құқығын қатынастары құқықтық нормалармен реттеледі. Құқық субъектісінің категориясымен заңды тұлға құбылысы тығыз байланысты. Дегенмен, өз уақытында С.Братусус «белгілі бір мағынада «заңды тұлға» термині «құқық субъектісі» ұғымынан өзгеше жаңа ұғымның белгісі емес екенін атап өтті (тек осы терминдердің терминдері өзгерді – «құқық» және «субъект»)[2].

Құқық субъектісі-заңды тұлғаның тасымалдаушысы, ал заңды тұлға – бұл құқық субъектісінің имманентті

қасиеті: біреуі екіншісін болжайды. Бұл ұғымдар, керісінше, бір-бірін білдірмейді, бірақ бір заңды құбылысты көрсетеді: заңды тұлға мен құқық субъектісі бірдей және ажырамас. Жалпы жоспарда субъектінің құқығын анықтауға болады ретінде «адамның қабілеті субъектісі болуға құқық»[3].

Бұл заңды тұлға ұғымының анықтамасын аяқтайды: құқықтар мен міндеттерді иеленумен, қатынастарға қатысумен, құқықтық реттеуге бағынумен байланысты барлық басқа сипаттамалар құқық субъектісі болу қабілетінен туындайды. Құқық субъектісін жалпы түсіну оның мынадай белгілерін белгілеуге байланысты: – құқықтық қатынастарға қатысу; – құқықтық қатынастарға қатысушының дербес еркін болуы; - оның өз құқықтары мен міндеттерінің болуы[4]. Сонымен қатар, барлық осы қасиеттер, әсіресе автономды ерік-жігерге ие болу критерийі құқықтар мен міндеттердің ықтимал болуын немесе құқықтық қатынастарға ықтимал қатысуды ғана емес, сонымен бірге адамның осы құқықтарды өз бетінше жүзеге асыратын және өз міндеттерін орындай алатын нақты қабілеттілігін де білдіреді. Өз кезегінде, құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушысы болу үшін «ерік бостандығымен байланысты қасиеттерге ие болу қажет: сыртқы оқшаулану, дербестендіру (бір тұлға түрінде сөйлеу), дербестендірілген ерік-жігерді дамыту, білдіру және жүзеге асыру қабілеті» [5].

Бұл позицияны С. В. Черниченко бөліседі, бұл заңды тұлға (халықаралық) «тікелей (халықаралық) құқыққа бағыну... (халықаралық) құқықтарға және (немесе) міндеттерге ие болу, тұлға мінез-құлқының тікелей құқыққа «реттелуі» және құқықтық қатынастарға қатысу қабілеті»[6]. Құқық субъектісі құқықтық қатынастарға қатысудың қажетті алғышарты ретінде әрекет етеді: құқық

субъектісі болмай, құқықтық қатынастардың субъектісі болу мүмкін емес[7].

Құқықтың жалпы теориясына сәйкес белгілі бір құқықтық қатынастардың субъектілері белгілі бір құқықтарды жүзеге асырады және осындай құқықтық қатынастардың құқықтық мазмұнын құрайтын тиісті міндеттерді орындайды. Құқықтағы құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушылары тек оның субъектілері бола алатындықтан, тиісінше құқықтық қатынастардың қатысушылары (субъектілері) тек құқық субъектілері бола алады. «Құқық субъектісі» және «құқықтық қатынастардың қатысушысы» ұғымдарын жасанды түрде бөлу теориялық тұрғыдан бай және әдіснамалық тұрғыдан мүмкін емес. «Құқық субъектісі» ұғымы "құқықтық қатынастарға қатысушы" ұғымына қарағанда кеңірек, бірақ басқаша мағынада: құқықтық қатынастардың әр қатысушысы құқықтың субъектісі болып табылады, бірақ құқық субъектісі объективті түрде барлық құқықтық қатынастардың қатысушысы бола алмайды: «құқық субъектісі-бұл құқықтық қатынастарға қатысуға құқығы бар тұлға, ол оған субъективті құқықтық құқықтар беретін құқықтық нормамен алдын-ала анықталған және міндеттері. Құқықтық қатынастарға қатысушы (субъект) – нақты құқықтық қатынастарға нақты қатысатын тұлға» [8]. Құқық субъектісінің сипаттамаларының қатарына заңды тұлғамен тығыз байланысты және тіпті онымен жиі анықталатын құқықтық қабілеттілік құбылысы жатады.

Құқықтың жалпы теориясында құқықтық қабілеттілік дегеніміз субъективті құқықтарға ие болу және міндеттерді орындау қабілеті деп түсініледі [9], сондықтан бұл адамның құқыққа ие болу және құқық бойынша міндеттерді орындау қабілеті. Құқық субъектілерінің әрбір санатының әлеуетті құқықтар мен міндеттер жиынтығын сипаттайтын өзінің құқықтық қабілеті бар. Бұл тұрғыда

құқықтық қабілеттілік пен заңды тұлғаны ажырату өте маңызды. Заңды тұлға адамның жалпы құқықтың субъектісі болу, яғни құқықтар мен міндеттердің тасымалдаушысы ретінде әрекет ету қабілетін көрсетеді. Бұл заңды тұлғаның бөлінбейтіндігі мен әмбебаптығының қасиеті: ол халықаралық қатынастар жүйесіндегі мәртебесі мен рөліне қарамастан, барлық субъектілерде бір. Ретінде болмайды субъектісі болуға құқық дәрежеде, сондай-ақ ие болмайды дәрежеде құқық субъектілігін.

Құқық қабілеттілігі дегеніміз-осы немесе басқа тұлға болуы мүмкін құқықтар мен міндеттердің ықтимал көлемін көрсететін құқықтар субъектісінің сандық сипаттамасы. Сонымен қатар, Халықаралық заңды тұлға субъектілер мәртебесінде органикалық бірлікті және заңды және құқықтық қабілеттілікті бейнелейді: бұл бірлік, механикалық қосылыс емес, жиынтық емес. Осы қырынан қойылған мәселелер туындайды, бұл бастапқы: немесе құқық субъектілігі құқық қабілеттілігі, себебі первичность құқық субъектілігі емес екені анық. Бір жағынан, белгілі бір құқықтық қабілетке ие болу үшін заңның субъектісі, яғни заңды тұлғаның иесі болу керек.

Екінші жағынан, адамның құқыққа ие болу және міндеттерді атқару қабілеті (құқық қабілеттілігі) оның құқық субъектілігін де дәлелдейді. Екі құбылыс бір – бірімен тығыз байланысты және бір-бірін болжайды, сондықтан олардың қайсысы бастапқы екендігі туралы дау бұрын пайда болған-тауық немесе жұмыртқа туралы мәңгілік пікірталасқа тең.

Құқық субъектісі мен құқық қабілеттілігінің негізінде жеке тұлғаның қасиеттерін, автономды ерік-жігерді, тәуелсіздікті көрсететін, адамның (білімнің) құқықтық қатынастарға қатысушы және, тиісінше, құқық субъектісі болудың объективті мүмкіндігін куәландыратын нәрсе жатыр. Сонымен бірге, заңды тұлға субъектінің құқықтық

мәртебесінде оның нақты және ықтимал құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы ретінде жүзеге асырылады.

С.В. Черниченко «бұл сөздің кең мағынасында құқықтық мәртебе болуы мүмкін еді... ең алдымен, адамның құқықтық қабілеттілігі (нақты немесе әлеуетті), сондай-ақ құқықтық нормалардың әрекетіне байланысты артықшылықтар мен қолайсыздықтардың жиынтығы ретінде анықталсын» [10].

Сонымен, жоғарыдағыларды қорыта келе, адам және азамат құқықтарын іске асыру және қорғау тетіктері әртүрлі. Осы механизмдердің сипаттамаларына байланысты олар бірнеше жіктеу топтарына бөлінеді. Ендеше, құқықтарды жүзеге асырудағы және оларды қорғаудағы жеке тұлғаның дербестік дәрежесі бойынша адам мен азаматтың құқықтарын іске асыру және қорғау тетіктерінің келесі түрлерін ажыратуға болады.

1. Жеке тұлға басқа субъектілерге (оның ішінде мемлекеттік институттарға) қарамастан дербес жүзеге асырады. Бұл, мысалы, міндеттемені қарсы орындаудан бас тарту, авансты ұстап қалу, айыппұлды өндіріп алу. Әлбетте, мұндай механизмдер көбінесе тараптардың араласуынсыз қатысушылардың еркінің автономиясына негізделген азаматтық-құқықтық қатынастарға тән.

2. Жеке адамның бастамасы бойынша, бірақ кейіннен арнайы мемлекеттік институттарды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Мысал-заңды сот арқылы қорғау: Жалпы ереже бойынша, адам тиісті процедураны өз бетінше бастайды, бірақ оның барысы мен нәтижесі көбінесе тиісті қоғамдық жүйенің тиімділігіне байланысты (сот ісін жүргізу).

3. Қоғамдық институттар жеке адамның жеке мүдделері үшін ғана емес, сонымен бірге қоғамдық немесе мемлекеттік маңызды игілікті қорғау мақсатында дербес іске қосады және басқарады. Құқықты іске асыру мен

қорғаудың осындай тетігінің жарқын мысалы – көп жағдайда уәкілетті билік субъектілері бастамашылық ететін және жеке тұлғаның – болжамды бенефициардың (жәбірленушінің) салыстырмалы қатысуымен іске асырылатын қылмыстық іс жүргізу.

Мақаламды қортындылай келе, құқықтық реттеу деңгейі бойынша адам құқықтарын іске асыру және қорғау тетіктерінің екі негізгі түрін бөлуге болады: – халықаралық; – ішкі. Ішкі механизмдерді мемлекеттік билік деңгейіне қарай ажыратуға болады (мемлекеттік және жергілікті, федералды, аймақтық, муниципалды); мемлекеттік билікке қатысты (мемлекеттік және қоғамдық); билікті бөлу қағидаты бойынша (заңнамалық, атқарушы, сот, бақылау) және т.б. (адам мен азаматтың құқықтарын іске асыру және қорғау тетіктерінің түрлері) қарастырылады.

Халықаралық қоғамдастық адам құқықтары жөніндегі стандарттарды әзірледі, олар төмендегідей құжаттарда нормативтік бекітуді алды:

- адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы ;
- азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт ;
- экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт [11];

Адам құқықтарын іске асыру мен қорғаудың халықаралық тетіктері де әртүрлі: олар әмбебап, аймақтық және жергілікті (географиялық қамту бойынша) болып бөлінеді; сот, квазисудтық және соттық емес; жалпы және арнайы (адам құқықтарын іске асыру мен қорғаудың халықаралық құқықтық тетіктерінің түрлері туралы толығырақ айтылады).

1. Мемлекет пен құқықтың жалпы теориясы. Академиялық курс. *Марченко М.Н.* 2002. 413-415 б.

2. **Ғ.С.Сапарғалиев, А.С.Ибраева.** Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық, -3-басылым, өңд., толықт. - Астана: Фолиант, 2014. - 288 б.
3. **Булгакова Д.А.** Мемлекет және құқық теориялары. Оқу құралы. - Алматы: Нұр-пресс, 2020. — 114 б.
4. **Левин Д.Б.** Халықаралық құқық теориясының өзекті мәселелері. 1974. 39 б.
5. **Алексеев С.С.** құқықтың жалпы теориясы. 2 т. Т. 2. М., 1982. 138-139 б.
6. **Черниченко С.В.** Халықаралық құқық теориясы. 2 т. Т. 1. М., 1999. 113б.
7. **Жоламан Қ.Д.** Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. — Алматы: Эверо, 2004. — 306 б.
8. Халықаралық құқық курсы. 7 т. Т. 1. Халықаралық құқық / жауап. ұғымы, пәні және жүйесі. Р. А. Мюллерсон, Г. И. Тункин. М1989. 161б
9. **Архипов С.И.** Құқық субъектісі. М., 2004. 138 б.
10. **Өміржанов Е.Ө.** Мемлекет және құқық теориясы. Оқулық. - Алматы: Жеті Жарғы, 2015.-176б.
11. **Аубакирова Г.А., Райбаев Д.К.** Адам құқықтары мен бостандықтарын шектеу. Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының 2022 жылғы 31 наурыз № 1 (75) «ХАБАРШЫ — ВЕСТНИК» журналы 5 б.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

АСКАРОВ А.А.

*Докторант Академии Правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
магистр юридических наук, старший лейтенант полиции*

В Послании Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева перед правоохранительными и профильными государственными органами поставлена задача – обеспечить всестороннюю безопасность граждан,

что требует новых подходов к обеспечению правопорядка в условиях современных вызовов и угроз [1].

Защита конституционных прав граждан всегда являлась одной из приоритетных задач органов внутренних дел в Республике Казахстан, как и в других правовых государствах. Основные положения, закрепленные в Конституции, а также международные обязательства Казахстана в области прав человека обязывали органы внутренних дел защищать права и свободы граждан. Однако в условиях формирования нового Казахстана наблюдается акцент на качественное обновление правовой системы и усиление механизмов, которые должны более эффективно обеспечивать защиту прав человека.

Реформы последних лет в органах внутренних дел направлены на адаптацию работы органов к новым вызовам, связанным с изменяющимся обществом и глобальными стандартами прав человека. Это включает в себя не только улучшение правоприменительной практики, но и разработку новых правовых инструментов для более прозрачного и справедливого обеспечения конституционных прав граждан.

Процесс создания нового Казахстана сопровождается приоритетом на модернизацию правовой системы и усиление инструментов правовой защиты, ориентированных на повышение эффективности обеспечения прав и свобод граждан.

Международный опыт в области защиты прав человека успешно адаптируется к казахстанским условиям и соответствуют правовой и социально-политической реальности страны.

Казахстан подписал и ратифицировал несколько международных договоров, включая Конвенцию против пыток и Международный пакт о гражданских и

политических правах. Полное внедрение этих договоров в национальное законодательство с учетом механизмов мониторинга, как это реализовано в странах с высоким уровнем соблюдения прав человека, таких как Нидерланды, позволит укрепить правовую основу защиты прав граждан.

С момента ратификации Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания в 1998 году Казахстан действительно сделал немало на пути к достижению нулевой терпимости к пыткам [2].

За прошедшие 25 лет введен отдельный состав уголовного правонарушения «Пытки» в УК РК, установлена уголовная ответственность за жестокое обращение, ужесточено наказание в виде лишения свободы за пытки (до 10 лет). Для пресечения недозволенных методов ведения следствия и обращения с осужденными завершается работа по полному покрытию системами видеонаблюдения учреждений органов уголовного преследования и пенитенциарных учреждений [2].

Одним из ключевых достижений стало устранение альтернативной подследственности по делам о пытках. С 1 января 2023 года расследование преступлений, квалифицированных по ст.146 УК, возложено исключительно на органы прокуратуры.

Данная новелла привела к положительной динамике в рассмотрении таких дел. За 2023 год 45 человек привлекли к ответственности по обвинению в применении пыток, по 12 делам вынесены судебные приговоры. Эти показатели превышают совокупную статистику за предыдущие 3 года [3].

Одним из ярких примеров эффективного применения мирового опыта является создание института омбудсмена

по правам человека и учреждение его рабочего органа – Национального центра по правам человека [4].

В апреле 2023 года был подписан Меморандум о взаимном сотрудничестве между УПЧ и ГП РК, цель которого заключается в консолидации усилий для повышения эффективности защиты прав человека, в частности для предупреждения пыток и иных форм жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания. В рамках данного соглашения стороны планируют осуществлять совместные мероприятия на центральном и региональном уровнях. Эти мероприятия включают совместные посещения зданий правоохранительных органов и пенитенциарных учреждений, проведение информационно-разъяснительной работы по механизмам защиты и восстановления нарушенных прав, организацию личных приемов граждан, а также обмен информацией.

Результаты работы УПЧ и его представителей выразились в восстановлении прав заявителей, в том числе участников уголовного процесса, привлечении виновных лиц к ответственности, а также общем снижении количества обращений о фактах пыток.

В 2023 году поступило 165 таких обращений, что на 63% меньше, чем в 2022 году (447). Прошлогодние показатели являлись рекордными, видимо, ввиду многочисленных жалоб на правоохранительные органы в период и после событий Трагического января [2].

Следует отметить о реформах, проводимых в органах внутренних дел, которые направлены на развитие эффективного кадрового потенциала.

2024 год объявлен годом улучшения качества кадров в МВД. Полицейское ведомство с целью оказания помощи полицейским в их профессиональном становлении, воспитания у них уважения к правам и достоинству

человека и гражданина, а также формирования в органах внутренних дел кадрового ядра возобновляет совет наставников. Знания, мудрость и богатейший жизненный опыт ветеранов сегодня, как никогда, важны для патристического воспитания молодых офицеров [5].

С целью повышения их эффективности в защите прав человека и адаптации к новым вызовам ряд нормативных актов страны проходят процессы совершенствования.

К примеру, конституционные реформы укрепили правовые механизмы защиты прав человека и усилили демократические институты путем децентрализации власти и увеличения подотчетности государственных органов, включая органы внутренних дел.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан [6] подвергается периодическим изменениям, особенно в части, касающейся прав граждан в ходе следственных действий, с целью приведения его в соответствие с международными стандартами, включая права на защиту, справедливое судебное разбирательство и недопустимость пыток. В настоящее время идут обсуждения реформ, касающихся ускорения судебных процессов и усиления роли защитников.

В рамках политики по борьбе с коррупцией закон «О противодействии коррупции» [7] регулярно обновляется, в том числе в части усиления прозрачности и подотчетности органов внутренних дел. В 2020-2021 годах были внесены изменения, касающиеся повышения защиты лиц, сообщающих о коррупции, и ужесточения наказаний для государственных служащих, причастных к коррупционным преступлениям.

Проходит процесс модернизации закон «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» [8]. Одним из направлений является усиление стандартов профессиональной этики сотрудников полиции, внедрение

современных технологий в процесс охраны правопорядка, а также реформирование системы подготовки и отбора кадров.

Казахстан активно работает над интеграцией норм международного права в национальное законодательство, особенно в контексте защиты прав человека. Это включает совершенствование исполнения ратифицированных конвенций и участие в международных отчетах и оценках по правам человека.

Несмотря на ряд принимаемых правовых и организационных мер, имеются ряд проблем в сфере защиты прав человека, которые требуют системного подхода для их решения, включая реформирование законодательства, усиление института общественного контроля, улучшение подготовки кадров и противодействие коррупции, разработку и применении новых механизмов защиты прав человека в правоохранительной системе.

Одним из ключевых аспектов является создание внутри системы ОВД институтов, которые бы занимались вопросами защиты прав человека. К примеру, внедрение специальных подразделений по правам человека, которые будут заниматься мониторингом и расследованием нарушений. В рамках реформ необходимо развивать механизмы независимого мониторинга за деятельностью ОВД, что позволяет оперативно реагировать на случаи нарушения прав.

Формирование правосознания и правовой культуры среди сотрудников ОВД является неотъемлемой частью процесса совершенствования их деятельности в сфере защиты прав человека. Это включает в себя организацию регулярных тренингов и образовательных программ, направленных на повышение уровня правовой грамотности, знание международных стандартов и норм,

касающихся защиты прав человека. Примером успешной практики может служить создание в Академии правоохранительных органов специализированных курсов по правам человека, где сотрудники органов внутренних дел могут получать необходимые знания и навыки.

Современные технологии играют значительную роль в повышении прозрачности и подотчетности органов внутренних дел. Введение систем видеонаблюдения в местах задержания, создание электронных баз данных по обращениям граждан и автоматизация учета всех действий, касающихся прав человека, способствует снижению риска нарушений и повышению доверия общества к ОВД. Развитие электронных систем обратной связи с гражданами также позволяет более оперативно реагировать на жалобы о нарушениях прав.

Совершенствование правовой основы деятельности органов внутренних дел в сфере защиты прав человека является важным шагом на пути к созданию нового Казахстана, где обеспечение прав и свобод граждан становится приоритетом государства. Внедрение международных стандартов, усиление правовых гарантий, повышение профессионализма сотрудников органов внутренних дел и использование новых технологий – это ключевые направления, которые помогут сделать правоохранительную систему более справедливой и эффективной.

1.Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskiy-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>

2.Доклад о деятельности уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2023 год. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BB%D1%8C%D0%B1%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/9f2d80419722ec695a98f06c10e1650b_original.7826166.pdf

3.24kz@khabar.kz: «45 человек привлекли к ответственности за пытки в Казахстане» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://24.kz/ru/news/social/item/629925-45-chelovek-privlekli-k-otvetstvennosti-za-pytki-v-kazakhstane>

4. Положение о Национальном центре по правам человека, утвержденное Указом Президента Республики Казахстан от 10 декабря 2002 года № 992 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000992_#z2

5. **Polisia.kz.**: 2024 год объявлен годом улучшения качества кадров в МВД. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://polisia.kz/ru/2024-god-ob-yavlen-godom-uluchsheniya-kachestva-kadrov-v-mvd/>

6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

7. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V ЗРК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410>

8. Закон Республики Казахстан «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000199>

ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТІН ЖЕТІЛДІРУДЕГІ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР

Б. АМАНДОСҰЛЫ

*Тарбағатай заң кеңесшілер палатасының мүшесі,
Республикалық телеарналардың тұрақты сарапшысы,
кәсіби заңгер*

Құрметті «Жана Қазақстанды құру жағдайында адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі Ішкі істер органдарының рөлі» атты Республикалық ғылыми тәжірибелік конференцияға қатысушылар, ҚР Конституциясының 20-бабындағы сөз еркіндігін басшылыққа алып, Сіздердің назарларыңызға жоғарыдағы тақырыпқа арналған баяндама төмендегідей:

1992 жылдың 23 маусымында тәуелсіз Қазақстанның Ішкі істер министрлігі құрылды. 2007 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен бұл күн Қазақстанда полициясы күні болып белгіленді. Содан бері бұл мереке жыл сайын 23 маусымда тойланады.

Дегенмен, 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясында Қазақстан өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары - деп айқындалған.

Осы тұрғыдан, Ішкі істер органдары өзінің құзыреті шегінде адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға міндетті.

Бірақ халықтың мемлекеттік және қоғамдық институттарға, оның ішінде ішкі істер органдарына сенімсіздігінің артуы заңгерлерді қатты алаңдатады.

2024 жылғы 22 қаңтарында Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың төрағалығымен Ішкі істер министрлігінің кеңейтілген алқа отырысында Қылмыспен күресу және қоғамдық тәртіпті сақтау – аса маңызды міндет. Бұл – жауапкершілігі өте үлкен жұмыс. Еліміздің әрбір азаматы өзін қауіпсіз сезінуге тиіс. Ол үшін құқық қорғау жүйесі үйлесімді әрі тиімді жұмыс істеуі қажет. Ең алдымен, мемлекетте заң талаптары мүлтіксіз орындалуы керек. Заң бұзған кез келген адам жазасын алуға тиіс, – деп айқындады.

Өздеріңіз білетіндей, Ішкі істер органдарының бірыңғай жүйесін полиция, қылмыстық-атқару жүйесі, әскери-тергеу органдары, Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы құрайды.

Полиция - криминалдық полиция, әкімшілік полициясы, тергеу, анықтау бөлімшелері және өзге де бөлімшелер құрайды.

Криминалдық полиция ұйымдасқан қылмысқа, экстремизмге, есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қарсы күрес жөніндегі бөлімшелерден, жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады.

Әкімшілік полиция жергілікті полиция қызметінен, азаматтық және қызметтік қару айналымы саласындағы бақылау бөлімшелерінен, көші-қон полициясынан, айдауылдау қызметінен, арнаулы мекемелерден және қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асыратын өзге де бөлімшелерден тұрады.

Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінен (*бұдан әрі – Ішкі істер министрлігі*), ведомстволардан, аумақтық полиция органдарынан, сондай-ақ Ішкі істер министрлігіне ведомстволық бағынысты ұйымдардан тұрады.

Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың, көліктегі полиция департаменттері (Ішкі істер департаменттері), қалалық, аудандық, қалалардағы аудандық, желілік полиция органдары (ішкі істер органдары), әскери-тергеу органдары аумақтық полиция органдары болып табылады.

Қылмыстық-атқару жүйесін ведомство, оның аумақтық органдары, пробация қызметі және жазаларды орындайтын мекемелер, өзге де ведомстволық бағынысты ұйымдар құрайды.

Ұлттық ұланның құрамы мен оның қызметінің ұйымдастырылуы «Қазақстан Республикасының Ұлттық ұланы туралы» Қазақстан Республикасының Заңында айқындалады.

2014 жылғы 23 сәуірдегі «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабы 2-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары (бұдан әрі – Ішкі істер органдары) адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғамның және мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға, қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған құқық қорғау органы болып табылады.

Жоғарыдағы айтылғандарды ескере отырып, Сіздердің назарыңызға Полиция қызметін жетілдіру үшін келесідей ұсыныстарым бар, олар:

1) «Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы» ҚР Заңында пайдаланылатын негізгі **«полиция»** терминіне қатысты ұғымды айқындауды;

2) ҚР қылмыстық процестік кодексте **«бақылау»** деген ұғымды айқындап оның қолдану дәрежесін нақтылауды;

3) ҚР Қылмыстық кодексіне бұзықтар әлемінде қолданылатын түрлі терминдердің (атаман, бандит, банда және общак т.б. түсініктерді енгізуді, себебі ол кінәні ауырлататын мән-жайға әкелуі тиіс;

4) Полицияға **«саяси еркіндік»** беруді;

5) Құқықбұзушылықпен жүгінген азаматтың барлық мәселелерін мөлдір қабырғалармен құрылған тәулік бойы (24/7) ашық жұмыс жасайтын кеңселерде сауатты түрде қарауды;

6) Полиция органдарының басшылары жергілікті қарапайым халықтың алдында тікелей жауапты болуы керек, яғни апта сайын әлеуметтік желілер арқылы тікелей эфирге шығуды міндеттеу;

7) Шулы қылмыстық істер бойынша сол аумақтың жауапты прокурорын қоғам алдында ресми түсініктемелер беруді міндеттеу;

8) 102-call орталығына қоңырауларды азаматтардан бейнекамерамен қабылдауды міндеттеуді;

9) ІІМ зейнеткерлердің келісімімен орта білім мекемелерінде құқық негіздері пәнін оқу жылы бойы оқытуды;

10) Полиция қызметкерлерінің рухын жоғарғы деңгейге көтеріп марапаттау үшін қаһарман Ғазиз Байтасовтың атымен арнауы награданы қолданыстағы заңнамада орнықтыруды ұсынамын.

Осы орайда, бабам Бауыржан Момышұлы айтқандай; «Отан үшін отқа түссең де күймейсің» деген патриоттық сөзі болашақ ұрпақтың жүрегінде мәңгі болуы тиіс, сонда ғана жұрт полицияға сенеді, оны қорған көреді. Яғни қазіргі қоғамда озық ел болу үшін қоғамның құқықтық санасына Ішкі істер органдары қызметінің тиімділігін арттыру әсері арқылы полицияның оң имиджін қалыптастыру өте маңызды деп санаймын, ал бұл полицияның халыққа деген ашықтығын білдіреді.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫНЫҢ РӨЛІ

М.М.НУРПЕЙСОВА

*ҚР ИМ Шырақбек Қабылбаев атындағы
Қостанай академиясының жалпы заң пәндері
кафедрасының оқытушысы,
заң ғылымдарының магистрі, полиция капитаны*

Адам құқықтары – қоғамның құқықтық, әлеуметтік және мәдени дамуының негізі болып табылады. Қазақстан Республикасы Конституциясында адам құқықтары мен бостандықтары ерекше орын алады. Бұл құқықтарды қамтамасыз ету мемлекеттік органдардың, соның ішінде ішкі істер органдарының маңызды міндеті болып табылады.

Қазіргі халықаралық құқықта адам құқықтарына қатысты құқықтық актілердің тұтас кешені қалыптасты. Халықаралық құқық нормалары нақты мемлекеттердегі адам құқықтарын тікелей реттемейді. БҰҰ Жарғысы (3 баптың 1 тармағы) мемлекеттерді өз аумағының шегіндегі барлық адамдарға қандай да бір кемсітушілікке жол бермей, негізгі құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз етуге міндеттейді. БҰҰ шеңберінде осы мәселе бойынша бірқатар құжаттар қабылданды: «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы» (1948 ж.), «Адамның экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы», «Адамның азаматтық және саяси құқықтары туралы» (1966 ж.), «Бала құқықтары декларациясы» (1959 ж.), «Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенция» (1954) және т. б.

Адамның қоғамдағы орны үшін заң мен сот алдындағы теңдік принципі маңызды:

1. Барлығы заң мен сот алдында тең.

2. Шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез келген басқа жағдайлар бойынша ешкімді кемсітуге болмайды [1].

Адам құқықтары – бұл әрбір адамға тиесілі, табиғи құқықтар мен бостандықтар. Оларға өмір сүру, бостандық, жеке өмірдің құпиялығы, ой, сөз және ар-ождан бостандығы жатады.

Қазақстанда адам құқықтары бірнеше деңгейде қорғалады:

Конституция: Елдің негізгі заңы азаматтардың өмір сүру, сөз бостандығы, сайлауға қатысу және басқа да негізгі құқықтары мен еркіндіктерін қамтамасыз етеді.

Заңнамалық актілер: Адам құқықтарын реттейтін әр түрлі заңдар бар, олар әйелдер, балалар, еңбек мигранттары және басқа да осал топтардың құқықтарын қорғауға бағытталған.

Мемлекеттік органдар: Адам құқықтарын қорғаумен айналысатын түрлі мемлекеттік мекемелер, мысалы, омбудсмен, азаматтардың шағымдарына жауап береді.

Жекеменшік ұйымдар: Адам құқықтары саласында жұмыс істейтін көптеген үкіметтік емес ұйымдар бар, олар жағдайды бақылап, зардап шеккендерге көмек көрсетеді.

Халықаралық міндеттемелер: Қазақстан халықаралық келісімдерге, мысалы, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіге қатысады, бұл елді халықаралық стандарттарды сақтауға міндеттейді.

Қазақстандағы Ішкі істер органдары құқық қорғау жүйесінің негізгі элементі болып табылады. Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары адам құқықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Олардың осы саладағы жұмысының бірнеше негізгі аспектілері бар:

Заңнама: ПМ адам құқықтарына кепілдік беретін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға міндетті. Бұған құқық бұзушылық туралы Кодекс, Қылмыстық кодекс және басқа да ережелер кіреді. Қорғау құқығы туралы нормаларды қолданады, ұстау мен қамауға алудың заңдылығын, сондай-ақ заң көмегін алу құқығын сақтайды.

Қызметкерлерді оқыту: Полициямен ПМ қызметкерлері Адам құқықтары бойынша мамандандырылған курстардан өтеді, бұл олардың күнделікті қызметінде осы құқықтардың маңыздылығын түсінуге көмектеседі. Оқыту бағдарламасына күш қолдану жағдайлары, халықтың осал топтарымен жұмыс және жанжалдарды шиеленістірмеу әдістері кіреді.

Мониторинг және бақылау: ПМ өкілеттіктерді теріс пайдалану фактілерін анықтау үшін ішкі тексерістерді жүргізеді. Бұл азаматтардың шағымдары мен адам құқықтары бұзылған жағдайларды зерттеуді қамтуы мүмкін. Қатыгездік жағдайларына ден қою жөніндегі жұмысты қоса алғанда, адам құқықтарының сақталуын бақылауға жауапты арнайы бөлімшелер құрады.

Ашықтық және қол жетімділік: ПМ азаматтар үшін өз қызметі туралы ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз етуге ұмтылады. Бұған есептер, ақпараттық бюллетеньдер жариялау және ашық іс-шаралар өткізу кіреді. Азаматтар шағымдар мен өтініштерді арнайы онлайн платформалар немесе Сенім телефондары арқылы жібере алады, бұл оларға бұзушылықтар туралы хабарлауға және кері байланыс алуға мүмкіндік береді [2].

ҮЕҰ-мен ынтымақтастық: ПМ Ақпарат және үздік тәжірибелермен алмасу үшін адам құқықтарын қорғау саласында жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдармен өзара іс-қимыл жасайды. Бірлескен жобалар мен бастамалар ПМ-ге қазіргі заманғы сын-тегеуріндерге

бейімделуге және адам құқықтарын қамтамасыз етудегі өз тәсілдерін жетілдіруге көмектеседі.

Осал топтарды қорғау: ІІМ тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу, балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істеу, сондай-ақ мигранттардың құқықтарын қорғау бойынша арнайы бағдарламаларды іске асырады. Полиция осал топтардың құқықтары туралы хабардар болу үшін ақпараттық науқандар мен іс-шаралар өткізеді, сонымен қатар кеңес алу және қорғау үшін көмек орталықтарын құрады.

Адам құқықтарын қамтамасыз ету – Қазақстанның дамуының маңызды аспектісі. Ішкі істер органдарының рөлі бұл процесте ерекше. Құқық қорғау органдарының азаматтардың құқықтарын қорғау жөніндегі қызметін күшейту, сондай-ақ құқықтық білімді арттыру қажет. Бұл қоғамдағы сенімді нығайтады және адам құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттырады.

Ішкі істер органдарының Қазақстандағы адам құқықтарын және азаматтардың құқықтарын қорғаудағы рөлі көп қырлы және құқықтық мемлекетті қалыптастыру мен қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін өте маңызды. Бұл органдар тек заң мен тәртіпті сақтау үшін ғана емес, сонымен қатар азаматтардың өміріне, құқықтары мен бостандықтарын қорғауға тікелей әсер етеді [3].

Алдымен, ішкі істер органдары өз қызметін азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ететін қолданыстағы заңнама аясында жүзеге асыратынын атап өткен жөн. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциясын ғана емес, елдің қатысқан халықаралық келісімдерін де қамтиды. Ішкі істер органдары бұл нормалардың сақталуын бақылап, өз жұмысына енгізуге міндетті. Яғни, олардың әрекеттері заңдылық,

пропорционалдылық және қажеттілік принциптеріне негізделуі керек.

Полиция мен Ішкі істер органдарының басқа бөлімшелері құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша маңызды рөл атқарады. Олар азаматтар үшін қауіпсіз орта қалыптастыруға жұмыс істейді, бұл тікелей олардың өмірі мен қауіпсіздігі құқықтарының қорғалуымен байланысты. Құқық бұзушылықтардың алдын алу шаралары ақпараттық науқандар өткізу, қоғамдық шараларға қатысу және жергілікті қауымдастықтармен өзара іс-қимыл жасау арқылы жүзеге асырылады. Бұл полиция мен азаматтар арасында сенім қалыптастыруға ықпал етеді, ал бұл құқық қорғау органдарының тиімді жұмысы үшін маңызды аспект.

Сондай-ақ, ішкі істер органдары қызметкерлерін оқыту да маңызды элемент болып табылады. Адам құқықтарын және оларды қорғау принциптерін түсіну оларға тапсырмаларды тиімді орындауға көмектеседі, сондай-ақ құқық бұзушылықтардың алдын алуға ықпал етеді. Адам құқықтары бойынша тұрақты тренингтер мен семинарлар қызметкерлерге заңнаманың соңғы өзгерістері мен басқа елдердегі үздік тәжірибелер туралы хабардар болуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, азаматтық қоғам ұйымдарымен өзара іс-қимыл да ішкі істер органдарының қызметінде шешуші рөл атқарады. Адам құқықтары саласында жұмыс істейтін ҰЕҰ-дар азаматтардың бетпе-бет келген мәселелері туралы құнды ақпарат бере алады және шешімдерді ұсына алады. Бұл ынтымақтастық құқық қорғау органдарына құқық бұзушылықтарға тиімді жауап беруге және өз әдістерін жақсартуға мүмкіндік береді. Адам құқықтарын қорғауға арналған арнайы бөлімшелер ішкі істер органдарында осал топтардың мәселелерін шешуге бағытталған.

Дегенмен, барлық осы тапсырмаларды сәтті орындау үшін ішкі істер органдарының ашықтығы мен есептілігі қажет. Азаматтар құқық қорғау органдарының қызметін бақылап, құқық бұзушылықтар туралы хабарлап, тергеулердің барысы туралы ақпарат алуға мүмкіндік алуы керек. Бұл қоғам мен мемлекет арасындағы сенім мен ынтымақтастық атмосферасын қалыптастырады, бұл, өз кезегінде, адам құқықтарының тиімді қорғалуын қамтамасыз етеді.

Сондықтан, Ішкі істер органдары Қазақстанда адам құқықтарын қамтамасыз ету және қорғауда маңызды рөл атқарады. Олардың жұмысы кәсібилік пен білімді ғана емес, сонымен қатар қоғаммен және азаматтық бастамалармен белсенді ынтымақтастықты талап етеді. Тек ашықтық пен есептілік жағдайында ғана әрбір адамның құқықтары қорғалған әділ және қауіпсіз қоғам құру мүмкін болады.

1. *Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.*

2. *«Қазақстандағы азаматтық Қоғам және Адам Құқықтары», А.А.Жарасов, Алматы, 2020 ж.*

3. *Мемлекет және құқық теориясы. Н.И. Матузова, А.В. Малько-М.: Алматы, 2006ж.*

ПРОБЛЕМЫ ВЫЯВЛЕНИЯ И ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В СОВРЕМЕННОЙ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**БЕКБАУОВА А.А.,
МУРСАЛОВА Л.А., БИСЕМБИЕВ Т.Ш.,**

*Старшие преподаватели кафедры юриспруденции
АРУ им. К.Жубанова, магистры юридических наук*

Современная цивилизация, отличаясь построением развитой правовой системы, не может полностью решить ряд проблем и восполнить правовые пробелы, в число которых входит проблема насилия в отношении женщин. Данный вопрос никак не связан с понятием гендерного равенства. В большинстве государств, включая Республику Казахстан, законодательно установлены равные возможности для женщин и мужчин во всех сферах общественной, социальной и политической жизни. [1] По данным экспертов Казахстан лидирует по уровню гендерного равенства в Центральной Азии, в республике созданы реальные условия для получения всех видов образования женщинами. Но проблема заключается в том, что женщины продолжают оставаться объектом постоянного насилия со стороны мужчин, причем насилия в очень жестких формах, от изнасилований до убийств. Вопросы обеспечения безопасности жизни и здоровья женщин занимают очень важное место в правовой науке и литературе.

Вопросы и проблемы, связанные с насилием в отношении женщин всегда занимали ведущую роль в уголовно-правовой политике Республики Казахстан, и решение этих проблем в основном определялось

международными отношениями нашего государства. В 2009 году в РК был принят Закон «О профилактике бытового насилия», который положил начало правовому определению насилия в отношении женщин, в уголовном законодательстве также отражены положения, направленные на защиту интересов женщин, их жизни и здоровья. В 2016 году была утверждена Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. Все эти нормативные акты основываются на международных принципах, которые установлены в документах ООН по защите прав женщин. Несмотря на все предпринятые шаги по защите женщин от насилия, обеспечения соблюдения их прав, в Казахстане продолжается рост правонарушений семейно-бытового характера, совершаются резонансные преступления, жертвами которых является женщина.

Авторы в исследовании ставят задачу изучить причину роста посягательств на женщин, психологические и правовые факторы, способствующие и влияющие на неспособность общества и государства в полной мере обезопасить жизнь и здоровье женщин от мужского насилия.

Материалы и методы.

По официальным данным ВОЗ, опубликованными в социальных сетях, 35 процентов женщин в мире подвергались насилию хотя бы раз в жизни. Опрос проводился в большом количестве государств, как в странах Африки, Азии, Европы и ставил целью выявить любые формы насилия в отношении опрашиваемых женщин. Не надо забывать, что эти данные получены лишь в опросе сравнительно небольшого количества респондентов, что вызывает вопрос о еще большем количестве женщин, которые подвергались насилию или притеснениям по половому признаку.

Что касается Республики Казахстан по данным Генеральной прокуратуры в нашей стране в ходе бытового насилия со стороны мужчин ежегодно умирают примерно 80 женщин, еще большее количество получают серьезные ранения. [2]

Реакцией на вызвавшее бурный отклик общественности преступление в отношении Салтанат Нукуновой явилось принятие закона, в народе названного ее именем. Этот закон внес ряд изменений в некоторые законодательные акты, усиливающие ответственность за правонарушения против женщин и детей. Эти изменения носят комплексный характер и затрагивают очень много сфер, включающих уголовно-правовой характер, социальные вопросы, сферу брачно-семейных правоотношений, деятельность государственных органов и учреждений.

В Закон «О профилактике бытового насилия», в котором заложены основные понятия, характеризующие признаки бытового насилия, а также перечень учреждений, уполномоченных заниматься вопросами предупреждения случаев насилия в семье, был обновлен в августе 2024 года. К сожалению, закон лишь определяет рамочные правила по взаимодействию органов и учреждений в случаях обнаружения фактов насилия бытового характера. Именно с этого закона в Казахстане начали действовать комиссии по делам женщин и социально-демографической политике в регионах и при Президенте РК. Но до сих пор эти комиссии выполняют лишь формализованные функции и не решают насущных проблем, связанных с защитой женщин от насилия. Конечно, роль этих учреждений немаловажная при обобщении и анализе состояния бытового насилия в регионах и выработке общих рекомендаций по их предупреждению, но, все-таки

реальная помощь и защита женщин, ставших жертвами, куда более весома и необходима на современном этапе. [3]

Государственная политика Республики Казахстан уже давно включила направление работы по обеспечению защиты прав женщин и в качестве наглядного примера можно назвать Концепцию семейной и гендерной политики в РК до 2030 года, принятую еще в 2016 году и в редакции от 2022 года.

В концепции был проведен анализ судебной практики по вопросам насилия в семье, в отношении женщин. Было отмечено ухудшение ситуации и рост зарегистрированных случаев избиения женщин, домашнего насилия в отношении женщин и детей. Проводился анализ причин и факторов, способствующих росту бытового насилия. Так, способствующими факторами были названы, социально-экономические причины, алкоголизм, наркомания, психологические отклонения и болезни, низкая культура и стереотипы в поведении, а также, установившиеся в обществе терпимое отношение к насилию в семье. [4] Несмотря на то, что в вышеуказанной программе были запланированы действенные шаги по снижению домашнего насилия, в последние годы такие факты стали происходить чаще.

Что касается насилия в отношении женщин, речь идет в основном, о домашнем насилии со стороны супругов. Основная доля таких случаев происходит именно в браке, побои и издевательства в отношении женщин чаще всего совершают их законные супруги. 99 % процентов всех зарегистрированных случаев административного и уголовного характера касаются физического насилия: побоев, телесных повреждений, пыток, убийств, похищений и других, при этом все эти правонарушения в материалах дела сопровождаются фактами психического и сексуального насилия. Все

нормативные акты, регламентирующие ответственность за семейно-бытовое насилие, определяют такие виды насилия как физическое, психическое, сексуальное, но только физическое насилие становится основным фактором рассмотрения заявления потерпевшей.

При анализе статистических данных по семейно-бытовым нарушениям в Казахстане за 2023 год, в частности, больше всего таких правонарушений зарегистрировано в Алматинской, Павлодарской, Восточно-Казахстанской областях. Не надо забывать, что речь идет о зарегистрированных случаях, то есть, когда жертвы обратились в правоохранительные органы, что же касается тех женщин, которые не обращались в полицию или в суды, то здесь процент латентности очень высокий. Многие жертвы семейного насилия никогда не обращаются в официальные органы, считая это постыдным либо опасаясь порицания со стороны близких, общества. Причем, большая часть случаев домашнего насилия приходится на южные регионы Казахстана- Туркестанская, Атырауская, Жамбылская, Кызылординская области. Во-первых, в этих регионах высокая плотность населения, во-вторых, здесь больше практикуются патриархальные семейно-брачные традиции казахов – калын мал, калым, можно сказать, что при заключении брака практически за девушку платят, также среди населения на юге чаще распространено мнение о роли снохи, жены, сводящейся к служению мужу и его родителям. Все это вызывает ряд вопросов. Навряд ли в этих областях, как показывает официальная статистика низкие показатели семейно-бытового насилия, невозможно представить, чтобы по сравнению с другими областями здесь процветает гендерное равенство. Отсутствие случаев регистрации насилия в отношении женщин в этих регионах объясняется

не реальной картиной, а тем, что жертвы домашнего насилия не обращаются в правоохранительные органы. [5]

Обсуждение. Проблемой можно назвать отношение самих женщин к домашнему насилию, в особенности, женщин старшего поколения, которые не осуждают факты насилия, но и в некоторых случаях поддерживают насилие по отношению к своим снохам, к детям. Причинами мы можем назвать устоявшееся общественное мнение о заниженной роли женщин, о ее подчиненности мужчинам. Несомненно, в последние несколько лет в казахстанском обществе систематически стал подниматься вопрос о необходимости защиты жертв домашнего насилия, об ужесточении ответственности за правонарушения в семейно-бытовой сфере, в особенности за совершение посягательств против женщин и детей. Очень часто в СМИ стали появляться факты насилия в отношении женщин, сами женщины-жертвы стали обращаться публично с жалобами на своих мужей-наильников. Государству пришлось в срочном порядке вводить некоторые изменения в уголовное законодательство как реакцию на осуждение обществом фактов жестокого обращения с женщинами в семье. Но ужесточение юридической ответственности не сможет полностью решить эту проблему. Здесь требуется комплекс различных мер, направленных на многостороннее разрешение проблем гендерного равенства в нашем современном обществе.

Провозглашаемые в нашем государстве и обществе идеи гендерного равенства, защиты женщин от любых форм насилия, к сожалению, в реальности не имеют своего воплощения. В этом невозможно обвинить государственную политику, законодательную основу, каких-либо официальных препятствий, запретов карьерного продвижения, занятия государственной службой для женщин нет, но в то же время число женщин,

занимающих должности в государственной службе, в правоохранительных органах намного меньше мужчин.

Действенным шагом в уменьшении насилия в отношении женщин, фактов семейно-бытового насилия, конечно же станет ужесточение законодательства в части криминализации ряда противоправных действий против женщин и детей.

Одним из направлений политики защиты и обеспечения безопасности женщин является пересмотр образовательного процесса, речь идет о воспитании детей и молодежи нового поколения, которые вырастут нетерпимыми к домашнему насилию в любых его проявлениях. Система дошкольного, среднего образования должна содержать обучающие и развивающие программы, направленные на привитие подрастающему поколению чувства уважения к противоположному полу, неприятия насилия, бережного отношения к окружающим, детям. Учитывая, что нынешние дети в будущем создадут семьи, их воспитание сыграет основную роль для предупреждения в будущем роста насилия в семейных отношениях.

Конечно, не только система образования должна работать в этом направлении. Предупреждение семейно-бытового насилия – это, прежде всего, государственная задача, решение которой требует больших финансовых, социально-экономических, политических вложений. И самым важным направлением в обеспечении безопасности жизни и здоровья женщин в семье, для уменьшения случаев насилия в их отношении является сама семья, обстановка в семье, здоровые отношения между членами семьи, супругами, родителями и детьми. Зачастую за закрытыми дверями совершается насилие, бьют жен и детей, запугивают беззащитных членов семьи, которые не в силах постоять за себя. Кроме того, немаловажную роль

играют общественные устои, влияние общественного мнения на отношение к проблеме семейно-бытового насилия. Необходимо проводить планомерную информационную, культурно-массовую, агитационную работу среди населения по пропаганде нулевой нетерпимости к любым проявлениям насилия в отношении женщин и детей.

Ужесточение ответственности за совершение правонарушений против женщин и детей также может стать весомым вкладом в обеспечение безопасности жизни и здоровья женщин. Конечно, криминализация статей об уголовной ответственности за умышленное причинение легкого вреда здоровью и побои – это необходимость в уголовно-правовой политике сегодняшнего дня. Переход этих составов из административных в уголовные проступки преследует цель усилить ответственность за домашнее насилие, так как в основном побои совершаются в семье. [6] Но проблемой остается процессуальный механизм привлечения к ответственности мужей за совершение побоев своих жен: во-первых, жена в большинстве случаев, а точнее во всех, отзывает свою жалобу, во-вторых, пока дело будет рассмотрено в судебном порядке, мужья могут продолжать свое насилие, порой в отместку за обращение жены в правоохранительные органы. [7]

Правовая основа предупреждения посягательств на женщин в семье основана на ужесточении наказания за подобные деяния административным и уголовным законодательством

Выводы. Таким образом, очень важным способом предупреждения семейной преступности является ужесточение ответственности. Усиление ответственности надо понимать не в смысле ужесточения наказания. Мы знаем, что как бы наказания не были строгими, это порой,

недостаточно для снижения роста правонарушений против женщин и детей. Конечно, изменения в уголовном и административном законодательстве имеют важное значение, в частности криминализация побоев, введение уголовной ответственности за приставание сексуального характера, за склонение к самоубийству, введение в КоАП понятий буллинга и травли положат большой вклад в пресечение преступности против женщин и детей. Нужно пересмотреть механизм реагирования на факты насилия в отношении женщин, правоохранительные органы принимают меры в основном в случаях официального обращения женщин, причем реагирование заключается лишь в поверхностном изучении заявления, показаний жертвы и насильника, которые чаще находятся в семейно-брачных отношениях. Женщина в период изучения этих данных зачастую остается беззащитной, что в конце концов приводит к тому, что она отказывается от своей жалобы. Необходимо создать условия, при которых женщина в случае подачи заявления в правоохранительные органы о насилии со стороны супруга, должна иметь возможность реально изолироваться вместе с детьми от насильника, либо насильник должен не иметь возможность общаться с потерпевшей. Помимо закрепления основ функционирования центров поддержки семьи, которые должны оказывать специальные соцуслуги жертвам домашнего насилия, сами виды, способы и размеры, а точнее их критерии не конкретизированы.

Еще одним важным шагом в борьбе с семейным насилием должна быть активизация информационного воздействия. Недостаточно простого информирования о фактах семейного насилия, женщины, дети, все жертвы насилия должны знать каким образом, к кому они могут обратиться в случаях посягательств, на какую реальную поддержку правового, бытового, психологического

характера они могут рассчитывать. Такая информация должна распространяться через все средства массовой информации, в особенности через социальные сети. Особенно важна такая информация на казахском языке для южных регионов республики, где проживает в основном казахскоязычное население и где высока доля латентных случаев насилия в семье.

Для более эффективного предупреждения и противодействия семейно-бытовому насилию важен профессионализм правоохранительных органов, ведь именно они полномочны пресекать правонарушения. И в таком случае вполне обоснованно, чтобы сотрудники полиции могли иметь опыт работы с такими фактами. Необходима специализация сотрудников, правильным будет создание отдельных служб в ПОО, которые будут заниматься семейным насилием, эти службы должны включать участковых сотрудников, дознавателей, которые будут рассматривать факты побоев, причинения вреда здоровью небольшой и средней тяжести, сексуального насилия и домогательств, совершаемых в основном в семье, в брачных и родственных отношениях также включая факты насилия в отношении женщин на службе и на работе. Это поможет сотрудникам полиции более детально разбираться в данных случаях, определять причины и факторы, способствующие домашнему насилию, что в дальнейшем поможет справедливому судебному разбирательству.

1. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года. По сост. на 19.09.2021// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>

2. <http://office.sud.kz/lawsuit/>

3. Закон РК «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года № 214-IV. (по состоянию на 07.08.2024 г.) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

4. Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384. (по состоянию на 04.09.2024 г.). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384>

5. WWW.KP.KZ: <https://www.kp.kz/online/news/5766696/>

6. Уголовный кодекс РК от 3 июля 2014 года № 226-V (по состоянию на 04.09.2024 г.). [Электронный ресурс] - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

7. Уголовно-процессуальный кодекс РК от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК (по состоянию на 04.09.2024 г.) <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

8. **Борчашвили И.Ш.** Комментарий к УК РК (Общая и Особенная части) в 3-х томах. Алматы: Жеті жарғы, 2021.

9. **Е.И. Якоб** Некоторые аспекты криминологической характеристики изнасилований // Вестник Хабаровского государственного университета экономики и права. 2018. №4-5 (96-97)

10. <http://sud.gov.kz/rus/schedule/supervision/criminal>

11. qamqor.gov.kz

ЖАҢАНДАНУ ДӘУІРІНДЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ТӘН ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.С. СМАГУЛОВА

*Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің
доценті з.ғ.к.*

А.А. СМАГУЛОВ

*Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің
аға оқытушысы, з.ғ.к.*

Қазіргі жаһандану дәуіріндегі халықаралық саясатта халықаралық заңдылық деген ұғымға жүгіну қажеттігі болса, онда бір-бірінің ішкі істеріне араласудан бас тартатын, бірақ халықаралық шекараларға агрессия жасалғанда егеменді мемлекеттердің қоғамдық тәртібін сақтау қажеттігі ескерілуге тиіс. Сыртқы саясаттағы адам

құқықтарын қарастырар болсақ, адам құқықтары мен шетел саясатының арасында болмай қоймайтын қайшылық, шиеленіс сақталады. Жаһандану процесі адам құқықтары мен бостандықтарына жаңаша көз қараспен қарауға талап етуде. Сондықтан да адам құқықтары мен бостандықтарының аясы күннен күнге кеңейіп, жаңа құқықтармен толықтыру үстінде. Әрине, әрбір этнос өз менталитетіне ыңғайлы, әрі адамзат өркениеттілігіне кереғар келмейтін құқықтарды алуға ұмтылады. Бұл өте дұрыс жол.

Жалпы адам құқықтарын қорғау БҰҰ-ң негізгі бес құқықтық құжаттарында анықталып, оларға кепілдік берілген. Олар: Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы (1948 ж.); Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары туралы Пакт (1966 ж.); Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық Пакт (1966 ж.) және соңғысына қарасты екі Факультативті хаттама. Декларация – адамгершілік мәні бар манифест болып табылады. Пакттер, оларды ратификациялаған мемлекеттер үшін міндетті күші бар келісім-шарттар болса, осы құжаттардың бәрі топтасып, Адам құқықтары туралы халықаралық Билль атты құжатты құрады [1]. Халықаралық билльдің маңызы зор. Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясында барлық адамдар тумысынан азат және қадір-қасиеті мен құқықтары тең болып дүниеге келді. Оларға ақыл-парасат, ар-ождан берілген, сондықтан олар бір-бірімен туыстық, бауырмалдық қарым-қатынас жасаулары тиіс екендігі көрсетілген. Адамдардың ой-пікіріне, ар-ожданға және дін бостандығына құқығы бар деп көрсетілгендігі белгілі. Осы құжаттың негізінде әрбір мемлекет өз Конституциясында адам құқықтарын қорғаудың негізін қалайды. Ата заңымызда көрсетілгендей, халықаралық билльде әр адамның:

- бейбіт жиналыстар мен ассоциацияларды құру бостандығына;

- өз елін басқару ісіне тікелей өзі немесе ерікті түрде сайланған өкілдері арқылы қатысуға;

- қоғам мүшесі ретінде әлеуметтік қамсыздандырылуына және оның қадір-қасиетін қолдау табуына, жеке басы еркін кемелденуіне қажетті экономикалық, әлеуметтік және мәдени салалар бойынша құқықтары әрбір мемлекеттің құрылымы мен ресурстарына сай, ұлттық ықпал және халықаралық ынтымақтастық арқылы жүзеге асырылуына;

- еңбек етуге, жұмыс түрін еркін таңдауға, әділ және қолайлы еңбек жағдайына, жұмыссыздықтан қорғалуына;

- құндылығы тең еңбек үшін, нендей бір кемсітуінсіз, тең еңбек ақы алуға;

- өзінің және отбасы мүшелерінің денсаулығы мен әл-ауқатын қамтамасыз ететіндей, тамақты, киімді, баспаны, медициналық күтімді қамтитын, өмір сүру деңгейінің және де жұмыссыз қалған кезде, мүгедек болып қалған, жесір болып қалған күнде, қартайған шағында немесе өзіне байланысты емес басқа да себептермен тіршілік ету мүмкіншілігінен айырылып қалған жағдайда қамсыздандырылуына;

- білім алып адамның жеке басының толық кемелденуіне және құқықтары мен негізгі бостандықтарына деген құрметті арттыруға бағытталуға тиіс.

Барлық ұлттар нәсілдік және діни топтар арасында түсіністік, шыдамдылық пен достық қарым-қатынас орнатуға ықпал жасап және Біріккен Ұлттар Ұйымының бейбітшілікті қуаттау жолындағы жұмысына ықпал жасап дем беруі тиіс. Сондықтан да әр адамның білім алуға және т.с.с. баптарда көрсетілгендей түрлі жағдайларға толық құқықтары бар[2].

Біріккен Ұлттар елдері өз жарғысында негізгі адам құқықтарына, жеке адам басының қадір-қасиеті мен құндылығына және ер азаматтар мен әйелдердің теңдігіне сенімдерін растап, әлеуметтік прогресспен адамға лайық өмір сүру деңгейін нақтыланған бостандықтардан тыс, кең ауқымды бостандықтарды арттыруға жәрдемдесу керектігі де қарастырылған.

Әлемдік деңгейде қарастырсақ, адам құқықтарын халықаралық қоғамның қарастыратын заңды мәселесінің бірі деп санайтын белгілі бір деңгей көрсеткіші – мемлекеттердің әртүрлі келісім - шарттар жасауы, түрлі Декларациялар мен Пактілерді қабылдануынан көрінеді. Осындай негізде нәсілдік бөлінуден арылу, құлиеленушіліктен құтылу, өз жерінен кетуге мәжбүр болған адамдар құқығы, әйелдердің саяси құқығы, жалпы адамдардың өмір сүру жағдайындағы құқықтар деп есептеуге болады.

Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясы бойынша әрбір адам экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын да өзінің азаматтық және саяси құқықтарымен бірдей пайдалана алатындай жағдай туғызғанда ғана үрейі мен мұқтаждықтан ада, еркін адам үлгісі дүниеге келуі мүмкін. БҰҰ-ның Жарғысы бойынша мемлекеттер адам құқықтары мен бостандықтарының жалпыға бірдей құрметтеліп сақталуын қолдап, дем беруге міндетті. Осылардың барлығын мынадай баптар мақұлдайды: Халықаралық Пактінің бірінші бөлімінде барлық халықтар өздерінің мемлекеттік құрылысын өздері шешуге құқылы. Осы құқық бойынша олар өз елінің статусын еркін белгілеп, оның экономикалық және әлеуметтік дамуын еркін, дербес түрде қамтамасыз етеді. Барлық халықтар алдарына қойған мақсат – мұратына жету жолындағы халықаралық экономикалық ынтымақтастықтан туындайтын өзара тиімділік

принциптері мен халықаралық құқыққа негізделген қандай да болмасын міндеттерге зардабын тигізбей, өз елінің табиғи байлықтары мен ресурстарын еркін игере алады. Бірде-бір халықты меншігіндегі тіршілік етуге қажетті заттардан еш уақытта айыруға болмайды. Құқықтар нәсілге, түр-түске, жынысқа, тілге, дінге, саяси немесе басқа наным-сенімдерге, ұлтқа немесе шыққан текке, мүліктік жағдайға, сондай-ақ туу немесе басқа жағдаяттарға қарамастан, қандай да болмасын кемсітусіз жүзеге асырылуына кепілдік беруге; экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды ер азаматтар мен әйелдер де пайдалана алатынын қамтамасыз етуге міндеттенеді. Әрбір адамның экономикалық және әлеуметтік мүдделерін жүзеге асырып, қорғау үшін кәсіподақтар құрып және тиісті ұйымдардың тәртібін бұзбау, сол ұйымдарға кірудің бірден-бір шарты болып табылатынын қосып алғанда, өз қалауынша таңдап алған ұйымдарға кіру құқығын қамтамасыз етуге міндеттенеді. Осы аталмыш құқықты пайдалануда заңда көзделген және демократиялық қоғамның мемлекеттік қауіпсіздік және қоғамдық тәртіп мүдделерін сақтау немесе басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қажет ететін шектеулерден тыс шектеулерге жол берілмейді. Қазақстан социалистік экономикадан нарықтық экономикаға көштік. Осыған орай республикамыздың экономикалық саясатының негізгі нұсқалары мына әлеуметтік мүддесін қанағаттандыру үшін мемлекет пен жеке меншікке негізделген аралас экономика құру барысында:

- кәсіпкерліктің кез келген түрін қолдау, солардың ішінде мүліктік игіліктерді өндіретін салаларына құрылыс, тасымал, жеке сауда салаларына артықшылық беру.

- мемлекет кәсіпкерлік қызмет қоғам экономикасының қалыптасуы мен дамуына ықпал етуіне

бағытталған жеке бастамаға қолдау көрсетуге тиіс. Оның үстіне Қазақстан мемлекеті адамдардың игілігіне, демократия мен әлеуметтік-саяси тұрақтылықтың негізі ретінде орташа топтың қалыптасуына игі ықпал етеді деген үмітпен жеке меншік иелерін мүмкіндігінше көбірек қалыптастыруға қолдау көрсетеді.

Конституцияда мемлекеттің адамға және азаматқа қатынасы туралы қағида орнықтырылды. «Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады». Қазақстан Республикасының Конституциясы адам мен азамат құқының негіздеріне оларды нығайтатын және олардың құқықтық мәртебесінің жүзеге асырылуына ықпал ететіндей негіз боларлық принциптерді жинақтайды. Мұндай принциптердің қатарына мыналар жатады:

1. Адам құқы мен бостандығының айнымастығы. Табиғи танылған құқық мемлекеттің сыйы емес. Ол оны таниды және олардың жүзеге асырылуына, сақталуына кепілдік береді.

2. Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды теріс пайдалануға тыйым салу. Адамның және азаматтың бірінің құқықтары мен бостандықтарын бұзбауы, Конституциялық құрылысқа және қоғамдық ізгілікке нұқсан келтірмеуі тиіс екендігі Конституцияда анық жазылған. Әр адам мен азаматтардың құқы мен бостандығының теңдігі олардың бәрінің де иелігін білдіреді.

3. Конституциялық құқық пен бостандықтың заңсыз шектелуіне тыйым салынады. Сонымен бірге Конституция шектеудің шегі мен негізін де көрсетеді[3].

Адамдар құқықтар мен бостандықтарды тең иеленіп қана қоймайды, сондай-ақ бір-біріне, қоғамға, мемлекетке қатынастары бойынша оларға бірдей міндеттілік жүктеледі.

Міне осы Конституциялық құқықтардың қорғалуы мен міндеттердің орындалуында ішкі істер органдарының атқаратын қызметтері ауқымды. Сондықтан бүгінгі жаһандану дәуіріндегі халықаралық тәжірибелерді ескере отырып Қазақстанда полиция қызметкерлерінің жұмыстарына бірқатар өзгерістер енгізіліп жатыр. Соның ішіндегі өзекті мәселенің бірі-ол «сервистік полиция» жобасын енгізу жұмыстары.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың пікірі бойынша бұл жобаны көпшілік қоғам мүшелеріне жеткілікті түсіндіре отырып, жоба бойынша жұмысты жүйелі түрде жандандыруды ұсынады. «Сервистік модель»-сервистік полиция дегеніміз халықаралық тәжірибелерге сүйенсек полиция қызметінің идеологиялық және стратегиялық бағыттауымыдастыруы. Яғни, азаматтарға қызмет көрсетудегі қоғам мен адамдар арасын жақындату, қоғамдағы қауіпсіздік мәселесін төмендету үшін қызмет атқару.

Бұл мемлекеттік институттардың азаматтарымен құқықтық тәртіпті сақтаудағы мәселені бірігіп шешуге бағытталған әрекет. Дүние жүзінде сервистік модельдің бір ізді үлгісі жоқ. Бірақ ортақ қағидалары бар. Ол:

- айкындық (прозрачность);
- қол жетімділік (доступность);
- ізгілік, адамгершілік жасапкершіліктің жоғары болуы (доброжелательность);
- бағыныстылық, есеп беріп отыру (подотчетность).

Сервистік полиция қызметінің басты қызметі- құқық бұзушылықты болдырмау үшін алдын алу жұмыстарын жүргізу, қауіпсіздікті сақтау. Полицияның жедел қызметі

қоғамдық қауіпсіздікті сақтау мәселесін ескеріп, болған оқиғаға дер кезінде көңіл бөлу, жедел қауіпсіздікті қамтамасыз ету шараларын жасау болып табылады.

Басты мәселе, азаматтар мен қоғамның бір-біріне – сенімін, яғни, полиция қызметкерлеріне халықтың сенімінің артуы арқасында қылмыстық көрсеткіштерін азайту болып табылады.

«Сервистік модель» қызметіне өту үшін қазіргі кезде бірқатар құқықтық ұйымдастыру негіздері де бар:

- ол салалық заңдар, кодекстер бар;
- азаматтардың қоғамдық тәртіпті сақтауға қатысуы.

Бұл қағида кеңестік дәуірдің өзінде қолданылып, өзінің тиімділігін көрсете білген әдістердің бірі болатын. Яғни әрбір ұжымда кезекшілік кестелері жасалып, қала көшелері, елді мекеннің ең құқықбұзушылық қаупі бар деген жерлерге осы кезекшілер, «қоғамдық сақшылар» бақылау жүргізіп, көше тәртібінің сақталуына біршама өз үлестерін қосатын болған. (ДНД):

- мемлекеттік және қоғамдық институттардың болуы;
- ведомство аралық комиссиялар құрылып, құқық бұзушылықтың алдын алу шараларын орталық, өңірлік, аудандық деңгейде шешу үшін құрылған;
- жергілікті полиция бөлімдерінде өзге де жұмыстар атқарылады;

Президент тапсырмаларын атқару үшін тиісті жұмыстар жасап жатыр.

Ең басты мәселенің бірі құқық-қорғау қызметкерлерінің мәдениеті мен идеологиялық көз-қарастарын өзгерту. Ол тұрғындардың полицияға деген сенімін арттырып өзара түсінушілікке әкеледі (контакт). Өкінішке орай бүгінге дейінгі құқық қорғау қызметкерлерінің азаматтармен байланысы оларға кінә қоюдан (претензия) басталады. Міне, сол сәттен бастап өзара сенім жойылады. Ұлыбританияда полицияның

әңгімесі «Сізге қандай көмек қажет?»-дегеннен басталады екен. Бұл ұсыныс түріндегі әңгіменің өзі өзара сенім тудырып, ұзаққа созылған қатынас пайда болады. Біздің қазіргі мақсатымызда осыған бағытталған. Көп жылдар бойы тәжірибеде жергілікті полиция қызметкерлерінен тек статистика бойынша қанша қылмыс ашылды деген ғана сұрау болды? Ал сервистік полицияның қазіргі жұмысының бағасы құқық бұзушылықты ашудан гөрі, оны болдырмауға көңіл бөлуден көрінеді. Халықпен жұмыс істеуде өзара сенім орната отырып, көмек бере білу. Шетелдердің тәжірибелеріне сүйене отырып, қазіргі қоғамның бұл жобаға көзқарастарын білу үшін түрлі тест, сұрақтар арқылы жаңа жобаға дайындықтарын білу жұмыстарын жүргізіп және осы істі жүзеге асыру барысында әр саланың, мамандарын да тарта білу керек. Пилоттық жобада жергілікті полиция қызметінің екі модельін енгізу: жеке және ұжымдық қарастырылған.

Жеке сервистік қызметтің мақсаты: полицияға түскен арыз шағымдар яғни жәбірленуші мен құқықбұзушының арыз-шағымдарымен жұмыс істеу. Міне осы кезең қоғам мүшелері адамдар мен полицияның өзара сенімдерінің қалыптасуына мүмкіндік болатын кезең -жағдай (драйвер).

Негізгі мақсат адамдардың учаскілік және патрульдік полициядан сапалы қызмет түрлерін алуын іске асыру. Екінші бір мақсат:полиция қызметкерлері әрекеттерінің, жұмыс әдістерінің «жылы қабақпен қарау» түрінің қалыптасуы (мягки, навьки) болуы. Яғни, өздері білімді, жан-жақты, жаңалықтардан хабардар, өзіне қарасты территорияда қауіпсіздікті қамтамасыз ете алуы. Жұмыс уақытын тиімді пайдаланып, азаматтарға сапалы қызмет көрсете алуы. Жоба 2020 жылдың желтоқсанының басталып, нәтижесі келесі жылдың ақпан айында аяқталады. Қазір бірқатар жетістіктер байқалады. Нәтижесі

шыққан кезде заңдар мен бұйрықтарға бірқатар өзгерістер енгізілуі де мүмкін.

Ал ұжымдық сервис өткен жылдан бастап қарағанда енгізіліп, полиция жергілікті атқарушы органдармен, қоғамдық ұйымдармен жұмысты бірігіп жүргізуде. Бұл жердегі жобаның жүзеге асырылуы барысында байқалғаны: пәтер тонау, қалтаға түсу, алаяқтық және қоғамдық тәртіпті бұзу мәселелері кеңінен тарағаны байқалған. Нәтижесінде қандай жерлерге камера қою немесе полиция патрулының жүретін, тексеретін жерлерін анықтаған. Әрине, құқықбұзушылықтың болуына елдегі жұмыссыздық та әсер етіп отырғандығы белгілі. Сол үшін жергілікті әкімдіктер халықты жұмыспен қамту мәселесіне көңіл бөлу керектігі байқалады. Қалта ұрлықтарын азайту үшін автобус парктері автобустарға камера қою, автобустар санын көбейту мәселесін шешу де қарастырылған. Бұл жоба - Ақтөбе, Павлодар, Алматы облыстарында да жүріп жатыр. Осы жылдың соңында бүкіл Қазақстанда осы жоба жүзеге асуға тиіс болады.

1. *Международный билль о правах человека: Права ребенка.* – Алматы: ТОО Аян Адет, 1998.

2. *Монтескье Ш.Л. О духе законов. Избранные произведения.* – М., 1995.

3. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995ж.*

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВА К ОРГАНАМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ТАБУЛДЕНОВА Г.Б.

*Старший преподаватель кафедры общеправовых
дисциплин Костанайской академии МВД Республики
Казахстан имени Ш. Кабылбаева,
магистр педагогических наук, майор полиции*

В Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года №858 прямо отмечено, что «В целях обеспечения эффективной деятельности правоохранительных органов необходимо определить четкие критерии оценки их деятельности, при этом не только по количественным показателям, но и по качественным параметрам оценки. Главным показателем деятельности правоохранительных органов должен стать уровень доверия к ним граждан» [1].

Именно доверие оказывает огромное влияние на структуру, характер и результаты социального взаимодействия в обществе и является одним из необходимых условий коммуникации в обществе. Только через доверие можно осуществлять взаимодействие, взаимопонимание, достичь мира и согласия. Поэтому для любого общества феномен доверия является одним из нераскрытых понятий, подлежащих постоянному изучению. К примеру, в психологии и социологии доверие оценивается как открытое, позитивное взаимоотношение людей. Когда один человек уверен в порядочности и доброжелательности другого человека, с которым он, как доверяющее лицо, находится в определенных отношениях.

Следовательно, под доверием населения правоохранительным органам следует понимать психологические условия, сопровождающиеся позитивным взаимоотношением сторон, при которых каждый индивид воспринимает позитивно, положительно правоохранительные органы вне зависимости от опыта взаимодействия с ними.

Определим различные направления деятельности органов полиции. Это деятельность контролирующая, и организующая, и государственно-властная. В настоящее время деятельность полиции можно характеризовать и как воспитательную. Это связано с реализацией принципа нулевой терпимости, с принципом «Соседский контроль».

Одной из особенностей деятельности полиции является ее непрерывность. То есть деятельность полиции является круглосуточной. Эти все особенности влекут за собой возможность злоупотребления властью. Именно поэтому полицейская деятельность должна быть под пристальным вниманием общества и органов прокуратуры и судебных органов. Подчеркнем, что органы полиции первыми встречаются с правонарушителями. Органы полиции относятся к исполнительной власти. И все действия должны проходить в строгом соответствии с конституционными нормами и законом.

В целом, полицейская деятельность – это особый вид государственного управления. Главная особенность, на наш взгляд, заключается в полифункциональной деятельности и возможности применять легализованное принуждение в необходимых случаях [2].

Согласно данным обследования Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан «Уровень доверия населения к правоохранительным органам и судебной

системе» (апрель-май 2023 г.), все больше казахстанцев чувствуют себя небезопасно.

Так, к примеру, доля казахстанцев, которые чувствуют себя небезопасно, идя по улице в одиночестве в районе своего проживания, выросла за год с 2,7% до 6,5%, а доля тех, кто чувствует себя совсем не безопасно — с 0,4% до 1,1%.

В полной безопасности в подобной ситуации чувствуют себя 57,9% опрошенных (годом ранее — 58,3%), достаточно безопасно — 33,7% (годом ранее — 37,8%).

В разрезе видов правоохранительных органов чаще всего граждане обращаются за помощью к полиции - 19,8%. К органам судебной системы и прокуратуре обращались 6,4%, к противопожарной службе — 4,1% опрошенных [3].

Важным критерием доверия населения, является законность действий сотрудников правоохранительных органов. То есть, все действия правоохранительных органов должны быть основанными на законе, который предписывает, как он должен поступать в той или иной ситуации для защиты прав и интересов граждан, создает рамки его полномочий и доступных средств принуждения, которые он вправе применить к правонарушителям. В данном контексте важно отметить соблюдение принципа нулевой терпимости к правонарушениям со стороны самих правоохранительных органов в борьбе за чистоту мундира, несмотря на звания и ранги лиц, совершивших правонарушение.

Еще одним важным критерием доверия населения к правоохранительным органам является открытость самого органа для диалога с общественностью. В этой связи, важное значение имеет открытость данных по некоторым общественно-значимым элементам взаимодействия

общества и правоохранительного органа. Например, американские полицейские в открытом доступе предоставляют сведения по количеству убитых в ходе полицейских операций в год. Данный опыт можно применить и к казахстанской действительности, публикуя не только данные по убитым гражданским лицам, но и по убитым, получившим ранения сотрудникам правоохранительных органов при исполнении служебных обязанностей по охране общественного порядка. Высокий уровень доверия между государством и обществом способствует здоровому взаимодействию, тогда как низкий уровень доверия подрывает конструктивные отношения в обществе. Положительным шагом в вопросе открытости правоохранительных органов, по мнению ряда ученых, является доступность официальной статистической информации о преступности, о рассмотрении сообщений о происшествиях/преступлениях и о расследовании уголовных дел (в той части, в которой это не противоречит тайне следствия и закону о защите персональных данных) в формате открытых данных. Она напрямую связана с обеспечением безопасности государства и гражданина.

При этом, в рамках открытого диалога с привлечением общественности необходимо проводить обсуждение фактов совершения правонарушений, увеличения числа тех или иных видов уголовных и административных правонарушений, с выработкой по итогам реальных предложений по решению, лидеров общественных движений, общественных деятелей к правоохранительной деятельности. Более того, доступность самих зданий правоохранительных органов для граждан играет немаловажную роль для выражения доверия общества. В данном контексте особую важность приобретает проводимая правоохранительными органами работа по созданию центров оказания правоохранительных

услуг – центры приема граждан в органах прокуратуры, фронт-офисы в органах внутренних дел, куда может обратиться каждый желающий по интересующим его вопросам. При обращении через них человек не подвергается досмотру, ассоциируемому с уголовным процессом и налагающему на обратившегося определенный эмоционально негативный отпечаток (сравнение с преступником).

Вместе с тем, также население волнует оперативность реагирования сотрудников правоохранительных органов на обращения граждан. К примеру, в Японии с 1998 года по 2000 год было исследовано время прибытия полицейских на вызов, которое было равно 5 мин 48 с, в 1999 году – 5 мин 54 с, в 2000 году – уже 6 мин 5 с. Это повлекло необходимость тщательного анализа причин такой ситуации. Во многом это было объяснено тем, что за последние годы резко увеличилось количество обращений с мобильных телефонов. Такой детальный учет этого показателя объясняется тем, что, по данным полиции Японии, процент раскрываемости преступлений по «горячим следам» в 1,5-2 раза выше при прибытии полицейского на место преступления до 3 мин, чем при прибытии через 5-10 мин. В результате высокая оперативность реагирования обеспечивает японской полиции отличные показатели в раскрытии преступлений сравнительно малыми силами [4]. Данный показатель, по мнению начальника Управления местной полицейской службы Департамента полиции города Астана, должен составлять от 7 до 15 минут в зависимости от времени суток и трафика автотранспорта. Как можно увидеть казахстанская полиция прибывает на место происшествия по вызову граждан позже, чем их японские коллеги, соответственно шансы на раскрытие правонарушений по «горячим

следам» значительно снижаются. Обобщая изложенное, к основным критериям оценки уровня доверия населения к правоохранительным органам можно отнести: – законность при осуществлении деятельности; – открытость сведений о работе правоохранительных органов; – свободный доступ в здания правоохранительных органов для населения; – оперативность реагирования на обращения граждан.

1. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года №858 - Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/>.

2. **Ибраева А.С., Алимбекова М.А., Дюсебалиева С.С.** Основные научные подходы к исследованию правовой культуры в современной юридической науке // Наука и жизнь. – 2016- №4. – С. 34-39.

3. Бюро национальной статистики агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан: - Электронный ресурс: <https://stat.gov.kz/>.

4. Доверие населения как индикатор деятельности правоохранительных органов: Монография / Коллектив авторов. **Под общ. ред. Г.К. Шушиковой.** – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2021. – 168 с.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОЙ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

БУЗАКАНОВА А.Б.

*Старший преподаватель кафедры общеправовых
дисциплин Костанайской академии МВД РК им.
Ш. Кабылбаева магистр права,
подполковник полиции*

Защита прав человека в Казахстане — это важная и многоуровневая задача, охватывающая различные аспекты законодательства, государственной политики и общественной деятельности. Защита прав человека является одной из важнейших задач государственной политики, и органы внутренних дел играют ключевую роль в этом процессе.

Наше государство как страна стремящаяся к укреплению демократических принципов, предпринимает шаги для улучшения правовой основы своей правоохранительной системы.

Одним из важнейших норм законодательства направленное на защиту прав человека и гражданина является Конституция Республики Казахстан принятая 30 августа 1995 года, закрепляющий права и свободы человека, «Глава 2 Конституции определяет основные права граждан, включая право на жизнь, свободу и личную неприкосновенность» [1]. Но не смотря на нормы направленные на защиту прав человека, в последние годы в Казахстане фиксируются случаи нарушений прав человека, включая произвольные задержания, использование насилия и ограничения свободы слова. Это

создает необходимость в реформировании правоохранительной системы для повышения ее эффективности и соответствия международным стандартам.

Казахстан подписал и ратифицировал множество международных договоров, включая Международный пакт о гражданских и политических правах и Конвенцию о правах ребенка, что обязывает страну соблюдать международные стандарты прав человека [2].

Не смотря на то, что Казахстан является участником ряда международных договоров по правам человека, имеются факты нарушения защиты прав человека и гражданина. В свете этих нарушений государство активно работает над улучшением своей правовой базы, включая внедрение новых законов и норм, которые регулируют защиту прав человека.

Государством создаются механизмы защиты прав человека в лице Уполномоченного по правам человека (Омбудсмен), данная должность была учреждена для защиты прав граждан и мониторинга соблюдения прав человека. Омбудсмен рассматривает жалобы на действия государственных органов и обеспечивает гражданам доступ к правосудию. Создаются правозащитные организации: множество НПО в Казахстане активно работают в области защиты прав человека, мониторинга ситуации и информирования общества.

Активизация гражданского общества и правозащитных организаций способствует формированию общественного мнения, требующего реформ не только правоохранительной системе, но и государственных органов. В рамках реализации реформ в правоохранительной системе 2 октября 2023 года был принят Закон Республики Казахстан «Об общественном контроле» [3].

Согласно закона целью общественного контроля является обеспечение участия граждан Республики Казахстан в управлении делами государства, что касается задач поставленных в рамках общественного контроля то они направлены на: вовлечение граждан Республики Казахстан в процесс общественного контроля; обеспечение качественной реализации проектов, выполняемых в рамках общенациональных приоритетов Республики Казахстан; обеспечение учета общественного мнения при принятии решений объектами общественного контроля; обеспечение прозрачности и открытости деятельности объектов общественного контроля; обеспечение взаимодействия субъектов и объектов общественного контроля; повышение эффективности деятельности объектов общественного контроля; повышение уровня доверия граждан Республики Казахстан к деятельности объектов общественного контроля; формирование в обществе нетерпимости к противоправному поведению[4].

Согласно деятельности общественного контроля государственные органы должны обеспечить доступ к информации о своей деятельности, включая статистику по правонарушениям, обращениям граждан и мерам по защите прав человека.

Необходимо создание платформ для взаимодействия правоохранительных органов с гражданами, где они могут выражать свои мнения, жалобы и предложения, способствует укреплению доверия со стороны общества к сотрудникам правоохранительных служб.

Общественные ожидания касаются повышения прозрачности и подотчётности государственных органов в условиях социальных и политических изменений общество. Граждане требуют большей прозрачности,

подотчетности и открытости со стороны государственных органов, особенно органов внутренних дел.

Для правильного толкования норм законодательства и налаживания взаимодействия с гражданами сотрудники органов внутренних дел должны проходить обучение по вопросам прав человека и взаимодействия с населением. Это поможет им лучше понимать и защищать права граждан, так как квалификация сотрудников органов внутренних дел напрямую влияет на уровень защиты прав человека. И для этого необходимо проводить разрабатывать программы повышения квалификации: регулярные тренинги по правам человека, этике и правовому сознанию для сотрудников полиции. Должна проводиться сертификация и аттестация: путем внедрение систем оценки работы сотрудников, ориентированных на соблюдение прав человека[5].

Для повышения ответственности органов внутренних дел необходимо разработать эффективные механизмы контроля: независимые инспекции: создание институтов, которые будут осуществлять мониторинг действий полиции и оценивать соблюдение прав человека. Обратная связь с гражданами: внедрение механизмов, позволяющих гражданам сообщать о нарушениях и получать адекватные ответы.

Общественные ожидания, касающиеся повышения прозрачности и подотчётности, становятся основой для дальнейших изменений в системе.

Эти усилия помогут создать более справедливое и безопасное общество, в котором права каждого гражданина будут уважаться и защищаться.

Необходимо совершенствование взаимодействия с НПО и международными организациями.

Сотрудничество с неправительственными организациями и международными институтами играет

важную роль. И для этого нужно наладить партнёрство с НПО, специализирующимися на защите прав человека, для разработки совместных программ и инициатив. Необходимо взаимодействие с международными структурами в рамках защиты прав человека применение опыта международных организаций и привлечение экспертов для обучения и реформирования сотрудников правоохранительных органов.

В свете реформирования и модернизации необходимо применение современных технологий. Технологии могут значительно улучшить работу органов внутренних дел в сфере защиты прав человека. Использование IT-решений: внедрение электронных систем для регистрации и учета обращений граждан, что обеспечит прозрачность и доступность информации. Мониторинг прав человека использование видеонаблюдения и других технологий для документирования действий правоохранительных органов.

Совершенствование правовой базы деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан в сфере защиты прав человека является важным шагом на пути к созданию правового государства. Для достижения этой цели необходим комплексный подход, включающий совершенствование законодательства, обучение сотрудников, создание механизмов контроля, сотрудничество с НПО и применение современных технологий. Эти меры помогут обеспечить соблюдение прав человека и укрепить доверие общества к правоохранительным органам.

Совершенствование правовой основы деятельности органов внутренних дел в сфере защиты прав человека является необходимым шагом для обеспечения справедливости и доверия к правоохранительным органам в Казахстане. Ожидается, что реализация этих

направлений приведет к улучшению ситуации с правами человека и повышению качества работы полиции.

Таким образом сумируя выше сказанное хочется сказать: «Защита прав человека в Казахстане — это комплексный процесс, требующий как правовых, так и социальных реформ. Несмотря на существующие вызовы, государство и гражданское общество работают над улучшением ситуации в этой сфере. Успехи и достижения в области прав человека будут зависеть от совместных усилий всех заинтересованных сторон».

1. *Казахстанская Конституция от 30 августа 1995 г. (с изменениями и дополнениями от 01.01.2024 г.).*

2. *Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г.*

3. *Закон Республики Казахстан «Об общественном контроле» от 2 октября 2023 г.*

4. **Толеубеков, Б.** (2020). *Правоохранительная деятельность в Казахстане.* Алматы: АО «Казахстанская правда». (стр. 45-67)

5. **Султангазина, Г.** (2018). *Права человека и правоохранительные органы в Казахстане.* Нур-Султан: Издательство «Туран». (стр. 12-30).

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА СИНТЕТИЧЕСКИХ НАРКОТИЧЕСКИХ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ

САЛЕНОВ Т.А.

*Магистрант Академии правоохранительных органов при
Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
подполковник полиции*

Распространение синтетических наркотиков и психотропных веществ является одной из наиболее серьезных угроз безопасности общества. Незаконный

оборот этих веществ негативно сказывается на здоровье населения, правопорядке и экономике страны. В связи с этим актуальность разработки эффективных мер по борьбе с данным явлением не вызывает сомнений. Процессуальные аспекты обеспечения доказательств в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков, играют ключевую роль в успешном разрешении дел и привлечении виновных к ответственности.

Обеспечение доказательств требует комплексного подхода, включающего сбор, фиксацию и анализ информации, а также соблюдение процессуальных норм, что позволяет гарантировать законность и обоснованность следственных действий. Это становится особенно важным в свете развития технологий и методов преступной деятельности, которые постоянно эволюционируют, что требует от правоохранительных органов быстрого реагирования и адаптации к новым вызовам.

Результаты оперативно-розыскных мероприятий должны отвечать требованиям, предъявляемым к доказательствам, т.е. быть относимыми, допустимыми, достоверными, а в совокупности достаточными для разрешения уголовного дела.

Процессуальные аспекты обеспечения доказательств в Казахстане регулируются рядом нормативных актов. Основным документом, регулирующим уголовный процесс, является Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан. Он определяет общие принципы и правила, касающиеся сбора и оценки доказательств, а также права и обязанности участников уголовного процесса.

Согласно УПК РК, доказательствами по уголовному делу являются факты, на основании которых установлены обстоятельства, имеющие значение для дела.

Доказательства могут быть представлены в виде вещественных доказательств, показаний свидетелей, заключений экспертов и других материалов. Важно, чтобы все следственные действия, направленные на получение доказательств, проводились в соответствии с процессуальными нормами, что обеспечивает их допустимость и обоснованность в суде [1].

Кроме того, в рамках борьбы с незаконным оборотом наркотиков в Казахстане действует Закон «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах». Этот закон определяет правовые основы, направленные на регулирование оборота наркотических средств и психотропных веществ, а также устанавливает ответственность за их незаконный оборот [2].

Современная государственная политика в области борьбы с незаконным оборотом наркотиков и психотропных веществ направлена, в первую очередь, на жесткий контроль за их распространением и на снижение количества правонарушений, связанных с этим. Тем не менее, проблема немедицинского употребления наркотиков остается актуальной и вызывает общественный резонанс. Несмотря на некоторые положительные изменения, такие как рост числа осужденных за эти преступления, общая ситуация в регионе с незаконным оборотом наркотиков по-прежнему требует улучшения.

Практика показывает, что к уголовной ответственности привлекаются потребители или мелкие сбытчики, в то время как производители и оптовые поставщики наркотиков, а также организаторы наркобизнеса часто остаются вне правового поля. Это связано с трудностью сторон в сборе доказательств и выявлении их причастности, а также с соблюдением законодательства, юрисдикцией и нарушением

соответствующих органов, коррупцией и совершенствованием методов скрытности со стороны преступности.

Опыт раскрытия и преступлений в этой области показывает, что наркомания и наркобизнес усиливают организованную преступность, что оказывает влияние на политическую, экономическую и социальную жизнь.

Расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом синтетических наркотиков и психотропных веществ, включает несколько ключевых этапов. Каждый из этих этапов имеет свои особенности и требования к процессуальным действиям. Предварительное расследование начинается с получения информации о возможном преступлении. Это может быть как оперативная информация, так и обращения граждан.

Важнейшим элементом на этом этапе является сбор информации о времени, месте и способах совершения преступления, а также о лицах, вовлеченных в него.

Одним из первых следственных действий является осмотр места происшествия. Это действие является как первоначальным, так и безотлагательным. Оно направлено на исследование материальной обстановки и выявление следов преступления.

Следователь должен документировать все обнаруженные улики, используя фото- и видеосъемку, а также составлять протокол осмотра. При обнаружении наркотических средств или их компонентов необходимо произвести их изъятие. Важно, чтобы процесс изъятия осуществлялся с соблюдением всех процессуальных норм, что включает правильное оформление протоколов и последующее хранение доказательств.

Допрос свидетелей и опросы граждан, обладающих информацией о преступлении, играют ключевую роль в сборе доказательств. Следователь должен обеспечить

законность и обоснованность данных процессуальных действий, а также защищать права участников допроса [3, с. 96].

При расследовании дел о незаконном обороте наркотиков экспертные исследования являются обязательными. Заключение экспертов помогают установить химический состав изъятых веществ, их количество и возможные последствия для здоровья. Это может включать токсикологические, криминалистические и другие виды экспертиз.

Несмотря на наличие нормативной базы и процедуру расследования, на практике возникают различные проблемы, которые могут повлиять на успешность расследования. Одной из основных проблем является обеспечение законности действий правоохранительных органов.

Часто возникают случаи превышения полномочий, что может привести к недопустимости собранных доказательств. Поэтому важно следовать установленным процессуальным нормам и обеспечивать права всех участников процесса.

Современные технологии, такие как интернет и мессенджеры, значительно увеличили анонимность преступников, что затрудняет их выявление и задержание. Преступники могут использовать различные способы сокрытия своих действий, что требует от правоохранительных органов новых подходов и технологий для борьбы с незаконным оборотом наркотиков.

Для успешного расследования дел о незаконном обороте наркотиков необходимы квалифицированные специалисты, способные анализировать информацию и проводить экспертные исследования. Однако часто

наблюдается нехватка таких кадров, что сказывается на качестве расследования.

Процессуальные аспекты обеспечения доказательств при расследовании незаконного оборота синтетических наркотиков и психотропных веществ являются важным элементом уголовного процесса.

Эффективное расследование требует комплексного подхода, включающего соблюдение нормативных актов, использование современных технологий и методов, а также взаимодействие различных структур. Решение проблем, возникающих в процессе расследования, требует постоянного совершенствования законодательства и практики, а также подготовки квалифицированных кадров [4, с.209]. Только так можно обеспечить успешную борьбу с незаконным оборотом наркотиков и защитить общество от этого опасного явления.

Первоначальный этап расследования включает обнаружение, фиксацию и изъятие следов, выявленных в ходе безотлагательных следственных действий. А.М. Щукин выделяет несколько групп следов, которые часто встречаются при преступлениях, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов.

Первоначальный этап расследования характеризуется обнаружением, фиксацией и изъятием следов, найденных во время проведения безотлагательных следственных действий. Следы наркотических средств или психотропных веществ должны подразделяться на группы, исходя из целей расследования и выдвинутыми версиями произошедшего преступления:

- 1) следы употребления наркотических средств в рамках расследования приобретения или хранения наркотиков;

2) следы перевозки или пересылки наркотических средств;

3) следы изготовления, переработки или производства наркотиков;

4) следы хищения, вымогательства или контрабанды наркотических средств;

5) следы культивирования наркотических средств, т.е. следы наркотико-содержащих растений;

6) следы организации либо содержания притонов или систематического предоставления помещений для потребления;

7) следы незаконной выдачи либо подделки рецептов или иных документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ.

Состав первоначальных следственных действий, проводимых в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств или психотропных веществ, определяется окончательно следователем.

В первую очередь, сюда относится осмотр места происшествия, обыск в жилище, личный обыск и другие виды обыска. Цель осмотра места происшествия по делам о незаконном обороте наркотиков включает в себя несколько ключевых аспектов, направленных на установление обстоятельств преступления, сбор доказательств и обеспечение законности следственных действий. Основной целью осмотра является выявление и сбор вещественных доказательств, которые могут подтвердить или опровергнуть версии о совершении преступления. Это может включать обнаружение наркотических веществ, упаковок, используемых для их хранения, следов от рук, ног, а также других материалов, имеющих отношение к делу. Важной частью процесса является фиксация материальной обстановки на месте

происшествия. Это включает в себя не только фотографирование и видеозапись, но и составление протоколов, в которых подробно описываются все обнаруженные улики и их местоположение.

Кроме того, осмотр позволяет установить время и способ совершения преступления, а также выявить свидетелей, которые могут дать показания о произошедшем. В процессе осмотра следователь анализирует обстановку, чтобы понять, каким образом были использованы наркотики, кто мог быть вовлечён в их оборот и какие технологии или методы применялись преступниками. Это может включать поиск следов химических веществ, оборудования для изготовления наркотиков и другие улики, указывающие на преступную деятельность.

Также осмотр места происшествия способствует установлению связей между участниками преступления. Например, наличие документов, денег или других материалов может свидетельствовать о связях между наркоторговцами, покупателями и другими вовлечёнными лицами. Важно также, что осмотр позволяет выявить и зафиксировать возможные признаки насильственного проникновения, если речь идёт о хищении наркотиков, а также следы, указывающие на организацию преступной деятельности, такую как притоны или лаборатории по производству наркотиков.

Одной из ключевых задач осмотра является обеспечение законности следственных действий. Все улики, собранные в ходе осмотра, должны быть получены с соблюдением процессуальных норм, чтобы они могли быть использованы в суде. Это включает правильное оформление протоколов, соблюдение прав всех участников процесса и использование надлежащих методов фиксации доказательств. Осмотр места происшествия является

критически важным элементом расследования, так как от его качества и полноты зависит успешность дальнейших следственных действий и возможность привлечения виновных к ответственности.

Осмотр места происшествия по делам о незаконном обороте наркотиков служит важной целью в процессе уголовного расследования, обеспечивая выявление, сбор и фиксацию доказательств, установление обстоятельств преступления и защиту законности проводимых следственных действий.

В ходе первоначального этапа расследования следователь вправе привлечь к участию в следственном действии специалиста, оценивая его компетентность и незаинтересованность в исходе дела. Было предложено для такого рода мероприятий приглашать эксперта-криминалиста и специалиста по химическим наукам.

Данные лица способны содействовать не только в изъятии, фиксации, обнаружении и исследовании следов и веществ, найденных на месте преступления, но и содействовать следователю в обеспечении безопасности всех участников осмотра. Совместное участие вышеперечисленных лиц, обладающих специальными познаниями, позволит повысить раскрываемость исследуемой категории преступлений.

К первой группе относятся следы выращивания наркотико-содержащего сырья: земельные участки, на которых растут растения, содержащие наркотические вещества, а также остатки сырья, такие как стебли, листья и головки мака.

Вторая группа охватывает следы изготовления наркотических средств, к которым относятся технологические материалы и отходы, использованные растворители, побочные продукты, готовые наркотические средства, такие вещества, как ацетон и уксус, рецепты для

их приготовления, а также специфические запахи, исходящие от одежды и тела изготовителей (особенно при производстве синтетических наркотиков).

Также сюда входят одеяла, клеенка, полиэтиленовая пленка, отпечатки пальцев на посуде и средствах употребления наркотиков, таких как шприцы, и различные микрообъекты.

Третья группа включает следы транспортировки, пересылки, хранения и сбыта наркотических средств, такие как бумажная и полиэтиленовая упаковка, фольга, специальные контейнеры и тайники, следы наркотиков на руках подозреваемого, специфический запах, деньги и иные ценности, а также документы, подтверждающие переписку между сбытчиками и клиентами.

Четвертая группа касается следов потребления наркотических средств, например шприцев, мундштуков, окурков, пустых ампул и упаковок от наркотиков, табачных изделий с остатками гашишного масла, следов внутривенных и подкожных инъекций, а также изменений внешнего вида и поведения наркозависимого, таких как замкнутость, потеря или увеличение аппетита и другие признаки наркомании.

Пятая группа охватывает следы хищения наркотических средств, такие как следы недостачи наркотических веществ при инвентаризации в аптеке или больницах, признаки насильственного проникновения в помещения и хранилища, а также отпечатки рук и ног, оставленные преступником на месте происшествия [5].

На наш взгляд, следы наркотических средств или психотропных веществ следует классифицировать по группам, исходя из целей расследования и выдвинутых версий относительно произошедшего преступления. К таким группам можно отнести:

1) следы употребления наркотических средств в рамках расследования приобретения или хранения наркотиков;

2) следы транспортировки или пересылки наркотических средств;

3) следы изготовления, переработки или производства наркотиков;

4) следы хищения, вымогательства или контрабанды наркотических средств;

5) следы культивирования наркотических растений;

6) следы организации или содержания притонов, а также систематического предоставления помещений для потребления наркотиков;

7) следы незаконной выдачи или подделки рецептов и других документов, дающих право на получение наркотических средств или психотропных веществ [6, с.69]. В то же время предлагаемая классификация является одной из возможных и не исчерпывает всех вариантов группировки следов, которые могут быть обнаружены в ходе расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотиков и психотропных веществ.

При необходимости любые объекты могут быть направлены на экспертное исследование для содействия раскрытию преступления.

Среди первоначальных следственных действий, проводимых в рамках расследования преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств или психотропных веществ, особое внимание следует уделить осмотру места происшествия [7, с.128]. Это действие является как первоначальным, так и безотлагательным. Оно направлено на исследование материальной обстановки через личное восприятие следователем или другими участниками осмотра с целью

выявления следов преступления и выяснения обстоятельств, которые могут иметь значение для уголовного дела.

Цель осмотра места происшествия в делах о незаконном обороте наркотиков заключается в получении информации и вещественных доказательств, а также в обнаружении, фиксации и изъятии следов, которые могут дать данные о способах и местах изготовления, производства, сбыта, пересылки или контрабанды наркотических средств и психотропных веществ, а также их аналогов.

Кроме того, осмотр помогает установить время пребывания преступников на месте происшествия, использование ими химических веществ и выяснить обстоятельства, способствовавшие совершению преступлений.

Эффективность следственных действий при осмотре места происшествия во многом зависит от организационно-подготовительных мероприятий и качества их выполнения.

Перед выездом на место совершения преступления необходимо собрать информацию о времени и месте происшествия, наличии очевидцев и их местоположении, определить состав участников осмотра, а также решить вопросы об использовании технико-криминалистических средств, включая фото- и видеозапись.

Эффективное расследование данных преступлений требует не только строгого соблюдения норм уголовно-процессуального законодательства, но и применения современных методов и технологий, что позволяет значительно повысить качество собираемых доказательств.

Ключевым моментом является необходимость адекватной подготовки правоохранительных органов, включая обучение следователей, оперативников и

экспертов. Они должны быть готовы к быстрому реагированию на возникающие вызовы, которые порой требуют нестандартных решений и креативного подхода в сборе доказательств. При этом важную роль играют сотрудничество различных государственных структур и международных организаций, что способствует обмену информацией и лучшими практиками в области борьбы с наркопреступностью.

Особое внимание следует уделить соблюдению прав граждан, участвующих в уголовном процессе, поскольку нарушение процессуальных норм может привести к недопустимости собранных доказательств и, как следствие, к оправданию преступников. Это подчеркивает важность обеспечения законности на всех этапах расследования, начиная с осмотра места происшествия и заканчивая судебным разбирательством.

Процессуальные аспекты доказательств расследования быстрого оборота синтетических наркотических и психотропных веществ представляют собой сложные комплексные действия, направленные на выявление, сбор и фиксацию доказательств, необходимых для расследования факта преступления и привлечения виновных лиц к ответственности. В связи с технологическим прогрессом, нелегальная деятельность в этой сфере стала более скрытной и трудноуловимой, что требует применения современных методов и подходов в расследовании таких дел.

Одним из важных аспектов обеспечения доказательств является использование технических средств, включая аудио- и видеозапись, а также контроль средств связи. Этими методами позволяют документировать преступные действия, предоставить необходимые материалы для судебного разбирательства. Важным этапом является контроль за почтовыми и

транспортными отправлениями, поскольку синтетические наркотики часто перемещаются именно такими методами.

Кроме того, в ходе разбирательства привлекаются эксперты и специалисты в области химии, криминалистики и основных медицинских препаратов для идентификации и классификации изъятых веществ.

Протоколирование и учет всех изъятий, а также тщательное документирование хода последующих действий играет решающую роль в обеспечении защитной чистоты собранных доказательств.

Основные проблемы в процессе связаны с высоким уровнем конспирации и использованием защищенных технологий шифрования. Также стоит отметить, что часто приходится сталкиваться с ограничениями, накладываемыми на проведение оперативных действий, помехами с соблюдением прав и свобод граждан. В рамках международного сотрудничества также возникают сложности, связанные с различиями в законодательстве разных стран.

Для разрешения проблем с данными важно внедрить новые подходы к расследованию и сбору доказательств. Одним из первых является совершенствование законодательной базы, обеспечивающей порядок проведения оперативно-розыскных регулировочных мероприятий.

Внедрение международных стандартов и наращивание сотрудничества с зарубежными странами позволяют повысить эффективность методов поставки и распространения наркотиков. Кроме того, стоит обратить внимание на подготовку специалистов в области цифровой криминалистики и анализа данных, которые позволяют вести наблюдение и документировать преступные действия в сети.

Комплексный подход, включающий технологические инновации, улучшение нормативно-правовой базы и международного сотрудничества, является ключевым для решения проблем, обеспечивающих доказательства в расследовании последовательного оборота синтетических наркотических средств.

В заключение, успешное расследование преступлений, связанных с незаконным оборотом синтетических наркотиков и психотропных веществ, возможно только при условии интеграции научных знаний, современных технологий и профессионального подхода. Необходимость постоянного совершенствования методик и подходов в этой области, а также внедрения инновационных решений становятся важными условиями для повышения эффективности правоохранительных органов в борьбе с наркопреступностью. Только комплексное и системное решение этих задач позволит достичь значительных результатов в защите общества от угроз, связанных с наркотиками.

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.09.2024 г.)

2. Закон Республики Казахстан от 10 июля 1998 года № 279-І «О наркотических средствах, психотропных веществах, их аналогах и прекурсорах и мерах противодействия их незаконному обороту и злоупотреблению ими» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2024 г.)

3. **Золотухина, Н.В.** Проблемные вопросы собирания доказательств по уголовному делу [Текст] / Н.В. Золотухина // Вестник Волгоградской академии МВД России. — 2019. — № 2 (49). — С. 94-100.

4. **Шараева, Я.А.** Актуальные вопросы производства проверки показаний на месте / Я.А. Шараева // Актуальные проблемы борьбы с преступлениями и иными правонарушениями. — 2016. — № 14-1. — С. 209-210.

5. Курс уголовного процесса / **под ред. Л. В. Головки.** Изд. 3-е. М., 2021. — 1278 с.

6. **Мурзина Л.И.** Особенности тактики производства обыска при расследовании преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств // Антинаркотическая безопасность. — 2014. — № 1 (2). — С. 69.

7. *Зоиров С.Д. Расследование преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств: некоторые особенности организации и проведения обыска // Мир политики и социологии. — 2012. — № 8. — С. 128.*

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ «СТАЛКИНГА» В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ЖАБАГИНОВА И.Т.

*Магистрант Актюбинского юридического института
МВД Республики Казахстан им.М. Букенбаева, майор
полиции*

В своем Послании глава государства Касым – Жомарт Токаев подчеркнул, что: «в обществе уже долгое время поднимается вопрос о криминализации насилия в семейно-бытовой сфере. Безнаказанность дебоширов развязывает им руки, фактически оставляет их жертв беззащитным пришло время ужесточить ответственность за подобные деяния» [1].

За последние годы в обществе наблюдаются проявления жестокости, насилия, преследования, буллинга и т.д. Насилие взаимосвязано с преследованием, так называем «сталкингом». Сталкинг» (от англ. Stalking - преследование) – навязчивое, повторяющееся и нежелательное поведение, которое может включать слежку, угрозы, домогательства и другие формы вмешательства в личную жизнь жертвы. Это может приводить к психологическому насилию и тревоге у жертвы. В век всеобщей цифровизации «сталкинг» стало проявляться в просторах интернета, в частности через социальные сети.

«Сталкинг» (преследование) – это одна из важных и серьезных проблем в современном обществе.

«Сталкинг» обычно определяется как преднамеренная модель повторяющегося, навязчивого и запугивающего поведения по отношению к определенному человеку, которая заставляет его чувствовать себя напуганной. Мотивы преследования включают бредовую веру в романтическую судьбу, желание вернуть предыдущие отношения, садистское желание мучить жертву. Преследователи могут иметь различные факторы, включая психологические расстройства личности.

За последнее время так же наблюдается преследования в киберпространстве, которое мучительным образом влияют на психическое состояние жертвы, путем запугивания, устрашения, терроризирования. При этом жертвы используют различные методы защиты и борьбы со сталкерами, редко обращаясь к третьим лицам и правоохранительным органам.

Разработка правовых норм, направленных на борьбу с «киберсталкингом», которое включает преследование через социальные сети, мессенджеры, электронные почты и другие цифровые каналы. Важно предусмотреть механизмы защиты личной информации в сети и усилить ответственность за киберпреследование.

Развитие системы правовой защиты жертв. Обеспечение доступной юридической помощи для жертв «сталкинга», а также разработка эффективных механизмов защиты.

Психологическая и социальная поддержка пострадавших, обеспечение интеграции психологической помощи в правовую систему для пострадавших от «сталкинга», создание программ поддержки и реабилитации, а также общественных инициатив по реинтеграции жертв в нормальную жизнь.

Профилактика и повышение осведомленности требуют новых подходов со стороны правоохранительных

органов. Публичные информационные кампании, которые объясняют населению, что такое «сталкинг», как его распознать, к каким последствиям оно может привести и как жертвы могут защитить себя. Это особенно важно в цифровом контексте, где формы преследования часто остаются незамеченными.

Первый закон против преследования, антисталкинговый закон был принят в США, штат Калифорния, в 1990 году. В этом законе впервые дали определение понятию «преследование»: «сознательное, совершаемое со злым умыслом и повторяющееся преследование и причинение беспокойства другому человеку». Последователями США в этом вопросе были Канада и Австралия. В Евросоюзе ответственность за сталкинг предусмотрена в Великобритании, Бельгии, Ирландии, Голландии, Австрии, Германии, Польше и Италии [2].

Первым штатом в США, который законодательно закрепил «сталкинг» как преступное поведение, была Калифорния. В 1990 г. в Уголовном кодексе данного штата была введена статья 646.9 за преследование другого человека или других членов его семьи, которая находится в части 1 «О преступлениях и наказаниях», разделе 15 «Разные преступления», главе 2 «О других и прочих преступлениях» и расположена рядом со статьями 646.6, которая регулирует использование личных фотографий лица против его воли с целью продажи и использования в других целях, и 646.91, которая гласит о том, что судебный исполнитель может издать экстренный охранный орден [3].

Ужесточение наказания за повторные нарушения, если насильственные действия или преследования продолжаются, должны быть предусмотрены строгие меры, вплоть до лишения свободы.

Зарубежные ученые, занимающиеся исследованием данной научной проблемы: Г.Г. Клерамбо, О. Зипельмайер, Дж. Рейд Мелой, Тьяден, Тоеннс, Дж. Скотт, Хофман, Форастьери и др.

Однако ввиду сложности и дискуссионности данной темы многие спорные вопросы требуют тщательного научного анализа.

В настоящее время во всех странах встречается такое явление, как преследование. Люди начинают преследовать своих «жертв» как на улицах, фиксируя их местоположение и анализируя всю собранную информацию, так и в сети Интернет. Чувствуя свою свободу в выборе местонахождения, свою безнаказанность и осознавая, что современная техника наделяет их большой коммуникативной способностью, информационное поле достаточно широко и все необходимые данные сейчас можно получить с помощью нажатия пары клавиш на компьютере, люди начинают все эти факторы использовать в своих абсолютно разных, порой специфичных, противоправных целях [4].

Борьба со «сталкингом» и семейно-бытовым насилием в Казахстане является актуальной проблемой, и в последние годы наблюдаются шаги по улучшению правовой и социальной защиты жертв. Однако, как и в других странах, существует ряд вызовов, которые требуют обсуждения и совершенствования законодательства и инфраструктуры: правовое регулирование «сталкинга» и насилия; результаты правоприменительной практики; социальная поддержка жертв; проблемы общественного восприятия; образовательные программы; международное сотрудничество и «киберсталкинг»; заключение и предложение по улучшению.

Однако Уголовный кодекс Республики Казахстан не предусматривает уголовную ответственность за подобное деяние, то есть преследование.

К примеру, 22.04.2024 г. в г. Актобе гражданин А убил свою бывшую возлюбленную гражданку Б. Ранее гражданин А неоднократно преследовал, угрожал, после чего гражданка Б не желавшая встречаться с поклонником, написала заявление в полицию о преследовании, на основании ее заявления 06.06.2023 года было выдано защитное предписание, но он не смотря на защитное предписание и обращение гражданки Б., продолжал преследовать и в скором времени гражданин А убил гражданку Б. Из-за не своевременного не оказания превентивной меры и отсутствие нормы в УК РК за преследование в законном порядке не смогли сохранить гражданке Б. Необходимые более строгие наказания для правонарушителей, особенно в случае повторных преступлений.

Недостаточная защита жертв требует дополнительных усилий по обеспечению безопасности, включая расширение доступности технологий мониторинга.

Просветительские кампании и образовательные программы должны быть расширены, чтобы охватывать более широкие слои населения, включая сельские районы и менее защищенные группы населения.

-
1. *Послание Президента Республики Казахстан Токаева К-Ж. Т.*
 2. *California Penal Code / California Legislative Information* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://leginfo.legislature.ca.gov/faces/codesTOCSelected.xhtml?tocCode=PEN&toCTitle=+Penal+Code+-+PEN> (дата обращения: 10.10.2024).
 3. *Уголовный кодекс Канады* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/> (дата обращения: 10.10.2024).

4. *Юрченко И.А. Сталкер как субъект уголовной ответственности /И.А. Юрченко // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). – 2018. №12. – С. 53–61.*

ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН ҚҰРУДАҒЫ ВЕДОМСТВОЛЫҚ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж. КОПБАЙ

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының магистранты,
полиция аға лейтенанты*

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарының кадрларын толықтыру өте өзекті мәселе болып табылады, өйткені қазіргі ішкі және сыртқы геосаяси жағдай талап ететіндей күшті демократиялық, құқықтық, әлеуметтік мемлекет құру күшті мемлекеттік аппаратсыз, оның ішінде ішкі істер органдарынсыз мүмкін емес. Олардың кадрлы қәлеуеті уақыт бойынша қойылған міндеттер деңгейіне сәйкес келуі керек.

Реформалар бүгінгі құқық қорғау органдарының қалыптасқан құрылымына алып келді, бұл біздің ойымызша, Республиканың ішкі істер органдарын реформалаудың түпкілікті нұсқасы болып табылмайды. [1]

Құқық қорғау жүйесін, атап айтқанда полицияны құрудың кадрлық қағидаттарын жаңғырту, оның елде жұмыс істейтін құқық қорғау органдарының негізі ретінде ішкі қауіпсіздіктің жалпы жүйесіндегі орнын айқындау маңызды мәнге ие. Бұл процестерді сәтті жүзеге асыру құқықтық мемлекет құрудың және қоғамдағы

тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Қазіргі уақытта Қазақстанның құқық қорғау жүйесі полицейлердің жетіспеушілігі проблемасына тап болды. Тек кадрлардың жетіспеушілігі ғана емес, тиісті деңгейдегі білікті кадрлардың жетіспеушілігі кадр бөлімдерінде көтеріліп отырған мәселелердің бірі.

Бұл жағдайдың себептері қандай?

Біріншіден, бұл соңғы жылдары байқалған кадрлардың, соның ішінде жоғары білікті кадрлардың кетуі. Әрине, мемлекеттік қызмет органдарындағы жалақы деңгейі ұқсас біліктілігі бар мамандардың коммерциялық құрылымдардағы жалақы деңгейінен бірнеше есе артта қалып отыр. Бұл ретте полиция қызметкерлерінің әдетте тұрақты емес жұмыс күні болатынын және кейде аптасына жеті күн қызметте болатынын, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін демалыс күндерін құрбан ететінін ескерсек, олардың еңбек жағдайлары айтарлықтай ерекшеленеді.

Бұл жағдайлардың тағы бір себебі мен салдары-жас мамандар полицияға барғысы келмейді. Сонымен қатар, маңызды факторлар жас қызметкерлерге арналған әлеуметтік пакеттің шағын жиынтығы, қызметке келген отбасылық қызметкерлерге дереу тұрғын үй беру мүмкіндіктерінің болмауы болып табылады.

Әрине, ішкі істер органдары жүйесінде білікті кадрлардың жоқтығы сын көтермейді және мұндай проблема тек полицияда ғана емес, Қазақстанның басқа да мемлекеттік құрылымдарында да бар. Алайда, Ішкі істер органдарының сапалы кадрлық толтырылуы басқа мемлекеттік органдардың жұмысын, бизнес-құрылымдардың, тұтастай экономиканың және қоғамның әлеуметтік дамуының еркін дамуын қамтамасыз ететін шарт болып табылады. [2]

«Жол картасын» іске асыру шеңберінде бүгінгі күні ведомстволық білім беруді реформалау бөлігінде мынадай шаралар қабылданды. Бакалавриат бағдарламасы бойынша оқу көлемінің қысқаруына байланысты ҚР ІІМ ведомстволық жоғары оқу орындарында республиканың 33 жетекші жоғары оқу орындарымен Ішкі істер органдары үшін кадрлар даярлау саласындағы ынтымақтастық туралы шешім қабылданды және меморандумдар жасалды. [3]

Бакалаврларды даярлау қысқарғандықтан, ІІМ жүйесінің білім беру мекемелерінің штаттық құрылымын оңтайландыру жүргізілді. Әкімшілік-басқару персоналы қысқартылды, институттар факультеттер болып қайта құрылды, ұқсас функциялары бар бөлімшелер біріктірілді, ал босатылған штат санының бірліктері ғылыми-педагогикалық құрамды күшейтуге бағытталды. Бұдан басқа, ішкі істер органдары үшін мамандар даярлауды ретке келтіру үшін оқу орындарын ПО кадрларын даярлау бойынша мамандандырулар бойынша (олардың ғылыми-педагогикалық әлеуетін ескере отырып) бөлу жүзеге асырылды.

ПО-ға жіберілетін ведомстволық жоғары оқу орындарының түлектерінен басқа, ПО-ға кадрларды іріктеу полицейлерді бастапқы кәсіптік даярлау жүйесі бойынша қосымша оқудан өтетін азаматтық жоғары оқу орындарының түлектерінен жүзеге асырылады. Азаматтық жоғары оқу орындарының түлектері бұл үшін іріктеудің бірнеше кезеңінен өтуі тиіс. Бұл Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері агенттігінде тестілеу, кандидаттың және оның жақын туыстарының сотталғандығына арнайы тексеруден өту, дене шынықтыру даярлығы бойынша нормативтерді тапсыру, медициналық комиссиядан өту, әңгімелесу, тағылымдамадан өтуші лауазымға тағайындау, бастапқы кәсіптік даярлық, атақ

беру және одан кейін ғана — қызметкердің лауазымына түпкілікті тағайындау.

Кәсіптік даярлықтың сапасын жақсарту және оқу процесін оңтайландыру үшін кәсіптік бастапқы даярлықтың оқу және тақырыптық жоспарлары қайта каралды. Дайындықтың практикалық бағыттары бойынша тақырыптар мен сағаттар саны ұлғайтылды, жалпы заңдық пәндер бойынша курстар қысқартылды.

Негізінен полицияда кадрларды жасақтау Азаматтық жоғары оқу орындарының заңгер түлектерінің есебінен жүргізіледі, олар бастапқы даярлықтан өткеннен кейін (әр түрлі мамандықтар бойынша 2 айдан 6 айға дейін).

Кадрлық ядроны сақтау, кадрлық қамтамасыз ету сапасын арттыру мақсатында 2023 жылдан бастап Алматы академиясында (кибер қылмыспен күрес), Қостанай академиясында (қылмыстық-атқару жүйесі) және ІІМ Ақтөбе заң институтында (учаскелік инспекторлар) бағыттар бойынша ведомстволық жоғары оқу орындарында бакалаврларды даярлауды қайта бастаған жөн деп санаймыз. Бұл республика өңірлерінде орта буын офицерлері кадрларының жетіспеушілігін өтеуге және ведомстволық білім беру ұйымдарында жүзеге асырылатын оқытуда белгіленген мамандандыруды қолдауға мүмкіндік береді.

Осылайша, Қазақстан Республикасында соңғы жылдар мен онжылдықтарда жинақталған проблемаларды шешуге бағытталған құқық қорғау органдары үшін кадрлар даярлау жүйесін жетілдіру жүріп жатыр деп айтуға болады.

Бұл мақсат Ішкі істер министрлігі жүйесінің білім беру ұйымдарын реформалау болып табылады, бұл қазірдің өзінде кейбір оң нәтижелер туралы айтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, мемлекеттің құқық қорғау құрылымдарына кадрлық қажеттіліктерді толтыру

үшін жоғары кәсіптік білім берудің азаматтық мекемелерінің мүмкіндіктері пайдаланыла бастады. Алайда, бұл офицерлік кадрларды бекіту мақсатында Ішкі істер органдары қызметкерлерінің әлеуметтік жағдайлары мен материалдық қамтамасыз етілуін жақсарту мәселесін, әсіресе өзін қоғам мүддесі үшін құқықтық тәртіпті қорғаудың, азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғаудың игі ісіне арнауды шешетін жастарды күн тәртібінен алып тастамайды.

1.Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарын жаңғырту жөніндегі 2019 – 2021 жылдарға арналған жол картасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 27 желтоқсандағы № 897 қаулысы.[Электронный ресурс]. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000897/history> (дата обращения: 16.10.2023).

2.Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 15 қазандағы №769 қаулысы.[Электронный ресурс]. — URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000769/info> (дата обращения: 16.10.2023).

3.Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 16 сәуірдегі № 199 қаулысына өзгерістер енгізу туралы «Республикалық бюджеттен қаржыландырылатын білім беру ұйымдарында (Қарулы Күштер, басқа да әскерлер мен әскери құралымдар, сондай-ақ арнаулы мемлекеттік органдар үшін мамандар даярлауды жүзеге асыратын білім беру ұйымдарын қоспағанда) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білімі бар мамандар даярлауға 2018 – 2019, 2019 – 2020, 2020 –2021 оқу жылдарына арналған мемлекеттік білім беру тапсырысын бекіту туралы «Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 3 мамырдағы №242 қаулысы. [Электронный ресурс] — URL: https://kodeksy-kz.com/norm_akt/ source-Правительство Дүре-Постановление/242-03.05.2019.Mm1 (қаралған күні: 16.10.2023).

ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚПЕН КҮРЕС ЖОЛЫНДА ҚОҒАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Д.М. ГИЛЬМАНОВА

*Батыс Қазақстан облысықылмыстық Істер жөніндегі
мамандандырылған ауданаралық сотының судьясы*

Құқықтық сана дегеніміз бұл адамдардың іс-әрекетке немесе мемлекет тарапынан қабылданған заңға қатынасын білдіретін идеялар жиынтығы.

Қоғамның санасын, соның ішінде құқықтық санасын жетілдіру қылмыспен күрес кезінде өте маңызды рөл атқарады. Себебі қылмыспен күресуде құқық қорғау органы қызметкерлері мен қатар қоғамның ат салысуын жұртшылыққа түсіндіріп, оқыту қажет.

Қазіргі кезде кәмелет жасқа толмаған жастардың арасында қылмыстың жасалуы өте жиі кездеседі. Батыс Қазақстан облысының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотында 2023 жылы кәмелет жасқа толмағандарға қатысты 2 қылмыстық іс қаралған болатын, ал 2024 жылдың қазан айына дейін 10 қылмыстық іс қаралды. Көріп отырғанымыздай, биыл аса ауыр қылмыс жасаған кәмелет жасқа толмағандар көбейген. Соның ішінде жасөспірімдердің кәмелет жасқа толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қатысты қылмыстарды және халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауы көбейген.

Қылмыстың жасалуына көп жағдайда жастардың криминалдық немесе зорлық-зомбылық көріп өскен ортада өмір сүруі ықпал етеді. Сонымен қатар жастардың арасында қылмыстың көп жасалуына отбасындағы

берілген тәрбие, ата – ананың балаға көңіл бөлінбеуінде байланысты.

Бірақ қарап отырсақ, толық отбасында дүниеге келіп, бар жағдайы жасалған, ақшадан таршылық көрмей өскен жастардыңда қылмысқа барып жататын кездері де бар. Сонда бұл не болғаны? Қылмыстың жасалуына не себеп? Оны болдырмау жолдары барма? Қалай күресуге болады деген сауалдар мазалайды. Осы сұраққа жауап іздеп көрейік.

Қылмысты болдырмау үшін оның алдын-алу керек. Қылмыстылықтың алдын алу-оны тудыратын себептілік кешеніне әсер етіп, жалпы қоғамдық қатынастардың барлығын дерлік «сауықтандыруды» білдіреді. Тиісінше, «ақылды заң шығарушы қылмыс үшін жазалауға мәжбүр болмау үшін оның алдын алады» дегенді білдіреді[1].

Құқықтық және демократиялық мемлекет құру жолындағы Қазақстанда қылмыстық саясат жүйесінде басым бағыттар қылмыстылықтың салдарымен күресуге емес, қылмыстылықты тудыратын себептерді, жағдайларды анықтап, жоюға бағытталған. Бұл орайда, қылмыстарды жасамау жазадан қорқуға емес, жоғарғы құқықтық мәдени санаға және басқа да көптеген алдын алу шараларына негізделуі тиіс.

Сапалы, толық та шынайы мәліметтерсіз қылмыстылықтың алдын алуды тиімді түрде ұйымдастыру мүмкін емес.

Ғылымның әртүрлі саласындағы ғалымдар ақпаратты зерттеудің нысанасы мен міндеттеріне сәйкес әртүрлі қарастырады. Кейбір ғалымдар ақпарат деп кез – келген процесстер объектілерде, адамдардың санасында әртүрліліктің көрініс табуын, шынайы өмірдегі объективті себеп салдарлы байланыстар туралы мәліметтерді айтады, ал келесілері ақпаратты процесс барысында

анықталмағандықты жоятын сыртқы өмірден алынған мән, мазмұн, байланыс деп көрсетеді.

Ал, күнделікті өмірде «ақпарат» деп адамдар арасында ауызша немесе жазбаша түрде қандай да бір нәрсе туралы мәлім етуді, хабарлауды түсінеміз.

Жоғарыда көрсетілгеніндей, қылмыстылықтың алдын алуды ұйымдастыруда криминологиялық ақпараттардың маңызы өте жоғары. Өйткені, криминологиялық ақпарат басқару өкілеттіктері бар, қылмыстылықтың алдын алудың көптеген субъектілерін ортақ қызмет ететін жүйеге біріктіруге мүмкіндік береді.

Криминологиялық ақпараттар қылмыстылықтың көрсеткіштерін, қылмыстылықтың себептері мен оған итермелейтін жағдайларды анықтауға, криминологиялық жоспарлау мен болжауды ұтымды ұйымдастыруға, қылмыстылықтың алдын алу субъектілерінің қызметінің тиімділігін бағалап, оларды үйлестіріп, бұл қызметтің негізгі бағыттарын айқындауға және т.б. мәселелерді шешуге мүмкіндік береді[2].

Қазіргі уақытта қылмыстылықпен күресуде тек құқық қорғау органдарының қызметімен шектелу жеткіліксіз де толық тиімсіз екендігін көрсетті. Сондықтан қылмыстылықпен күресу жұмысына жаппай халықты қатыстыру, яғни олардың құқықтық сауатын ашу маңызды міндет. Бұл орайда дұрыс пайдаланған жағдайда, БАҚ қызметінің тиімділігі өте жоғары. Ал, дұрыс ақпарат болмаса, ол теріс әсер етеді, мысалы, қылмыскерлерді «ержүректерге» айналдыру, қылмыстылықтың алдын алуда онымен күресті пәрменсіз етіп көрсету, қылмыстылықтың жеңілмейтіндігін паш ету ел-жұрт арасында құқықтық нигилизмді тудырып, заңның күші мен құқық қорғау органдарының қызметіне сенімсіздік сезімін ұялатып, өзінің салдары ретінде қылмыстардың латенттігін жоғарылатады.

Оның орнына БАҚ беретін қылмыстылықтың қоғамға жағымсыз салдарын көрсететін, онымен күресті белсенді де жан қиярлықпен ұйымдастыруға болатындығын насихаттайтын, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің, қоғамдық көмекшілердің, қарапайым азаматтардың қылмысқа төтеп беруге байланысты ерліктеріне мадақтау мен марапаттау көрсету туралы ақпараттармен толтыру қажет. Құқық қорғау органдарының қызметкерлері БАҚ беттерінде жарияланған материалдар бойынша қолданылған шаралар жөнінде есептер беруі тиіс. Сонда бұл істер бойынша қоғамдық бақылау күшейеді. Ол заңдылық пен құқықтық тәртіптің нығаюына бірден бір әсер ететін күш.

Профессор М.С. Нәрікбаевтың ойынша, «арсыздық пен қылмыстық әрекетке бейім, икем тұратын адам үшін ақпарат құралдарында егжей-тегжейлі баяндалған заңсыз әрекет сызып берілген жоспардай, бағдарламадай әсер етеді. Сондықтан қандай да қылмыстық оқиға ақпарат құралдарында жалаң көрсетілмей, оқырман мен көрермен көңіліне ой саларлықтай түсінікпен, авторлық пайымдаумен берілгені жөн» [3].

Бұл проблемаларды шешу үшін жан-жақты универсалды тәрбие керек. Қылмыстылықпен күресті бала-бақшалардан бастау қажет. Мысалы бұрындары суға түкірмеу, теңізге, көлге дәрет сындырмау, балаларға шөпті жұлдырмау сияқты тыйымдар болған.

Айтылып отырған тәрбие неше түрлі жиын-кеңестермен, конференциялармен шешіле қоймайтыны аян. Сондықтан мұны күн-түн демей, барлық уақыттарда, барлық жерде: көшеде де, ауылда да, көліктер де, жолаушы жүргенде де, демалыс кезінде де қолдан келгенше жүргізілуі тиіс.

Жоғарыда айтып кеткендей, ақпарат алу, жұртшылықтың қатысуы және халыққа құқықтық білім

беру де қылмыстылықтың алдын алу болып табылады. Қоршаған ортаның мониторингі де қылмыстылықтың алдын алу құралы болып есептеледі.

Құқықбұзушылықпен күресу үшін келесідей шаралар ұйымдастырған дұрыс деп есептеймін:

1) жалпы мемлекеттік шаралар ұйымдастыру, оның ішіне идеологиялық, мәдени шараларды кіргізу;

2) қылмыстың себептері мен жағдайларын анықтауға, оларды жоюға бағытталған шараларды қолдануға, бас бостандығынан айыру мекемелерінен босаған адамдардың мінез-құлқының заңдылығын қадағалауға, сондай-ақ бас бостандығын шектеу жазасына сотталған тұлғаларды тәрбиелеуге немесе әлі қылмыс жасамаған, бірақ қоғамға қарсы не моральға жат қылық жасап жүрген тұлғаларды тәрбиелеуге бағытталған қызметі.

-
1. **М. Төлеген** Қылмыстылықтың алдын алуды ақпараттық қамтамасыз етудің ғылыми негіздері // *Предупреждение преступности* – 2005.- № 3. С. 41.
 2. **Берг А.И. Черняк Ю.И.** Информация и управление – М., 1966, С.24.
 3. **Нәрікбаев М.С.** Құқықтық тәрбие мен құқық қорғау // *Заң және заман*, 1996, № 1, мамыр-маусым, 5-8б.
 4. **Шеннон К.Э.** Математическая теория связи – М., 1963, С.49.
 5. **Ж. Тілекова** Экология хақындағы бірер сөз // *Ақиқат* -№8. 2003. 75б.

УГОЛОВНО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

ИСМАИЛОВА Б.Ш.

*Актюбинский региональный университет им.
К.Жубанова, доцент кафедры «Юриспруденция», к. ю.н.*

БАРАНОВА М.В.

*Магистрант 1 курса Актюбинского регионального
университета
имени К.Жубанова*

Права человека являются неотъемлемой основой любой правовой системы и обеспечивают защиту достоинства, свободы и безопасности каждого индивидуума. Конституция Республики Казахстан, являясь основным законом страны, закрепляет неотъемлемые права и свободы человека как высшую ценность в соответствии со статьей 12, обязывая государство обеспечивать их защиту и соблюдение, что отражает приверженность Казахстана международным стандартам в области прав человека [1]. В этой связи право на защиту от неправомерных посягательств на права и свободы человека является одной из основополагающих составляющих системы уголовного права во многих странах мира. Защита прав человека в уголовно-правовой сфере отражает стремление государства предотвратить преступные действия и обеспечить правовую защиту индивидуумов. Уголовное право, как система норм, регулирует, какие действия квалифицируются как преступные и какие меры ответственности могут применяться к лицам, нарушающим законы, направленные на защиту прав личности [2].

Уголовно-правовая защита прав человека основывается на нескольких ключевых принципах, каждый из которых играет важную роль в обеспечении справедливости, законности и защиты прав личности.

Данные принципы прописаны в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан и они являются неотъемлемой частью досудебного производства по уголовным делам так и судебного разбирательства [3].

Принцип законности подразумевает, что уголовная ответственность может быть возложена только за те действия, которые четко определены в уголовном законодательстве, данный принцип прописан в статье 10 УПК РК. Это важное условие защиты прав человека, так как оно обеспечивает правовую определенность и защищает граждан от произвольного и незаконного наказания. Этот принцип служит гарантией того, что никто не может быть наказан за деяние, которое не было признано преступным на момент его совершения. Данный принцип также означает, что закон должен быть ясным и доступным для понимания, чтобы каждый гражданин мог осознавать свои права и обязанности.

Презумпция невиновности в соответствии со статьей 19 УПК РК, это основополагающий принцип уголовного процесса, согласно которому любой обвиняемый считается невиновным до тех пор, пока его вина не будет доказана в установленном законом порядке. Это играет важную роль в обеспечении справедливого судебного разбирательства и защиты прав обвиняемого. Основная цель этого принципа - избежать произвола и обеспечить, чтобы каждый имел возможность защитить себя в суде. Он также предполагает, что бремя доказывания вины лежит на обвинении, а не на защите. Этот принцип укрепляет доверие общества к судебной системе, способствуя справедливым решениям.

Принцип гуманизма, предполагает, что уголовное наказание должно быть соразмерным уголовному правонарушению и не должно быть чрезмерно жестоким. Он утверждает, что цель уголовного наказания должна включать не только возмездие, но и исправление

правонарушителя. Это означает, что уголовная политика должна ориентироваться на реабилитацию и социальную адаптацию осужденных, а не только на их изоляцию от общества. Принцип гуманизма также включает защиту прав уязвимых групп, таких как женщины, дети и лица с ограниченными возможностями, гарантируя, что их права будут уважены в ходе уголовного производства. В уголовном законодательстве нет конкретной статьи связанной с данным принципом, но он прослеживается в таких статьях как ст.4, ч.3 ст.9 и ч.4 ст.15.

Принцип равенства перед законом также является одним из основополагающих принципов законодательства в соответствии со статьей 21 УПК РК. Он утверждает, что все граждане должны иметь равные права и обязанности перед законом, независимо от их социального статуса, расы, пола или других характеристик. Этот принцип обеспечивает справедливость в правоприменении и гарантирует, что каждый гражданин получает равную защиту своих прав в уголовной сфере. Он служит основой для равного доступа к правосудию и обеспечения прозрачности в правоприменительных процедурах. Установление равенства перед законом предполагает, что правовые нормы должны применяться одинаково ко всем, что способствует снижению дискриминации и предвзятости.

Принцип состязательности означает, что стороны в уголовном процессе (обвинение и защита) имеют равные права и возможности представлять свои аргументы и доказательства. Этот принцип гарантирует, что судебное разбирательство будет сбалансированным и справедливым. Суд, как независимый орган, должен выступать в роли арбитра, обеспечивая, чтобы ни одна из сторон не имела преимуществ перед другой. Состязательность способствует более полному и объективному

рассмотрению дел, что важно для защиты прав человека. Данный принцип прописан в статье 23 УПК РК.

Система уголовного законодательства любого государства включает нормы, обеспечивающие защиту широкого спектра прав человека. Уголовные правонарушения, нарушающие права и свободы личности, можно классифицировать по различным критериям, включая объект посягательства. Основные категории таких правонарушений включают преступления против жизни и здоровья, против свободы и личной неприкосновенности, против собственности, а также правонарушения, касающиеся наркотиков и оружия.

Преступления против жизни и здоровья, как правило, являются наиболее серьезными, так как они напрямую угрожают основным правам человека. Уголовное законодательство охватывает различные аспекты, связанные с убийством, нанесением тяжкого и легкого вреда здоровью, а также пытками и жестоким обращением. Эти уголовные правонарушения направлены на разрушение основополагающих прав на жизнь и здоровье, которые защищаются как внутренними, так и международными нормами.

Уголовные правонарушения против свободы и неприкосновенности личности также представляют собой значительную угрозу для прав человека.

Они включают в себя похищение, незаконное лишение свободы и сексуальное насилие. Эти уголовные правонарушения подрывают основы личной свободы и безопасности граждан, и уголовное законодательство в большинстве стран включает меры, направленные на их предотвращение и наказание.

Уголовные правонарушения, касающиеся наркотиков, представляют собой серьезную проблему, влияющую на общество в целом. Уголовное законодательство

устанавливает строгие меры ответственности за незаконный оборот наркотиков, включая их производство, распространение и хранение. Эти правонарушения наносят вред как отдельным людям, так и обществу в целом, ведя к зависимостям, заболеваниям и росту преступности. Уголовная ответственность за наркотические правонарушения направлена на защиту здоровья граждан и общественной безопасности.

Правонарушения, связанные с продажей оружия, также имеют серьезные последствия для безопасности и прав человека. Незаконный оборот огнестрельного оружия и других средств поражения угрожает жизни и безопасности граждан, способствует росту насилия и преступности. Уголовное законодательство нацелено на предотвращение незаконного обращения с оружием и защиту общества от последствий, связанных с его распространением.

Уголовные правонарушения против собственности включают кражи, мошенничество, вымогательство и другие деяния, которые нарушают право человека на владение, пользование и распоряжение своим имуществом. Уголовное законодательство должно защищать собственность граждан, обеспечивая адекватные меры наказания за такие незаконные деяния и способствуя восстановлению справедливости для жертв [4, с.238].

Современная система защиты прав человека основывается не только на национальных нормах, но и на международных соглашениях и конвенциях, которые устанавливают минимальные стандарты правовой защиты. Принятие Всеобщей декларации прав человека в 1948 году стало важным шагом в международном праве, заложившим основы для защиты прав человека на глобальном уровне [5]. Эта декларация определяет основные права и свободы, которые должны быть

защищены государствами, и служит ориентиром для национального законодательства

Международные пакты, такие как Международный пакт о гражданских и политических правах [6], а также Международный пакт о экономических, социальных и культурных правах, закрепляют конкретные права и свободы, включая право на жизнь, свободу от пыток, право на справедливый суд и другие [7]. Эти документы не только формируют международные стандарты, но и обязывают государства их соблюдать, создавая механизмы мониторинга и контроля.

Таким образом, уголовно-правовая защита прав человека представляет собой важный аспект функционирования правовой системы. Принципы законности, презумпции невиновности, гуманизма, равенства перед законом и состязательности играют ключевую роль в обеспечении защиты прав личности и справедливости в уголовном процессе. Преступления, направленные против прав человека, требуют особого внимания со стороны государства, и уголовное законодательство должно быть направлено на их предотвращение и наказание. Международные стандарты защиты прав человека служат основой для формирования национального законодательства и его эффективного применения, обеспечивая защиту прав граждан на глобальном уровне.

Обеспечение прав человека в уголовно-правовой сфере является не только задачей государственных органов, но и обязанностью каждого члена общества. Необходимо активно работать над повышением правовой грамотности населения, чтобы граждане знали свои права и умели их защищать. Образование и просвещение в области прав человека должны стать важными компонентами общей образовательной системы. Только

так можно добиться истинной защиты прав человека и справедливости в обществе.

В современных условиях, когда мир сталкивается с новыми вызовами, связанными с терроризмом, организованной преступностью и другими угрозами, особенно важно соблюдать баланс между обеспечением безопасности и защитой прав граждан. Это требует не только изменений в законодательстве, но и пересмотра подходов к правоприменению, а также создания эффективных механизмов контроля за правоохранительными органами. Важно, чтобы правоохранительные структуры действовали в рамках закона и уважали права граждан, даже в условиях повышенной угрозы.

Для достижения этой цели необходимо развивать независимую судебную систему, которая будет способна объективно оценивать действия правоохранительных органов и защищать права граждан от возможного злоупотребления властью. Судебная система должна быть доступной для всех, обеспечивая эффективные механизмы защиты, такие как право на защиту и право на апелляцию.

Также следует усилить механизмы гражданского контроля за деятельностью правоохранительных органов. Общественные организации и независимые эксперты могут сыграть важную роль в мониторинге соблюдения прав человека и защиты граждан от произвола. Это может включать создание независимых комиссий для расследования случаев нарушения прав человека, а также системы обратной связи, позволяющие гражданам сообщать о неправомерных действиях.

Кроме того, необходима активизация международного сотрудничества в области защиты прав человека. Государства должны обмениваться опытом, совместно работать над предотвращением преступлений,

касающихся прав человека, и оказывать друг другу помощь в обеспечении соблюдения международных стандартов. Международные организации, такие как ООН и Европейский Суд по правам человека, могут сыграть важную роль в этом процессе, обеспечивая надзор за выполнением обязательств государств.

В заключение хотелось бы отметить, что защита прав человека в уголовно-правовой сфере является многогранной задачей, требующей комплексного подхода и активного участия всех слоев общества. Успех в этой области будет зависеть от способности государства, правоохранительных органов и гражданского общества работать вместе для создания справедливой и безопасной правовой системы. Лишь через совместные усилия можно добиться реального улучшения ситуации с правами человека, обеспечивая каждому гражданину защиту и уважение его основных прав и свобод.

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) [Электронный ресурс] URL: <https://www.google.com/amp/s/online.zakon.kz/m/amp/document/1005029> (Дата обращения 14.10.2024).

2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.09.2024 г.). [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (Дата обращения 14.10.2024).

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗПК (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.09.2024 г.) [Электронный ресурс] URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=31575852 (Дата обращения 14.10.2024).

4. Уголовное право Республики Казахстан [Текст]: учебник / Н.А. Абдиров, А. Агибаев, Б.И. Ахметов и др.; Под ред. И.Ш. Борчашвили, С.М. Рахметова. - Алматы: Данекер, 2002 -. Уголовное право Республики Казахстан / Абдиров Н.А., А. Агибаев [и др.]. - Алматы, 2002. - 426 с

5. Всеобщей декларации прав человека (принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН 10 декабря 1948 г.) // Справочно-правовая система «Параграф», 2009.

6. *Международный пакт о гражданских и политических правах. Международная защита прав и свобод человека. Сб. документов. — М.: Юрид. Лит., 1990.*

7. *Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Международное публичное право: Сб. документов / Сост. К. Я. Бекяшев. — М., 1996. Т. 1.*

ЭВФЕМИЗМ ЗАҢҒЕРЛІК ДИСКУРСТЫҢ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИКАЛЫҚ КАТЕГОРИЯСЫ РЕТІНДЕ

Б.Р. ЕСІМСЕЙТОВ

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы Жоғары оқу орнынан
кейінгі білім беру институтының әлеуметтік-
гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті.*

*Әділет кеңесшісі, филология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор*

Заңгердің коммуникативті құзыреттілігі заңгерлік дискурста танылады. Яғни, тілдік құралдардың көмегімен құқық саласына қатысты ауызша және жазбаша мәтіндерді құрастыру. Бүгінде мәтіндерді құрастыру және түсіну мәселесі ғылыми таным кеңістігінде көп талқыланатын сұрақтардың қатарында. Заң ғылымы да осы проблеманы құқық саласы дамуының негізгі алғышарты ретінде қарастырады. Заң мәтіндерін ұғыну және түсіндіру бағытындағы ғылыми еңбектердің және тиісті пәнаралық сипаттағы зерттеулердің көбеюі осыны дәлелдейді.

П.Гудричаның пікірінше: «Құқықтық дискурс заңның коммуникативті немесе риторикалық функцияларын олардың институционалдық және әлеуметтік лингвистикалық аспектісіне орналастыратын құқықтық мәтіндерді оқу әдістемесін білдіреді [1, 205].

Өз кезегінде, *Е.А. Кожемякин*: «Заңгерлік дискурстың тілі – институционалды ортада дәстүрлі түрде қолданылатын ерекше кодтардың бірі. Оның бірегейлігі концептуалды-семантикалық тілдік құралдарды (терминдерді), клишелер мен кеңсе сөздерін кеңінен қолдану, экспрессивтіліктің болмауы, синтаксистік құрылымдардың күрделілігі, жанрлық-стилистикалық құралдарды шектеулі пайдалану және контекстуалдылық деңгейінің төмендігі арқылы көрінеді. Заңгерлік дискурстың барлық тілдік және стилистикалық құралдары, сондай-ақ мәтін түрлері, сөйлеу актілері жеке адамдар арасындағы қатынастарды қалыпқа келтіру мақсатында жұмсалады. Заңгерлік дискурс арқылы біз құқықтық бекіту (легитимация), қоғамдық қатынастарды реттеу және бақылауға бағытталған белгілі бір тарихи және әлеуметтік-мәдени кодтармен (дәстүрлермен) реттелетін мағына тудырушы және қалыптастырушы қызметті анықтаймыз» [2].

А.А. Букаева, Г.О. Сыздықовалар: Зерттеуші Е.И.Шейгал көрсеткен саяси дискурстың өлшемдеріне сүйене отырып, заңгерлік дискурстың категориялық құрылымындағы типтік ерекшеліктерін «а) қызмет ету саласы – заңнама саласы (заңгерлік дискурс құқықтық мәселелер талқыланып барлық жерде байқалады); б) негізгі уәжі мен тақырыбы – заңның мазмұны және қарастырылып отырған оқиғаның заңға сәйкестігі; в) коммуникативтік бағыттылығы – әлеуметтік қатынастарды реттеу (заңгерлік дискурста бұл функция заңның үстемдігі принципіне негізделіп орындалады); г) жалпы танымдық ерекшелігі – нақты деректердің құндылықтардан артықшылығы (тарихи қалыптасып дамыған жеке және ұжымдық құндылықтар), объективті ақпарат беру, рационалдылықтың эмоционалдылықтан басым болуы)» - көрсетеді [3].

Заңгерлік дискурстың тілі – қазақ тілінің кәсіби салада жұмсалуды қамтамасыз ететін тіл. Ол қоғамда құқықтық реттеуді жүзеге асыру құралы ретінде қызмет етеді және кез келген дискурс тілі сияқты қазақ тілінің негізгі корпусымен тығыз байланысты болады. Сонымен, заңгерлік дискурс - әлеуметтік қатынастар мен коммуникацияны реттейтін нормалар мен ережелердің жиынтығы деп қорытынды жасауға болады. Осылайша, қарым-қатынас процесінде заңгерлік дискурстың барлық кәсіби қатысушылары арнайы терминдерді, анықтамаларды және тілдік құрылымдарды қолдана отырып, кәсіби заң тілінде сөйлейді. Заңгерлік дискурстың бір түрі - нормативтік құқықтық актілер болып табылады. «Нормативтік құқықтық акт (*бұдан әрі – НҚА*) – республикалық референдумда қабылданған не уәкілетті орган қабылдаған, құқық нормаларын белгілейтін, олардың қолданылуын өзгертетін, толықтыратын, тоқтататын немесе тоқтата тұратын, белгіленген нысандағы жазбаша ресми құжат» [4].

Осы заңның 7-бабында Нормативтік құқықтық актілер негізгі және туынды деп екіге бөлініп, олардың түрлері санамаланып көрсетілген. «1. НҚА-ның негізгі түрлері: 1) Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының конституциялық заңдары, Қазақстан Республикасының кодекстері, Қазақстан Республикасының шоғырландырылған заңдары, Қазақстан Республикасының заңдары, Қазақстан Республикасы Үкіметінің заң күші бар уақытша қаулылары; 2) Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық жарлықтары; 3) Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының нормативтік құқықтық актілері; 4) Қазақстан Республикасы Парламентінің және оның Палаталарының нормативтік құқықтық қаулылары; 5) Қазақстан Республикасы Үкіметінің нормативтік құқықтық

қаулылары; 6) Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары; 7) Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының, Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасының, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің және өзге де орталық мемлекеттік органдарының нормативтік құқықтық қаулылары; 8) Қазақстан Республикасы министрлерінің және орталық мемлекеттік органдардың өзге де басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары; 9) орталық мемлекеттік органдардың ведомстволары басшыларының нормативтік құқықтық бұйрықтары; 10) мәслихаттардың нормативтік құқықтық шешімдері, әкімдіктердің нормативтік құқықтық қаулылары, әкімдердің нормативтік құқықтық шешімдері және тексеру комиссияларының нормативтік құқықтық қаулылары. 2. НҚА-ның туынды түрлері: 1) ереже; 2) техникалық регламент; 5) қағидалар; 6) нұсқаулық» [4].

Жоғарыда санамаланып берілген тізімнен заң мәтіндерінің ең үлкен бөлігін НҚА тілі құрайтындығын көреміз. Бұл тіл – мемлекеттің ішкі және сыртқы аса маңызды қоғамдық қатынастарын реттеуде қолданылатын арнайы сөздік қорын құрайды. Нормативтік-құқықтық актілер тілі – белгілі қалыптағы заң терминдері, өзіндік ережелері бар, мамандандырылған тіл, жазба және ауызша түрде болады.

Нормативтік-құқықтық актілер тілінде көп қолданылатын сөз жасау түрінің бірі - эвфемизмдер. Яғни, заңгерлік дискурстарды тілдік тұрғыдан зерттеуде ең баста сөйлеу тілінің маңызды тілдік көріністері болып табылатын эвфемизмдер тұрады.

Сонымен отандық ғалымдардың еңбектеріндегі эвфемизмнің сипаталуы негізінде оның мынадай тұрақты белгілерін анықтауға болады. Біріншіден, тыйым салынған

сөздерді (мифологиялық, діни, саяси, әкімшілік, идеологиялық, т.б.) басқа атаулармен ауыстыру, екіншіден, белгілі бір тілдік ұжымда айтуға ұят саналатын сөздерді (кейбір дене мүшелері, жыныстық қатынасқа байланысты атаулар, физиологиялық зат алмасумен байланысты атаулар, т.б.), үшіншіден, сөйлеуші ұғымында, түсінігінде «дөрекі», «әдептілікке» жатпайды-ау деген сөздерді басқаша сөздермен (қарапайым лексика) ауыстыру, төртіншіден, тыңдаушыға «жайлы», «жағымды» болып көрінетін сөздерді таңдау, талғау.

Эвфемизмдердің мағыналық-семантикалық тұрғыдан бірде көнеріп, бірде жаңарып отыруы қоғамдық сананың өзгерілуімен де тығыз байланысты.

Эвфемизмдер – тілдің сөздік құрамын байытады, синонимдік қатарын көбейтеді;

- функционалдық-стильдік айырымдарды тереңдетеді;

- тіл мәдениетін, адамның жеке мәдениетін қалыптастыруға әсер етеді;

- сөз этикеті нормаларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Міне, бұл айтылғандар эвфемия құбылысын екі өлшемде – жан-жақты және тереңдете зерттеудің өзектілігін көрсетеді. Мақалада қолданыстағы заңнамалардан мысалдар келтіре отырып, нормативтік-құқықтық актілер тілінде қолданылатын эвфемизм табиғатын қарастырамыз.

Эвфемизм түркі тілдес халықтардың көбінде кездеседі. Азербайжан тіліндегі табу мен эвфемизм құбылысына арналған Х.М. Джаббаровтың «Табу и эвфемизмы в азербайджанском языке» [5,273], Н. Исматуллаевтың «Эвфемизмы в современном узбекском языке» [6, 153] деген еңбектерін, И.Л. Циртаустың «К

вопросу о табу и эвфемизмах в казахском, киргизском, узбекском языках» [7, 23-31] айтуға болады.

Эвфемизмге қазақ тіл білімінде берілген анықтамаларға тоқталайық: К.Аханов «Бір затты немесе құбылысты тікелей өз атымен емес, басқа бір сөзбен атаудың себебі мүлдем басқаша болуы мүмкін. Кейбір нәрсенің не құбылыстың атын тікелей айту дөрекілеу, қолайсыздау болып көрінгенде, олар басқа сыпайы, майда сөздермен аустырылып айтылады. Бұл құбылыс эвфемизм деп аталады», – деген анықтама бере отырып, эвфемизмдердің шығу тегі табудан өзгеше екендігін былай деп түсіндіреді: «Бірақ эвфемизмдер табу сияқты қате түсінік, діни ұғымның негізінде емес, айтуға дөрекі, қолайсыз сөзді сыпайы сөзбен ауыстырып айтудың негізінде шыққан», – деп: «өтірік айту дегеннің орнына қосып айту, ұрланыпты деудің орнына қолды болыпты, ұрлық – қарлық жасамау деудің орнына ала жібін аттамаудеген сөз тіркестері» қолданылатындығына мысал келтіреді [8, 180 б.].

Ә. Хасенов: «Эвфемизм - бір затты не құбылысты я болмаса бір оқиғаны сыпайылап айтып жеткізу амалы; адамның көңіліне келмейтіндей, жұқалап, жайдарылап, майдалап, іштей ренжіп тұрса да, рахаттана баяндағандай айта білу тәсілі» деген анықтама береді. [9, 154 б.]

Ә. Ахметов: «Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер» деген еңбегінде табу мен эвфемизмді этнографиялық лексикаға жатқызған: «Кез келген этнографиялық лексиканың сыртында белгілі бір этнографиялық ұғымдардың тұратыны сияқты табу мен эвфемизмнің сыртында да олармен ұштасып, астарласып жататын этнографиялық ұғымдар, атап айтқанда, дәстүрлі наным-сенімдер, мифтер, әдет-ғұрыптар, салт-дәстүрлер, қоғамда қалыптасқан тіл мәдениетімен байланысты этикалық нормалар тұрады». [10, 202 б.]

«Эвфемизм, сыпайы сөз (грек. eu – жақсы, рhemi – айтамын) – мағынасы тұрпайы сөздерді сыпайылап жеткізу. Эвфемизм сыпайыгершілікке, әдептілікке байланысты туған. Мысалы, біреу өлді деудің орнына жүріп кетті, қайтпас сапарға кетті, демі бітті дейді. Сондай – ақ адамның дене мүшелеріндегі кем – кетікті (саңырау – құлағының мүкісі бар), ауруды қылтамақ – аты жаман ауру) жұмсақ сөздермен алмастырып қолданады. Тіліміздегі фразеологизмдердің көпшілігі эвфемизм негізінде пайда болған. Мысалы, аузынан ақ ит кіріп көк ит шықты, сөзге келді, тіл тигізді, жүз шайысты сияқты тұрақты тіркестер ұрысты, ренжісті, ауыр сөздер айттыдеген мағынаны білдіреді [11, 469 б.].

Ә. Болғанбайұлы, Ғ Қалиұлының еңбегінде эвфемизмді құбылыс ретінде қарастырып, «Эвфемизм табу сияқты үрейленуден туған сенімге негізделмейді, сыпайыгершілік пен әдептілікке негізделеді. Демек, қазіргі кездегі қолданылып жүрген эвфемизмдер бүгінгі таңдағы өскелең халқымыздың қалыптасқан этикалық және эстетикалық нормаларының күнделікті нақ көріністері деп есептеледі. Сондықтан табу мен эвфемизмдерді бір-бірімен шатастыруға болмайды. Екеуі екі түрлі мақсаттан шыққан» [12,125-126] деп, оның өзіндік еркшеліктерін көрсетеді.

М.Ш. Жұмағұлова «Газет, публицистика тіліндегі эвфемизмдер» атты кандидаттық диссертациясында «Әдеттегі эвфемизмдер жеке адамдар арасындағы коммуникативтік қолайсыздықты (коммуникативтік дискомфорт) болдырмауды көздейді де, жеке бастық қатынасқа тән сипатқа ие болады. Ал газет бағаналарындағы эвфемистік формалардың әлеуметтік сипаты басым болады» - деп санайды [13, 19]. Әдеттегі эвфемизмдер жеке адамдар арасындағы коммуникативтік қолайсыздықты болдырмауды көздейді де, жеке тұлғалық қатынасқа тән сипатқа ие болады. Ал заңгерлік

дискурстағы эвфемистік формалардың әлеуметтік сипаты басым болады.

Нормативтік-құқықтық актілер тілінде әсіресе адамның психологиялық күйіне ауыр тиетін кейбір сөздер эвфемистік форманы қажет етеді.

Нормативтік-құқықтық актілер тілінде көптеген сөздер эвфемизмдердің қатарында қаралып жүр. Мысалы, Жетім бала, тастанды бала тәрізді заң қолданушылардың психологиясына қолайсыз әсер тудыратын сөздер арнайы қамқорлығынсыз қалған бала, бас тартқан бала сөздермен беріледі. Сонымен қатар нормативтік құқықтық акт мәтіндерінде өлді, жоғалды, ажырасты, мүгедек деген сөздер де тіл мәдениеті, эстетикалық талғам бойынша сыпайы түрде жеткізіліп жүр. Мысалы, Ерлі-зайыптылардың біреуінің қайтыс болуы (өлуі). Хабар-ошарсыз кеткен (жоғалды) деп тану. Некені (ерлі-зайыптылықты) тоқтату (ажырасты). Мүмкіндігі шектеулі (мүгедек) адамның құқығын қорғау.

Осы айтылғандарды қорытындылай келе эвфемизмді дөрекі сөздерді сыпайы сөздермен алмастыру үшін жұмсалатын сөздер мен қолданыстар деп танимыз. Эвфемизмнің заң мәтіндеріндегі басты қызметі – сөйлеудегі мағынасы тұрпайы сөздерді сыпайы жеткізу. Сөйлеудегі сыпайылық дегеніміз – көңілге ауыр тиетін тұрпайы, анайы, адамды кемсіту, қорлануына себеп болатын өмір шындығын баяндау үшін жағымды, сыпайы сөз тіркестерін қолдану. Бұл тіл мәдениеті, эстетикалық талғам мәселесі. Эвфемизм – кез-келген сөзді адамның сөз мәдениеті дәрежесінде қайта өңдеп, жұмсартып немесе сыпайы түрде жеткізудің амалы. Эвфемизмдер тілде шынайы, сыпайы сөйлеуге мүмкіндік береді, заң шығарушының тілдік құзыретінің деңгейін көрсетеді.

1. *Остин Дж. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов. М.: Прогресс, 1986. – 423 с.*

2. **Кожемякин Е.А.** Юридический дискурс как культурный феномен: структура и смыслообразование. [Электрон. ресурс] URL: http://konference.siberia-expert.com/publ/doklad_s_obsuzhdeniem_na_sajte/Kozhemjakin_e_ajuridicheskij_diskurs_kak_k_ulturnyj_fenomen_struktura_i_smysloobrazovanie/2-1-0-28 (дата обращения: 07.09.2016)

3. **А.А. Букаева, Г.О.** Сыздықовалар

4. Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ

5. **Джаббаров Х.М.** Табу и эвфемизмы в азербайджанском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.06. – Баку, 1972. – 27 с.

6. **Исмаилов Н.** Эвфемизмы в современном узбекском языке. – Ташкент: Фан, 1964. – 153 с.

7. **Циртаутас И.** (Сизтл, США) К вопросу о табу эвфемизмах в казахском, киргизском и узбекском языках // Советская тюркология. – 1976. – № 4. – С. 23-31.

8. **Баймұрынов Ж.М.** Қазақ тілі синтаксистік құрылысындағы үнемдеу құбылыстары (психолінгвистикалық аспект). Автореферат. 10.02.02 – Астана: 2009. – 24 б. Аханов К. Тіл білімдерінің негіздері. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 96 б

9. **Хасенов Ә.** Тіл білімі. – Алматы, 2003, 154 б.

10. **Ахметов. Ә.,** Түркі тілдеріндегі табу мен эвфемизмдер. (Салыстырмалы этнолінгвистикалық пайым). Халықаралық түркі академиясы, 2-басылым. Астана, Ғылым, 2015. 202 б.

11. **Балақаев М., Томанов М., Жанпейісов Е., Манасбаев Б.** Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы: Мектеп, 1974. – 201 б.

12. **Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ.** Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы, Санат, 1997. – 256 б.

13. **Жұмағұлова М.Ш.** Газет публицистика тіліндегі эвфемизмдер, // Канд. Дисс., Алматы: 2000. – 25 б.

ӘДІЛЕТТІ ҚАЗАҚСТАН ҚҰРУ ЖОЛЫНДА ПО ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АШЫҚТЫҚ, ҰТҚЫРЛЫҚ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІК ПРИНЦИПТЕРІНІҢ МАҢЫЗДЫЛ ЫҒЫ

Р.Н. ДЖИГИТОВА

*Жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, заң
ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі*

Қазіргі таңда «Жаңа Қазақстан» деген тезис, қазіргі таңда жүргізіліп жатқан реформалар соған қарай бара жатырмыз. Көпшілікке бірден жете қоймайды. Осы реформалардың барлығы іске асу үшін «Елу жылда ел жаңа» осыған орай оған белгілі уақыт керек. «Жаңа Қазақстан» ұғымын түсіну үшін де құқықтық қоғам, құқықтық сана, құқықтық сауаттылық қажет. Осыған орай, жасалып жатқан реформалар осы үшін керек. Атлаған реформалар халықтың сенімін болашақта артады деп санаймын. «Көш жүре бара түзеледі» деген Қазақ халқының сөзі бар. Қай кезде де қоғамдағы өзгерістерді түсіну оңай болмаған, оған белгілі уақыт керек. Оған бір ғылыми зерттеулер керек деп санаймын. Ғылыми зерттеулер арқылы нәтижеген жеткенімізді қарауға болады.

ПО-да болып жатқан реформаларға тоқталатын болсақ, құқық қорғау саласындағы мамандардың біліктілігін арттыруға қатысты Президент үлкен тапсырмала беріп жатыр. Оған бірден-бір себеп ол қаңтар оқиғасы деп білемін.

Полиция жаппай тәртіпсіздікті ұйымдастырушыларды, яғни биліктің заңды талаптарына қарсы шығуға үндеген, қару-жарақ әкеліп таратқан, жағдайды ушықтырып, адамдарды күш қолдануға,

маңайдағының бәрін қиратуға, өртеп-талқандауға азғырған адамдарды анықтап, әшкереледі.

Президенттің ПО-ның жүйесіне берілген тапсырмаларының бірі халыққа жақын полиция. Сол себепті полицияға «сервистік моделі» енгізілді. Сонымен қатар, жаңа үлгілерді енгізу болып табылады. Бұл халыққа ашық қызмет ету. Міне, қаңтар оқиғсынан кейін халыққа жақын полиция ұғымы пайда болды. Қаңтар оқиғасындағы қарақшылыққа, ланкестік көтерліске төтеп берген ол ПО қызметкерлері. Қаңтар оқиғсының алғашқы күндерін саралайтын болсақ, халық полицияға алғыстарын айтып жатырды. «Сервистік полиция» деген осы.

Сервистік полицияның мәні неде? Бұл реформа емес, қоғамның сұраныстарын қанағаттандыратын қолданыстағы полиция құру. Біріншісі-біздің іс-әрекеттеріміздің заңды, уақтылы болуы, халықтың хабардар болуы, оларға сыпайы көзқарас болуы. Қоғам бүгінде осыны талап етеді. Халыққа жақын полиция дегеніміз-учаскелік полицияның мәртебесі көтерілуде. [1]

Жергілікті полиция қызметі жүйесін жетілдіру жобасы шеңберінде «сервистік полиция» қағидаттарында жаңа тетіктер, құралдар мен жұмыс әдістері енгізілуде.

Адам құқықтарының мәнісін мен мынандай формуламен анықтаған болар едім: «Адам құқықтары – жоғары құндылық, оны құрметтеу, сақтау және қорғау – ПО негізгі міндеті».

2021 жылы Ақтөбе облысында 5 стационарлық полиция бекеті орнатылды, онда азаматтар тәуліктің кез келген уақытында барлық мәселелер бойынша жүгіне алады. Сондай-ақ, ең криминогендік аймақтар анықталды. Ал Жол картасын іске асыру шеңберінде 5 жыл ішінде 12 стационарлық модульдік бекет пен 16 учаскелік полиция пунктiнiң құрылысы жоспарланған.

Ақтөбе облысының ПД алдына қойылған міндеттердің бірі-полиция бөлімшелерінің үй-жайларында, атап айтқанда арнайы мекемелерде, азаматтарды уақытша ұстау бөлмелерінде, қаруды сақтау және беру бөлмелерінде, кезекші бөлімдерде, ішінара тергеушілер мен анықтаушылардың кабинеттерінде үздіксіз бейнебақылауды енгізу. Бүгінгі таңда 979 бейнекамера орнатылды [2].

Реформалардың бірі Сот жүйесінің өзгеруі – «Сот төрелігінің 7 түйіні» бағдарламасы аясында қолға алынған «Түнгі сот» қанатқақты жобасы іске қосылды. Атауы аңғартып тұрғандай, соттың бұл түрі туындаған даудың түйінін тарқатудың реті күндіз келмесе, оны кешіктірмей кешқұрым болсын шешіп тастауға қолайлы болды.

Сонымен қатар, Мемлекет басшысының бастамасымен жүргізілген демократиялық реформалардың қоғамдағы жемқорлықты қабылдауға айтарлықтай әсерін атап өтілді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат тұжырымдамасын іске асыру қорытындылары, оның ішінде шенеуніктердің негізсіз байытуға жауапкершілігін заңнамалық бекіту, Сыбайлас жемқорлық туралы хабарлаған адамдарды қорғауды күшейту, парасаттылықты тексеру жөніндегі пилоттық жобаны («Integrity Check») іске асыру, қоғамдық қатынастарды одан әрі цифрландыру ұсынылды.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс-қызметтің квазимемлекеттік сектор субъектісінің атқарушы органы мен лауазымды тұлғаларынан тәуелсіздігін, сондай-ақ оның тәуелсіз басқару органына (директорлар кеңесіне, бақылау кеңесіне және т.б.) есеп беруін көздейтін «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңға түзетулер күшіне енді [3].

Қазақстанның жемқорлыққа қарсы күрес мәселелеріндегі халықаралық ынтымақтастық жөніндегі күш-жігері, сондай-ақ елдегі және әлемдегі сыбайлас жемқорлыққа деген көзқарас деңгейін тәуелсіз бағалау жарияланды.

Түнгі судья лауазым пайда болады

Қылмыстық атқару жүйесінде-қоғамдағы ізгілендіру гуманизация, сотталғандардың санатына электрондық блезікті енгізу. Сонымен қатар, сарапшылардың сөзіне қарағанда бұл тәжірибе мемлекеттік бюджетті үнемдеуге және осы санаттағы сотталғандардың арасында қайта қылмыс жасамауға, қылмыстың алдын алуға тиімді тәжірибе болып табылады. Қылмыстық атқару жүйесі комитетінің сөзіне сүйенер болсақ, Бүгінде пробация қызметінің есебінде 30 мыңнан астам сотталған тұр. Электронды білезіктер тек шартты жазаны өтеу тәртібін бұзған қылмыскерлерге ғана тағылады. Болжам бойынша, олардың саны екі жарым мың. Егер үкіметтен 150 миллион теңге бөлінгенін ескерсек, бір білезік шамамен 60 мың теңгеге алынады.

Полицияның имиджі қазіргі таңда қалыптасу үстінде, себебі уақыттың қажеттілігіне, заманның дамуына ІІМ жаңа департамент пайда болды имидждік департамент. Құқық қорғау саласында құқықтық тәртіпті қадағалауда полиция қызметкерлердің ерлік істерін интернет желілерінде көріп жатырмыз. Көпшілік оны көріп отыр, дегенмен әлі де қоғам полицияны жазалаушы орган деп санамен сіңіріп алған. Біртіндеп түсінік халық арасында өзгереді деп санаймын. Халықтың полицияға деген сенімсіздігі, сонау тарихқа келетін болсақ 1930 жылдарда қалыптасқан. Себебі, бұл психологиялық аспекті 1930-37 сталиндік репрессия халықтың сеніміне полиция жазалаушы орган ретінде генетикалық тұрғыда сіңіп қалған дегенменде, болашақта осы түсінік реформа

аясында өзгереді деп санаймын. Шетел елдеріндегі полиция қызметіне келетін болсақ, полиция қызметкерлерінің кәсіптік білімі өте жоғары болып келеді. Полиция академиясының материалдық-техникалық базасы керемет. Осы бағытта білім саласына және білім беру ұйымдарының материалды-техникалық жабыдқтауына мемлеккет тарапынан көп көңіл бөлінуі тиіс деп санаймын.

Запастағы полиция генерал-майоры, заң ғылымдарының кандидаты, профессор Мирлан Қызыловтың айтқан сөздеріне тоқталғым келеді:

Қасым-Жомарт Тоқаевтың Парламент Мәжілісінің отырысында сөйлеген сөзінде: «Бүгін, сол қаралы күндер артта қалған кезде, Ішкі істер министрлігінің арнайы жасақтарының террористік агрессияның бетін қайтарудағы ерлігін атап өткім келеді. Бірақ бәрі бірдей өзінің борышына адалдық танытқан жоқ.

Құқық қорғау жүйесін реформалауға шұғыл түзетулер енгізу қажет. Полицейлердің құқықтық қорғалуын арттыру. Билік өкілдеріне шабуыл жасау мен заңға бағынбайтындар үшін жауапкершілікті күшейту қажет», - деді[4].

Запастағы Генерал-Майор Мирлан Қызыловтың айтуынша, «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан республикасының заңы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құқықтарын шектейді. Қазіргі таңда осы заңды жетілдіруді қажет етеді.

«Кешегі халық ұйымдастырған бейбіт жиналыстың соңы жаппай тәртіпсіздікке ұласып, егемендігіміз бен Тәуелсіздігімізге қатер төнді. Онда жан пейілімен қорғап, Қазақстан халқына нағыз қызмет ететін полиция қызметкерлерінің ерлігі мен жанқиярлық іс- әрекеттерінің куәсі болдық.

Өкініштісі, бейбіт заманда полиция қызметкерлерінің қызмет бабында қайтыс болу жағдайлары тағы орын алды.

Неге өзін қорғай алмады? Заң осал ма? Әлде дайындық төмен бе?

Шет елдердің тәжірибесіне сүйенсек Ресей Федерациясының «Полиция туралы» заңының 24-бабында «Қарулы полиция қызметкерінің жеке қауіпсіздігіне кепілдік» атты құқықтық нормасы бар. Егер заңда көзделген жағдайлар туындаса, полиция қызметкері атыс қаруын қолдануға құқылы. Біздің Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы «Құқық қорғау қызметі туралы» заңымызда мұндай кепілдіктер қарастырылмаған.

Полиция қызметкерлерінің құқықтық қорғалуында, билік өкілдеріне шабуыл жасау мен заңға бағынбайтындар үшін жауапкершілікті күшейтуде негізге алынатын бірден-бір жайт.

Бізде ІІМ арнаулы оқу орнында 4 жыл оқитын курсанттың қызметтік қаруды атуға дағдылануына, шамамен «Макаров» тапаншасымен – 513, ал «Калашников» автоматымен небәрі 243 оқ беріледі... 3 ай мен 6 айлық алғашқы кәсіби дайындығында қанша оқ-дәрі жұмсалатыны белгілі. Бұдан шығатын қорытынды жалғыз-ақ. Ол полиция қызметкері тиісті кәсіби біліктілік иеленбейді. Полицияның учаскелік инспектор мен қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу, ашу және жолын кесумен айналысатын жедел уәкілдерді дайындау мерзімінің қысқартылуына қарсымын», - дейді Мирлан Қызылов. Оның айтуынша, «мемлекеттегі арзан полиция, қоғамға қымбат түседі» деген бұрыннан белгілі ережені дамыған елдер жақсы түсінеді [5].

Қорыта келгенде, 2023 жылдың 23 желтоқсанында Ішкі істер министрлігінде сала ардагерлерімен және өңірлік полиция департаменттері бастықтарының кадр саясаты жөніндегі орынбасарларымен кездесу өтті.

Жиынға ведомство басшысы Ержан Саденов төрағалық етті.

Қоғамдық қауіпсіздік, қылмысты ашу, оны тергеу және сотқа жіберу. Мұның барлығын біздің қызметкерлер жүзеге асырады. Осыған байланысты менің тапсырмам бойынша 2024 жыл кадр сапасын жақсарту жылы болып жарияланды. Қазір жоспар әзірленіп жатыр. Онда іс-шаралар кешені көзделген, – деді ішкі істер министрі Ержан Саденов.

Сонымен қатар, ІІМ кадр саясаты бөлімі ПО қызметкерлерінің кәсіби қалыптасуына көмек көрсету, оларды азаматтардың құқығына құрметпен қарауға тәрбиелеу, сондай-ақ ішкі істер органдарында сапалы кадр ядросын қалыптастыру мақсатында тәлімгерлер кеңесінің жұмысын қайта жандандырып жатыр, бұл өте дұрыс деп санаймын. Ардагерлердің білімі, даналығы мен өмірлік тәжірибесі жас офицерлер үшін маңызды.

Қазақстан Республикасының ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының оқытушысы ретінде Президенттің тапсырмасына тоқтағым келіп тұр, «Қуатты ұлттың діңгегі – халық. Ең бастысы, азаматтарымыздың денсаулығы мықты, білімі терең болуы керек. Кәсібилік пен еңбекқорлық қоғамымызда ең жоғары орында тұруы керек. Елімізде еңбекқор адам, кәсіби маман ең сыйлы адам болуға тиіс. Осындай азаматтар мемлекетімізді дамытады». Қасым-Жомарт Кемелұлының бұл сөзі оқытушы-профессорлар арасында күнделікті басшылыққа алынып отыруы керек, білім алушы жастарға да түсіндірілуде. Президент тапсырмасына сәйкес келешекте ел тұтқасы болатын жастардың сапалы білім алып, кәсіби маман санатына қосылуына бар күш-жігеріміз бен тәжірибемізді жұмсаймыз деп ойлаймын.

Polisia.kz:<https://polisia.kz/ru/kazahstanskaya-servisnaya-model-raboty-politsii-perspektivy-i-strategiya-razvitiya/> (қаралған күні 10.10.2024ж.)

2. Ақтөбе облысы ПД ғимаратында «Полицияның сервистік моделіне» көшу таныстырылды// <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-aktobe/press/news/details/286340?lang=kk&ysclid=m2cuz9dlve294453041> (қаралған күні 15.10.2024ж.)

3. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022 – 2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы.Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығы// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802>(қаралған күні 09.10.2024ж.)

4. «Қасым-Жомарт Тоқаевтың Парламент Мәжілісінің отырысында сөйлеген сөзі»11 Қаңтар, 2022 Егемен қазақстан газеті // <https://egemen.kz/article/300843-qasym-zhomart-toqaevtynh-parlament-madgilisininh-otyrysynda-soylegen-sozi?ysclid=m2cv971z5c358557780>

5. Мирлан Қызылов «Мемлекеттегі арзан полиция, қрамға қымбат түсетінін дамыған елдер жақсы біледі»//https://kaz.inform.kz/news/mirlan-kyzylov-memlekettegi-arzan-policiya-kogamga-kymbat-tusetinin-damygan-elder-zhaksy-biledi_a3887059/?ysclid=m2cv9zsuq546078285(қаралған күні 17.10.2024ж.)

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

К.Д.ТАКЕТОВА

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының 1 курс магистранты,
полиция майоры*

Қазақстандағы балалардың қараусыздығы мен панаусыздығы қауіпті ұлттық қауіпсіздік факторларының бірі болып табылады. Отбасындағы зорлық-зомбылық деңгейі, кәмелетке толмағандардың физикалық және психикалық аурулары белең алуда. 2023 жылғы жағдай бойынша Қазақстан Республикасында барлығы 5 199 995 бала, оның ішінде жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар-32 362 даму

мүмкіндіктері шектеулі-148 652, девиантты мінез-құлқы бар, есепте тұрған балалар ювеналды полиция бөлімдерінде - 13038. Балалардың аурушандығы өсуге бейім. Патология анықталды балалардың 26% - [1].

Кәмелетке толмағандардың өмірінде туындайтын проблемаларды шешу, біздің ойымызша, мыналардан басталуы керек Конституциялық деңгейден бастап қолданыстағы заңнамада олардың құқықтық мәртебесін бекіту. Құқықтарды бекіту және қамтамасыз ету фактісі бойынша салалық заңнаманы реформалау кәмелетке толмағандар мақсатты, дәйекті, жүйелі түрде және негізделуі керек конституциялық-құқықтық нормалар.

Құқықтық нормалардың бір түрі бола отырып, конституциялық нормалар олардың негізгілеріне ие қасиеттері, сондай-ақ жалпы әлеуметтік нормаларға тән жалпы белгілер. Дәл осы конституциялық нормалар, кәмелетке толмағанның қоғамдағы жағдайын заңды түрде бекітеді, мемлекет. Бірақ, Қазақстан Республикасының Конституциясында құқықтық мәртебе нақты айқындалмаған сондықтан біз оны жеке тұлғаның бекітілген Құқықтық мәртебесінен алып тастаймыз. Құқық қолдану процесінің субъектілері халықаралық және ұлттық құқық нормаларын қолданды, бұл қарастырылып отырған субъектінің – кәмелетке толмағанның ерекшеліктерін көрсетпеді. Бұл түсіндіріледі кәмелетке толмаған баланы қарастырған отандық заңнаманың ерекшелігі, тек оның құқықтық мәртебесі ішінара заңды түрде сіңген отбасылық қатынастар контекстінде оның ата-анасының мәртебесі.

Құқық нормаларының жүйелілігі олардың басқа ерекшелігін – мамандануды жоққа шығармайды. Нормалар арасында құқықтар «еңбек бөлінісінің» бір түрі бар, олар біреуін орындауға мамандандырылған, «өзінің» заңды операциясы: кейбір нормалар жалпы ережелерді (нормаларпринциптер), басқалары бекітеді –тыйым

салулар (тыйым салу нормалары) енгізіледі, ал басқалары келесі жағдайларда мәжбүрлеу шараларын қолдануға бағытталған жасалған құқық бұзушылық (құқық қорғау нормалары) және т.б. [2, б. 62].

Конституциялық-құқықтық нормалардың ерекшелігі қоғамдық қатынастардың ерекшеліктеріне байланысты, саланы құрайтын құқықтық нормалар реттеуге бағытталған. Нақты белгілерге кәмелетке толмағандардың құқықтық жағдайын анықтайтын зерттелетін конституциялық құқық нормаларын бірінші кезекте мыналар болуы керек:

-мазмұны (олар реттеуге бағытталған қоғамдық қатынастар саласы). Атап айтқанда, құқықтық мәртебені бекіте отырып, конституциялық норма тек гипотеза мен диспозицияны қамтиды, ал нұсқамалардың орындалуы қажеттілік бойынша құқықтың басқа салаларының санкцияларымен қамтамасыз етіледі.

-ең үлкен заңды күшке ие болу, яғни Қазақстан Республикасының Конституцияға қайшы келетін нормалар күші жойылуға жатады;

-олар көрсетілген көздер-ең маңызды нормалар Конституцияда қамтылған

Қазақстан Республикасының;

-нормалар түрінің ерекшелігі (нормалар-декларациялардың, нормалар-қағидаттардың, нормалар-міндеттердің, анықтамалар нормаларының болуы);

-іске асырудың ерекше тетігі (қоғамның маңызды, негізгі жақтарын ғана реттейді қарым-қатынас);

-олардағы нұсқамалардың құрылтай сипаты.

Құқықтың басқа салаларының құқықтық нормаларымен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар, конституциялық-құқықтық нормалардың өзі өте алуан түрлі, бір-бірінен көптеген жағынан ерекшеленеді белгілері.

Құқықтық мәртебесін айқындайтын Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы кәмелетке толмаған, оның негізінде халықаралық құжаттардың ережелеріне негізделеді, ең алдымен, Бала құқықтары туралы конвенция. Халықаралық-құқықтық құжаттар жалпы құқықтық стандарттарды белгілейді кәмелетке толмағанның құқықтары мен бостандықтарын айқындайтын, одан төмен мемлекеттер төмен түсу. Кәмелетке толмағанның құқықтары мен бостандықтары тек ішкі мәселе болудан қалды мемлекеттер. Олар қазір бүкіл халықаралық қауымдастықтың назарында. Қазақстан Республикасы, кәмелетке толмағандардың құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық-құқықтық құжаттарға қосылу, оларға сәйкес ұлттық заңнаманы қалыптастырады. Сондықтан бар баланың құқықтарын қорғау саласындағы ұлттық заңдар арасындағы белгілі бір Байланыс, ең алдымен, тиісті халықаралық нормативтік-құқықтық актілердің отбасылық мазмұны.

Жоғарыда айтылғандар баланың құқықтарын Нормативтік бекіту және қорғау рәсімі БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясынан Қазақстан Республикасының Конституциясына логикалық дәйектілікте болуға және бұдан әрі салалық заңнамада көрсетілуге тиіс деп пайымдауға мүмкіндік береді. Дәл осындай логикалық өзара байланыс кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін, сондай-ақ салалық заңнамадағы Қазақстан Республикасы Конституциясының барлық әлеуетін барынша толық іске асыруға әкеп соғуы тиіс.

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам құқықтары саласындағы халықаралық нормалардың, қағидаттар мен стандарттардың іске асырылуы болып табылатыны сөзсіз және, әрине, бала құқықтары туралы Конвенциямен қандай да бір қайшылықтарды

қамтымайды. Алайда, қазіргі кезеңде конституциялық-құқықтық нормаларға негізделген және мемлекеттің салалық заңнамасында бекітілген Кәмелетке толмағандардың құқықтарын қорғаудың неғұрлым жетілдірілген және оңтайлы тетігі қажет.

Қазақстан Республикасының Конституциясында неке мен отбасын, ана болуды, әке болуды және баланы мемлекеттік қолдауды қамтамасыз ету арқылы балалардың мүддесі үшін әлеуметтік саясатты іске асыру тетігі ашылады. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясында тікелей балаларға арналған нормалар бар. Атап айтқанда, нормаларда балалық шақ мемлекеттің қорғауында, балаларға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-аналардың табиғи құқығы мен міндеті болып табылады делінген. Қарастырылып отырған құқықтық норма: балаларды отбасылық тәрбиелеудің басымдығы, олардың дамуы мен әл-ауқатына қамқорлық жасау; кәмелетке толмағандардың құқықтары мен мүдделерін басым қорғау; отбасы мүшелерінің өз құқықтарын кедергісіз жүзеге асыруын, осы құқықтарды сот арқылы қорғау мүмкіндігін қамтамасыз ету қағидаттарына негізделе отырып, балалық шақты конституциялық деңгейде қорғауды қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясында баланың құқықтық жағдайы отбасы, ана мен ата-ана призмасы арқылы көрінеді, бұл отбасы институтының табиғи басымдығына байланысты.

Қазақстан Республикасының Негізгі заңында кәмелетке толмағанның құқықтық жағдайын анықтауға тікелей қатысы бар нормалар бар. Бұл «әрқайсысы» терминін қолдана отырып, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын реттейтін нормалар. Қазақстан Республикасы Конституциясының «адам және азамат» 2-бөлімінде бекітілген, Адамның және азаматтың

құқықтары, бостандықтары мен міндеттері, бұл «Адамның қоғамдағы және мемлекеттегі жағдайын, олардың өзара қарым-қатынас принциптерін айқындайтын неғұрлым маңызды, бастапқы қағидаттар» [3, 199-бет].

Қазақстан Республикасы Конституциялық заңнамасының нормативтік ережелерін зерттеу кәмелетке толмаған бала құқықтардың дербес тасымалдаушысы болып табылады деп пайымдауға негіз береді. Бұған кәмелетке толмағанның конституциялық-құқықтық нормалардағы құқықтық жағдайының эволюциясы да дәлел бола алады.

1. ҚР БҒМ балалардың құқықтарын қорғау комитетінің 2023 жылғы қызметі туралы есебі. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bala-kkk.kz/sites/default/files/upload/files/>.

2. **Алексеев С.С.** Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования [Текст]. / С.С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.

3. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ғылыми-құқықтық түсініктеме /ред. Г.С. Сапарғалиева. [Текст]. – Алматы: Нур-пресс, 2004. – 560

КУРСАНТТАРДЫ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ЖӘНЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

ШАМҒАНОВА А.Е.

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институты Кәсіби-психологиялық даярлық
кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі,
полиция капитаны*

Адамзат қоғамының даму тарихының негізі - мемлекеттік қызметтегі кадрлар болып табылатын тиімді мемлекеттік аппаратсыз демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекет қалыптастыру мүмкін еместігін айқын көрсетеді.[1] Атқарушы билікті реформалаудың кілті - мемлекеттік қызметті жетілдіру бойынша шаралар кешенін іске асыру қажет:

- мемлекеттің әкімшілік қызметтерін жетілдіру;
- басқаруды бюрократиялауды төмендету;
- мемлекеттік аппараттың кәсіби деңгейін оңтайландыру.

Ішкі істер органдарында ойлаудың жаңа үлгісін қалыптастыру ұйымның пісіп-жетілген проблемаларын шешуге, ғылыми негіздеуге, бұрын мызғымас болып көрінген ережелер мен қондырғылардан бас тартуға принципті түрде өзгеше көзқарастың объективті қажеттілігіне негізделген.

Полиция қызметкерлеріне жүктелген міндеттерді қажетті материалдық жеткіліктілік деңгейі, персоналдың әлеуметтік-құқықтық қорғалу дәрежесі мен оған түсетін жүктеменің ұлғаюы арасындағы жылдам ұлғайып отырған алшақтық аясында орындауға тура келеді.

Бұл объективті түрде кәсіпкерлердің едәуір бөлігінің кетуіне, олардың орнына тиісті кәсіби даярлығы ғана емес,

кейде нақты адамгершілік бағдарлары да жоқ жастардың келуіне әкеп соқтырмады.

Бүгінде курсанттарды құқық қорғау органдарының болашақ қызметкерлері ретінде патриоттық тәрбиелеу мәселелері ерекше өзекті болып отыр. Отанға деген сүйіспеншілікті тәрбиелеу тұлғаны жан-жақты дамытудың жалпы жүйесінің қажетті бөлігі болып табылады. Патриоттық борышқа адалдық, Отанды, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауға дайындық - ИМ қызметкерлерінің жауынгерлік әлеуетінің элементтерінің бірі. Бағыныстыларды патриоттық тәрбиелеудің қажеттілігі мен мақсаттарын терең ұғыну, тәрбиешілердің өздерінің моральдық-жауынгерлік, психологиялық және патриоттық қасиеттерін, мінез-құлық қасиеттерін объективті және жан-жақты бағалау, оларды қызметтік-жедел іс-әрекет пен күнделікті өмір қойылатын талаптармен сәйкестендіру қабілетін қалыптастыру патриоттық өзіндік білім беруге ынталандыруға ықпал етеді. Рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбиеге ынталандыру осы процестің мысалға сүйену, өзін-өзі бақылау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі тану сияқты неғұрлым тиімді әдістерін пайдалану практикасына үйретуді көздейді. Қазақстан Республикасында демократияны дамыту перспективалары, бірінші кезекте, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында жарияланған демократиялық қағидаттарды іске асырумен, демократия институттарының қалыптасуымен және дамуымен, пәрменді құқықтық алаңның қалыптасуымен және нығаюымен, қоғамда мәдениеттің, әсіресе құқықтық мәдениеттің жалпы артуымен тығыз байланысты. Қазіргі уақытта қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетінің жалпы деңгейі. Жарияланған конституциялық нормалар мен нақты құқықтық қатынастар арасында айтарлықтай алшақтық бар. Құқық шығармашылығы процесі оңтайлы

жұмыс істемейді, өйткені қолданыстағы заңнаманың тиімділігін бағалаудың объективті критерийлері жоқ. Мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар тарапынан құқықтық принциптер мен нормаларды бұзу фактілері көп және кең таралған. Өзгеру дәуірінде, өтпелі кезеңде, әдетте, қоғамда бүкіл қоғам мен мемлекеттің, тіпті жеке адамның мүддесін қозғайтын ведомстволық, тар мүдделер басым бола бастайды. Егер ішкі істер органдарының жедел-қызметтік қызметінің өзгерген шарттарына жауап беретін жаңа көзқарастарды әзірлемесек, басқалармен бірге жоғары моральдық-психологиялық қасиеттері бар қызметкердің жан-жақты дамыған үйлесімді жеке басын қалыптастыру жөніндегі міндеттерді табысты шешу ықтималдығы едәуір төмендейді. Оның үстіне, құқықтық тәртіптің тиісті деңгейін қамтамасыз ету мүмкін болмайды.

Ішкі істер органдарының алдында тұрған басты мақсат - жеке адамды, қоғамды, мемлекетті қылмыстан сенімді қорғауға қол жеткізу. Бірқатар себептерге байланысты әлеуметтік-саяси шиеленіс пен экономикалық қиындықтардың ұдайы өсуі жағдайында ПО-ның жеке құрамы агрессиялық қылмыстың күрт өсу фактілерімен бірге іс жүзінде жалғыз қалды. Жоғары адамгершілікке және дамыған құқықтық санаға ие, заң білімі бар білімді көпшілік қана жетілген азаматтық қоғамның сүйегін құрай алады. Әлсіз азаматтық қоғам - құқыққа қарсы, автократиялық режимнің кедергісіз өмір сүруінің бір шарты. Өркениетті нарықтық қатынастары бар азаматтық қоғамды қалыптастыру үшін ең алдымен жеке құқықтық сананы және құқықтың нормативтік-реттеуші рөлін түсінуді, сондай-ақ құқықтық мәдениеттің игерілген құндылықтарына негізделген өзін-өзі реттеу негізінде заңмен қорғалатын өз мүдделерін іске асыру мақсатында құқықтық өріс шеңберінде жеке адамның дербес іс-қимыл жасау қабілетін дамыту қажет. Табиғи құқық теориясы

жеке тұлғаның дербес және өзіндік құнды зат ретіндегі басымдығын бекітті, бұл әлемдік құқықтық доктрина деп танылды. Осы жағдайлардан тыс азаматтық қоғам мемлекеттік машинаны өз еркіне бағындыра алмайды.

Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасында «оның құқықтық нормаларында ғана емес, құқықтық идеяларында, қағидаттарында да жасалған қажетті құқықтық әлеуетті қамтитын Конституция негізінде мемлекетіміздің құқықтық жүйесін үдемелі дамыту қажеттігі атап көрсетіледі. Конституцияның құқықтық идеялары Қазақстанда демократиялық, зайырлы, құқықтық әлеуметтік мемлекет институттарын құруға бағытталған заңнамалық, ұйымдастырушылық және басқа да шараларда іске асырылуға тиіс». Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасында қойылған міндеттердің ішінде құқықтық мемлекеттілікті қалыптастыру, азаматтардың заңға бағынушылық деңгейін арттыру үшін құқықтық тәрбие мен ағарту міндеттері ерекше маңызға ие. «Тұжырымдаманы іске асырудың дәрежесі, тиімділігі, - деп атап көрсетіледі осы негізгі құжатта, - құқықтық саясаттың, құқықтық нормалардың мазмұнын қоғам мүшелері де, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары да қаншалықты түсінетініне, нормативтік құқықтық актілердің ұйғарымдарын өз еркімен және адал орындауға дайындығына байланысты». Құқықтық және демократиялық мемлекетті қалыптастыру көбінесе Қазақстан қоғамының құқықтық санасының деңгейіне, әрбір азаматтың құқықтары мен бостандықтарын дұрыс және терең түсінуіне және оларды пайдалана білуіне, міндеттерді адал атқаруға, әрдайым заңға сәйкес іс-қимыл жасауға әзірлігіне байланысты. Барлық БАҚ еркін қоғамның ұстанымдарын қорғай отырып, заңға бағынатын мінез-құлыққа табынуды мақсатты түрде енгізуге, заңға,

шынайы рухани құндылықтарға, жалпыға бірдей қабылданған мінез-құлық нормаларына құрметпен қарауды қалыптастыруға міндетті».Ең алдымен, курсанттарды құқықтық тәрбиелеудің мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу көбінесе елдегі құқықтық тәрбиеге басшылық ету субъектілері жүргізетін құқықтық тәрбиелеу іс-шараларын тиімді ұйымдастыруға байланысты.

Құқықтық тәрбиеге басшылық жасау жүйесінде орталық орын мемлекет органдарына тиесілі. «Қазақстан Республикасында жүргізіліп жатқан құқықтық саясаттың негізгі көзі, - деп атап өтілген Құқықтық саясат тұжырымдамасында, - Республика Конституциясы болып табылады, осыған байланысты оның әлеуетін пайдалану қажет, ал құқықтық саясаттың қозғаушы күші оны тікелей жүзеге асыру бойынша орталық және жергілікті мемлекеттік органдардың ұйымдастырушы қызметі болып табылады».Сонымен бірге, құқықтық тәрбие процесін жүзеге асыруға мемлекет органдарының жүйелі ықпалына құқықтық тәрбиелеу іс-шараларының қарапайым жиынтығымен қол жеткізуге болмайды. Елде құқықтық тәрбие процестері жүйелі болуы үшін олар, сөзсіз, аумақтық ұжымдар, округтер, аудандар мен облыстар ғана емес, тұтастай республика ауқымындағы құқықтық тәрбиелеу іс-шараларының бүкіл жиынтығын бірыңғай арнаға бағыттауға мүмкіндік беретін белгілі бір өзара байланыстармен және қатынастармен біріктірілуі тиіс. Құқықтық тәрбие процестеріне басшылықты дұрыс әрі нақты ұйымдастырудың бүкіл ел шеңберінде құқықтық тәрбиенің бүкіл жүйесінің үздіксіз жұмыс істеуі үшін айқындаушы мәні бар екенін атап өту маңызды.

Мемлекет басшысының жұмыстары мен сөйлеген сөздерінде айқындалған міндеттерді негізге ала отырып: «Қазақстан - 2030» президенттік стратегиясында,

Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасында, мемлекеттік органдардың құқықтық тәрбие беру жұмысының мақсаттары Конституцияны, ел заңнамасын насихаттау, құқықтық білімге оқыту, құқықтық ақпаратты тарату, заңға құрметпен қарауды, барлық санаттардың құқықтық белсенділігін дамыту мақсатында заңды мінез-құлық сенімін қалыптастыру болуы тиіс халықтың. Ақыр соңында құқықтық тәрбиеге басшылық жасау жүйесі мемлекеттік-құқықтық саясаттың жоғарыда көрсетілген мақсаттарына бағынуға тиіс. Ең алдымен құқықтық тәрбие ісіне осы органдардың қылмысқа қарсы күрес, құқық бұзушылықтардың алдын алу, сот төрелігінің тәрбиелік құндылығын және тиісінше халықтың құқықтық мәдениет деңгейін арттыру жөніндегі жұмысы едәуір дәрежеде бағынады.

Елдің құқық қорғау жүйесінің барлық буындарының қызметі тұтастай алғанда олардың қызметі процесінде құқықтық насихатты, құқықтық оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыруға неғұрлым белсенді бағытталуы мүмкін. Бұдан басқа, олар өз заңгер-қызметкерлерінің халық арасында құқықтық насихаттауға, өзге де құқықтық білім беру іс-шараларын өткізуге қатысуын қамтамасыз ете алады.

Құқықтық тәрбиені тікелей ұйымдастыру функцияларымен қатар кейбір мемлекеттік органдар ең алдымен құқық қорғау органдарының құқықтық тәрбиелеу жұмысына жәрдемдесуді қамтамасыз етуге арналғанын ерекше атап өткен жөн. Сонымен бірге, практика көрсеткендей, құқықтық тәрбиенің тиімділігін арттыруда білім беру органдарының рөлі, әсіресе құқық бұзушылықтың алдын алу, тыңдаушылардың құқықтық санасын қалыптастыру, оқу орындарында заңды құрметтеу ахуалын жасау саласында неғұрлым маңызды болуы мүмкін. Тұтастай алғанда, жоғарыда көрсетілген және өзге

де министрліктердің құқық қорғау органдарына олардың құқықтық тәрбиелеу қызметінде жәрдемдесуін қамтамасыз ету функциясының құқықтық ағартудың, құқықтық насихаттың және курсанттарды құқықтық тәрбиелеудің жоғары тиімділігін қамтамасыз етуге арналған құқықтық тәрбиелеу жұмысының материалдық ұйымдық базасын құру үшін маңызды мәні бар екенін атап өту қажет. Сондай-ақ құқықтық тәрбиенің тиімділігін арттыру үшін қоғамдық бірлестіктердің, саяси партиялардың және үкіметтік емес құқық қорғау ұйымдарының қызметі маңызды мәнге ие екенін атап өту қажет.

1. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl->

2. **Назарбаев Н.А.** Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. - Алматы, 2005.

3. Назарбаев Н. Идеиная консолидация общества как условие прогресса Казахстана. - Алматы: ФПИ Казахстан–XXI в., 1993.

4. Абай. Книга слов: Поэмы / Пер. с каз. К. Серикбаевой, Р. Сейсенбаева. - Алматы: Ел, 1993.

5. **Мусулманбекова Ш.К.** Профессиональная честь сотрудников органов внутренних дел: Автореф. дис... к.ю.н. - Алматы, 2001.

6. **Игизбаев О.А.** Казахская философия XV–начала XX века. - Алматы: Ғылым, 1996.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ

ТОКСАНОВА М.Б.

*Начальник кафедры управления правоохранительной
деятельностью Алматинской Академии МВД Республики
Казахстан имени Макана Есбулатова, ассоциированный
профессор, полковник полиции*

При утверждении Министерством внутренних дел в апреле 2020 года Стандарта полицейского было определено, что современный страж порядка должен обладать глубокими знаниями юриспруденции и уметь их применять в практической деятельности; знать и четко следовать требованиям Законов Республики Казахстан и должностных инструкций, обладать профессиональными умениями и навыками; постоянно повышать свой профессиональный уровень; быть физически развитым, уметь применять служебное оружие, специальные средства и физическую силу для обеспечения собственной безопасности и охраны жизни и здоровья граждан; уметь оказывать правомерное психологическое воздействие с целью предупреждения, пресечения, раскрытия, расследования и профилактики правонарушений; быть патриотом; обладать высокими нравственными и волевыми качествами, развитой культурой поведения; иметь устойчивую мировоззренческую позицию, основанную на ценностях гуманизма и принципа законности; ставить профессиональные интересы выше личных; пользоваться авторитетом и уважением среди граждан.

Данный правовой документ признан утратившим силу, но эти позиции перенесены в Этический кодекс сотрудников правоохранительных органов, органов

гражданской защиты и государственной фельдъегерской службы Республики Казахстан и более конкретизированы. Полагаем именно таким стандартам должен соответствовать любой сотрудник правоохранительной системы.

Кодекс призван содействовать укреплению авторитета правоохранительной службы, доверия граждан к государству, формированию высокой культуры взаимоотношений на правоохранительной службе и созданию атмосферы добропорядочности, обеспечить единую нравственно-моральную основу поведения сотрудников, повысить эффективность выполнения сотрудниками своих должностных обязанностей, а также направлен на предупреждение случаев неэтичного поведения сотрудников.

Успешная реализация стоящих перед правоохранительными органами, органами гражданской защиты и государственной фельдъегерской службой Республики Казахстан задач по соблюдению и защите прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства должна осуществляться только на основе высокого профессионализма, честности и неподкупности сотрудников, их независимости и беспристрастности, способности противостоять любым попыткам неправомерного воздействия на результаты служебной деятельности.

Являясь представителями власти, сотрудники должны быть верными присяге, глубоко осознавать свою личную ответственность перед обществом и государством и быть приверженными проводимой государственной политике [1].

Необходимо отметить, что сотруднику полиции приходится ежедневно выполнять служебные обязанности

в условиях, сопряженных с экстремальными, испытывая большие физические и нервно-психологические нагрузки. Сотрудник должен понимать, что пользу обществу он может принести только если он постоянно работает над повышением своей квалификации, будет совершенствоваться путем профессиональной подготовки, стремиться быть всесторонне развитым, высокообразованным, на службе грамотно использовать передовой опыт.

В одном из выступлений на встрече с сотрудниками органов внутренних дел, Глава государства отметил что «...сегодня в социальных сетях можно увидеть немало видеороликов о работе полицейских, некоторые из них носят откровенно провокационный характер. В такой ситуации стражам порядка очень важно проявлять сдержанность, не допускать грубости. Они должны уметь грамотно говорить и достойно вести себя. Полицейские должны четко знать законы и быть готовыми разъяснять их населению простым, доступным языком. Только так можно наладить партнерство и взаимопонимание между полицией и гражданами...» [2].

Рассмотрим законодательные нормы, которые должны знать все сотрудники полиции, чтобы показать свой профессионализм, грамотность, проявлять сдержанность и завоевать доверие населения.

Законодательство Республики Казахстан позволяет гражданским лицам производить аудио, фото и видео запись действий сотрудника правоохранительного органа во время исполнения им служебных обязанностей, а также **критиковать** его действия.

Так, в статье 378 УК РК прописано - «Публичные выступления, содержащие критические высказывания о служебной деятельности представителя власти, не влекут уголовной ответственности»[3]. Далее - в статье 4 ЗРК «О

государственной службе Республики Казахстан»: «Государственная служба в Республике Казахстан основывается на принципах **учета общественного мнения и гласности**, за исключением деятельности, составляющей государственные секреты или иную охраняемую законом тайну» [4].

Непосредственно о праве на видеозапись действий сотрудников указывает п.2 статьи 14 «Распространение продукции масс-медиа» Закона о масс-медиа: При подготовке, опубликовании, воспроизведении и распространении продукции масс-медиа не требуется согласие изображаемого лица в следующих случаях:

2) если распространяемая информация содержит изображение лица и сведения, *связанные со служебной и (или) публичной деятельностью* данного лица, а также опубликована самим лицом, его законным представителем или уполномоченным лицом в источниках, доступ к которым не ограничен [5].

Как показывает анализ медиа пространства, критике подлежат в большинстве случаев сотрудники наружных служб – патрульной полиции.

В этой связи, сотрудники полиции должны знать, что водитель транспортного средства, которого остановил сотрудник полиции, имеет право требовать видео фиксацию совершенного правонарушения, также водитель обязан по требованию сотрудника назвать свои данные и предъявить документ, удостоверяющий его личность. Эта норма указана в Законе РК «О дорожном движении» в статье 52 ч.3 п.4: « ... в случае, если нарушение водителем транспортного средства требований настоящего Закона и *(или)* правил дорожного движения зафиксировано сертифицированными специальными техническими средствами и приборами, предъявить водителю соответствующие материалы для ознакомления.

Далее, в данном законе в статье 54 прописаны права и обязанности собственника и водителя механического транспортного средства:

ПРАВА:

- получить от должностного лица, обладающего правом проверять документы у водителя, разъяснение причины остановки транспортного средства, проводить при этом фото- и видеосъемку;

- установления фамилии и должности лица, обладающего правом проверять у водителя документы или использовать транспортное средство, путем ознакомления со служебным удостоверением без его передачи водителю.

Вместе с тем, аудио, и видео записи действий сотрудника полиции при исполнении им своих служебных обязанностей или в связи с их исполнением, сопровождающаяся противоправным вмешательством в его деятельность влечет установленную законами ответственность [6].

Сотрудникам полиции необходимо знать и применять следующие положения нормативных документов, для своевременного пресечения противоправных действий граждан во время исполнения их служебной деятельности и принятия мер в отношении них:

- Статья 14 ЗРК «О правоохранительной службе», которая гласит: «Требования сотрудников, предусмотренные законодательными актами РК, обязательны для исполнения всеми гражданами и должностными лицами. Невыполнение законных требований сотрудников, оскорбление, сопротивление, угроза насилием или посягательство на их жизнь, здоровье, честь и достоинство, имущество, другие действия, препятствующие выполнению возложенных на них обязанностей, а также посягательство на жизнь,

здоровье, честь, достоинство и имущество членов их семей, близких родственников в связи с исполнением сотрудниками служебных обязанностей и служебного долга влекут установленную законами ответственность.

Никто не вправе вмешиваться в деятельность сотрудников, кроме лиц, прямо уполномоченных на то законом. Противоправное вмешательство в деятельность сотрудников влечет установленную законами (*уголовную, административную*) ответственность [7].

Так, аудио, фото и видео записи действий сотрудника полиции при исполнении им своих служебных обязанностей или в связи с их исполнением, сопровождающаяся при этом оскорблением его чести и достоинства как персонально, так и публично, включая последующее размещение материала в СМИ или сетях телекоммуникации является уголовно наказуемым деянием, предусмотренное статьей 378 Уголовного кодекса.

Сотрудник ОВД имеет право требовать от физических и юридических лиц соблюдения законодательства Республики Казахстан, прекращения противоправных действий, а также запрещать физическим лицам фотосъемку и видеозапись сотрудников органов внутренних дел при исполнении ими своих служебных обязанностей во время проведения следственных мероприятий в местности, где объявлено чрезвычайное положение, или в зоне проведения антитеррористической операции. В случае невыполнения этих требований, имеет право применять соответствующие меры принуждения.

Действия сотрудников ОВД, которыми временно ограничиваются права физических лиц, сопровождаются словами: «Именем закона». Каждое лицо в таком случае обязано прекратить активные действия, беспрекословно подчиниться требованиям сотрудника ОВД и выполнить

его указания, связанные с исполнением служебных обязанностей. Эти права изложены в статье 19 Закона об ОВД [8].

Кроме того, в статье 667 Кодекса об административных правонарушениях предусмотрено, что за неповиновение законному распоряжению или требованию сотрудника *(военнослужащего)* правоохранительного или специального государственного органа, органа военной полиции, судебного пристава, судебного исполнителя в связи с исполнением ими служебных обязанностей, а равно воспрепятствование их законной деятельности – влекут предупреждение или штраф в размере 20 МРП либо административный арест на срок до 5 суток [9].

Статистика показывает, что за последние 3 года идет постепенное снижение фактов привлечения к уголовной ответственности за оскорбление сотрудника по ст.378 УКРК (2022г. -483, 2023- 418, за 10 мес. 2024 г. – 318), тогда как наблюдаем рост числа привлеченных за неповиновение сотрудникам: 2022 год - 2562 , 2023 год – 3160 и, только за 10 мес. 2024 года – 3470 фактов.

Полагаем, что граждане начали осознавать ответственность за оскорбление сотрудников, а сотрудники полиции более четко и грамотно стали действовать в случае неисполнения их законных требований.

Несколько остановимся на обязанностях наших сотрудников полиции. В соответствии статьи 19 Закона ОВД, сотрудники при реализации полномочий ОВД обязаны представиться и предъявить служебное удостоверение при обращении к физическим лицам.

Необходимо обратить внимание на данную норму – сотрудник обязан предъявить в случае, когда сам подходит к гражданину по любому вопросу – остановить за

правонарушение, попросить быть понятым, чтобы опросить как свидетеля и т. д. Однако, всё чаще наши граждане, которые являются третьими лицами в процессе служебной деятельности сотрудника, не имеющие отношения к производству дела, осуществляемого полицейским, требуют показать служебное удостоверение. Таким образом, они отвлекают сотрудника, их требования не оправданные. В данном случае, сотрудник не обязан выполнять данное требование гражданина и оставляет за собой данное право *(в случае необходимости в различных ситуациях)*.

К примеру, если гражданин подходит к сотруднику хочет попросить помощи, но сперва убедиться, что он действительно сотрудник. Также в случае, когда заходит в здание ОВД и оставляя заявление или иной документ, узнать данные сотрудника кому из дежурных оставил для регистрации или передачи и т. д.

Также, это право остается за сотрудником, когда гражданин (*блогер*), обнаружив нарушения со стороны полицейского, требует предъявить их для опубликования в СМИ.

В таких случаях, мы наблюдаем, что сотрудники усугубляют свое положением и тем, что начинают агрессивно реагировать, поддаются провокациям. Умение обладать собой и ответить достойно, спокойно, четко и корректно пояснить свою позицию, зачитать их право – очень важно в таких моментах. Это умение обратить аудио, фото или видеозапись гражданами в свою пользу, показав свою подготовленность, выправку и профессионализм.

В целом, необходимо отметить, что без наличия коммуникативной грамотности, правовой культуры сотрудникам правоохранительных органов невозможно эффективно выполнять задачи по обеспечению

общественной безопасности и охране общественного порядка, достичь эффекта при проведении праворазъяснительной работы среди граждан.

Коммуникативная грамотность и правовая культура сотрудника полиции являются неотъемлемыми элементами его общей профессиональной компетентности, высокий уровень которой достигается, прежде всего, путем специального обучения.

Учебные заведения МВД большое внимание уделяют вопросам профессиональной и психологической подготовки курсантов и слушателей учебного заведения, также посредством инстаграм платформы и в рамках проектов ведут работу по повышению правовой грамотности населения, особенно среди молодежи.

Имидж полиции сегодня зависит от профессионализма каждого сотрудника. И наша миссия - подготовка профессиональных кадров, ориентированных на новый подход работы по обеспечению безопасности граждан и их выпуск со стен Вузов с большим багажом знаний правовых основ деятельности правоохранительной службы, готовых морально и психологически всем тяготам выбранной профессии.

1. Указ Президента Республики Казахстан от 02.01.2023 года № 81 «Об утверждении Этического кодекса сотрудников правоохранительных органов, органов гражданской защиты и государственной фельдъегерской службы Республики Казахстан». – Астана.

2. Токаев высказался о провокационных видео с полицейскими. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-vyiskazalsya-o-provokatsionnyih-video-s-politseyskimi-503586/

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226 – V.

4. Закон Республики Казахстан от 23.11.2015 года № 416-V «О государственной службе Республики Казахстан».

5. Закон Республики Казахстан «О масс медиа» от 19 июня 2024 года № 93 VII.I

6. Закон Республики Казахстан «О дорожном движении» от 17 апреля 2014 года № 194-V ЗРК.

7. Закон Республики Казахстан № 380-IV «О правоохранительной службе» от 06.01.2011 года.

8. Закон Республики Казахстан № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» от 23.04.2014 года.

9. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях. – от 5 июля 2014 года № 235-.V Алматы: НОРМА-К, 2024.

ЗАҢ МЕН ТӘРТІП ИДЕОЛОГИЯСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ АЯСЫНДА ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫ

С.А. МЕНДЫБАЕВА

*Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы
Ақтөбе заң институтының кәсіби психологиялық даярлық
кафедрасының оқытушысы полиция подполковнигі*

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев: Қазақстан халқына Жолдауында «Заң және Тәртіп» қағидатын ұстану қоғамның идеологиялық және саяси нұсқаулығына айналуы қажет екенін атап өтті.

Барлық азаматтардың заң алдындағы теңдігінің конституциялық қағидаты сақталмаған жерде әділетті мемлекет құру мүмкін емес.

Адамзаттың тарихи дамуының әр кезеңінде заң мен әділеттіліктің байланысы туралы сұраққа өз жауабы болды. Бірақ барлық дерлік елдер мен мәдениеттерге тән бір жалпы түсінік бар, оны келесідей тұжырымдауға болады:

«Заң – бұл мемлекет пен қоғам өміріндегі әділеттіліктің көрінісі». Заңды сақтау – әділеттіліктің

негізі. Сонымен бірге әділетті қоғамда заң – теңдік пен тәртіптің кепілі. ПО қызметкерлерінің заң мен тәртіп аясында полиция қызметкерлерінің психологиялық лайындығын қалыптастыру бағытында психологиялық дайын болу маңыздылығы басты рөл атқарады.

Құқықтық мемлекеттегі әділеттілік заңмен реттелген барлық әлеуметтік қатынастардың ортақ белгісі болады. Бұл ретте заңның сақталуы жауапкершілікті қабылдауды да білдіреді. Бұдан шығатын қорытынды: азаматтар жанжалдарды заңға сүйене отырып, барлық заңды және ресми арналар арқылы құқық қорғау органдарына жүгіну арқылы құқықтық әдістермен шешуді жөн көреді.

Мұндай жағдайды азаматтардың құқықтық мәдениетінің өсуі деп түсінуге болады. Бұл – мемлекет пен қоғамның дамуының оң көрсеткіші.

Қоғамда тәртіп болмаса, ол құлдырайды, яғни, ол елдің келешегі болмайды. Мұны адамдар ежелден-ақ жақсы түсінген. Сондықтан да қоғамда тәртіп орнатудың жолдарын қарастырған.

Қоғамдағы шиеліністі болдырмау, азаматтық құқыққа нұқсан келтірмеу мақсатында әкімшілік құқықтық шаралар жүйесі жұмыс жасайды.

Қазіргі қолданыстағы заңнамаға сәйкес, қоғамдық тәртіпке және қоғамдық имандылыққа қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 25-тарауында көрініс тапқан ерекше әкімшілік құқық бұзушылықтар тобын құрайды.

ПО қызметкерлерінің қызмет барысында психологиялық дайындау дегеніміз- өзіне қажет тұлғалардың темпераментін, мінез- құлқын, оның өмірге деген көзқарасын анық білуіміз қажет.

Жеке адамның темпераментін біле тұра, ол жеке тұлға қандайда бір жағдайда өзін қалай ұстайтынын

алдын- ала білуіміз немесе болжауымыз керек. Сонымен қатар қандайда бір құқық бұзушының психикаға немесе эмоциясына әсер тигізіп, оның нендей жамандықтарға баратындығы немесе бармайтындығы туралы сұрақтарға жауап табуымыз мүмкін.

Әр индивидтің, адамның, жеке тұлғаның темпераменті бір біріне сәйкес келе бермейді, екі бірдей адамды, жеке тұлғаны кездестіру қиын жағдай. Әр бір адамның жеке тұлға ретінде даралық ерекшеліктері қайталанбайды. Адамдар бір біріне ұқсас болып келуі мүмкін. Адамдардың даралық-психологиялық ерекшеліктері әр түрлі болады. Сондықтанда біз темпераментке төмендегідей анықтама бере аламыз:

Кей адамдар қандайда бір жағдайда өзін қалай ұстау керектігін де білмей жатады. Сондықтанда әр бір адамның, жеке тұлғаның мінезін алдын- ала болжай білу дегеніміз үлкен бір қасиет деп айта аламын. Егерде «психологияны, адамның мінезін» полиция қызметкері жетік меңгерген болса, ол үлкен жетістіктерге жетеді.

Ішкі істер органдары қызметкерінің кәсібі маңызды рөл атқарады. Қызметтің шамамен 80% — ы қарым-қатынас (соның ішінде азаматтармен).

Қарым — қатынас-өзара қарым-қатынас, басқа адамдармен қарым-қатынас жағдайында адам болмысының тәсілі. Қарым-қатынас барысында адамдар ой — пікірлермен, идеялармен және эмоциялармен алмасады, соның нәтижесінде адамдар арасында белгілі бір іскерлік мақсатқа сай нәтижеге қол жеткізуге бағытталған өзара қарым-қатынас пен өзара қарым-қатынастың белгілі бір нысаны белгіленеді.

ПО қызметкерлері өздерінің кәсіби функцияларын орындау кезінде азаматтардың әртүрлі санаттарымен: жәбірленушілермен, куәлармен, күдіктілермен, айыпталушылармен және қарапайым адамдармен қарым-

қатынас жасайды. ПО қызметкері үнемі қызметтік этикетті, яғни адамдарға деген қарым-қатынастың сыртқы көріністеріне қатысты мінез-құлық ережелерінің жиынтығын сақтауға міндетті. Азаматтарға сыпайы қарым-қатынас, адалдық, шыдамдылық қоршаған ортаға оң баға береді және, әдетте, жауап мінез-құлқын тудырады, бұл жанжалды жағдайдың бәсеңдеуіне ықпал етеді.

Кәсіби қызметтің ерекшелігіне байланысты азаматтармен қарым-қатынас даулы сипат алады, бұл барлық қызметтің нәтижелеріне теріс әсер етеді. Осы жағдайды ескере отырып, ПО қызметкерлері әрбір нақты жағдайда өзінің мінез-құлқының оңтайлы нұсқасын таңдап, азаматтармен қарым-қатынаста жеке көзқарас табу керек.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің және азаматтардың өзара қарым-қатынасында әлеуметтік нормалар маңызды рөл атқарады, олардың басымдылығы осы өзара іс-қимылда құқық пен мораль нормалары танылады.

ПО (милиция) қызметкерлерінің азаматтармен қарым-қатынасының негізгі компоненттерін ұстау

Қарым-қатынас мәнін жақсы түсіну үшін дәстүрлі түрде үш негізгі компонент бөлінеді: коммуникация (ортақтасушылар арасындағы ақпарат алмасу), перцепция (қарым-қатынас процесінде бір-бірін қабылдау және тану), сондай-ақ қарым-қатынас процесінде адамдар арасындағы өзара іс-қимыл (білім, идея, іс-қимыл, эмоциялар және т.б. алмасу)[1].

ПО қызметкерлерінің қызметінде қарым-қатынастың (ақпарат беру және алу) коммуникативтік жағына ерекше мән беріледі, өйткені нақты ақпараттың мазмұны әр түрлі болуы мүмкін екеніне қарамастан (бастықтың бұйрығы, айыпталушыдан жауап алу, куәлармен,

жәбірленушілермен әңгімелесу және т.б.) қарым-қатынас әрқашан коммуникация болып табылады.

Қызметтік іс-әрекет барысында құқық бұзушылықтың себептері мен мән-жайларын, қылмыстық іс-әрекет себептерін белгілейтін, практикалық, тәрбиелік және басқа да көптеген міндеттерді шешетін ПО-ның кез келген бөлімшесінің қызметкерлері үшін жедел ақпараттың маңыздылығын асыра бағалау қиын.

Қарым - қатынастың басқа компоненті - перцептивті-басқа адамның сыртқы белгілерін қабылдау, олардың қабылданатын индивидтің жеке сипаттамаларымен арақатынасы және осы негізде оның іс-әрекеттерін түсіндіру болып табылады.

ПО қызметкерлері мен азаматтардың өзара қарым-қатынасының әлеуметтік-психологиялық аспектілерін қарама-қарсы екі жақтан қарауға болады: милиция қызметкерінің өзі тұрғысынан (азаматқа қарым-қатынас жөніндегі әріптестің «үлгісі» ретінде қарым-қатынасы) және азамат тұрғысынан (оны қызметкердің қабылдауы, яғни құқық қорғау органдары өкілінің «бейнесі»).

Мәселен, ПО қызметкерлерімен әртүрлі адамдардың (жәбірленушінің, куәнің, күдіктінің) өзара қарым-қатынасында азаматтардың ұсынымдарында қызметкердің бейнесі әр түрлі (оң, бейтарап, теріс) болуы мүмкін. Сондай-ақ, милиция қызметкері кәсіби міндеттерді орындау кезінде қарым-қатынас жасайтын азаматтың бейнесін қалыптастыру туралы да айтуға болады.

Қарым-қатынас бойынша серіктес моделін қалыптастыруға түрлі факторлар әсер етеді:

- объективті: серіктесте тікелей қабылданатын барлық нәрсе (сыртқы келбеті, сөйлеу, мимика ерекшеліктері, қаңылтыр, қалыптар және т. б.);

- субъективті: әр түрлі жағдайларға байланысты (қарым-қатынас мақсаты, рөлдік және статус

ұстанымдары, ұстанымдары, қарым-қатынас шарттары және т. б.) серіктеске қарым-қатынасты анықтайтын барлық нәрсе.

Объективті параметрлердің арқасында ПО қызметкері әріптестің қарым-қатынас жас шамасы, оның географиялық шығу тегі, мәдени ортасы, өмір салты мен денсаулық жағдайы, ішінара кәсіптік белгілері, әлеуетті қауіптілік дәрежесі, эмоциялық жағдайы, серіктес үшін қарым-қатынас процесінің маңыздылығы, статустық талаптар, криминалдық ортамен байланыс дәрежесі және т. б. туралы ақпарат ала алады.

ПО қызметкерлерінің азаматтармен өзара қарым-қатынасындағы маңызды рөлді қарым-қатынастың бейвербальды емес құралдары (мимика, қимыл, психологиялық қашықтық, поза және т.б.) атқарады, өйткені олар қарым-қатынас жөніндегі серіктес туралы сөздерінен гөрі көбірек ақпарат береді.

Қарым-қатынас кезінде адам тұлғасына ерекше назар аударылады. Мимика (қарым-қатынас кезіндегі беттің динамикалық көрінісі: еріннің, қастың, көздің, бет бұлшықеттерінің қозғалысы) ақпараттың 70% — дан астамын береді. Мысалы, егер адам көзді «бұрса», ол қандай да бір ақпаратты жасыруға тырысады деп саналады (серіктестердің орташа көзқарасы шамамен сөйлесудің 1/3 уақыты ішінде кездеседі).

Қимыл-қимыл (психикалық жағдайды беретін бас пен дененің басқа да бөліктерінің әлеуметтік жұмысы) эмоциялық реакциялар мен сөйлеумен тығыз байланысты, кейде ым-қимыл тіпті сөйлеуді алмастыра алады.

Азаматтармен қарым-қатынас барысында ПО қызметкерлеріне қимыл-қимыл санын ескеру маңызды. Қаңылтырлардың диагностикалық құндылығы олардың спонтандылығы мен тікелей болуы болып табылады. Мысалы, жауап алуға күдікті қатаң түрде әрекет ететінін

түсінбейді және оның еріксіз реакциялары шынайы жай-күй мен қарым-қатынасты білдіреді. Жағдайда айырмашылығы арасындағы вербальными және невербальными құралдарымен білдірген басымдық беріледі невербальным. Қарым-қатынас мақсаттарына қол жеткізу үшін ПО қызметкеріне азаматтармен өзара іс-қимылда өзінің қимыл-қимылдарын бақылау өте маңызды.

Қарым — қатынас кезінде ақпарат алуда адамның позасы маңызды рөл атқарады (оның денесі-басы, корпусы, қолы, аяғы және т.б.), ол тұлғааралық қарым-қатынасты бере алады, әлеуметтік жағдайын көрсете алады, сондай-ақ эмоциялық жағдайға байланысты өзгеруі мүмкін.

ПО қызметкерінің кез келген санаттағы азаматтармен өзара іс-қимылының бастапқы кезеңінде қарым-қатынастың жеке аймағында психологиялық байланыс орнату, содан кейін белгілі бір қашықтықты таңдауда әңгімелесушінің қарым-қатынасын анықтау ұсынылады. ПО қызметкерлері қарым-қатынас аймағының шекарасы бұзылған кезде әңгімелесуші белгілі бір психологиялық ыңғайсыздықты сезінетінін және бұл, әрине, қарым-қатынастың тиімділігіне әсер ететінін есте сақтаған жөн.

Психологиялық байланысқа қол жеткізу үшін ПО қызметкерлеріне кеңістіктегі бағдарлауды ескеру қажет — адамдар бір — біріне қатысты тұратын немесе отыратын бұрыш, сондай — ақ бұрылыстар, қарым-қатынас бұрышының өзгеруі (жақын достар жанында-0°, ал дұшпандық күйге түскен адамдар сұхбаттасушының қарама-қарсы орын алуға ұмтылады-180°). Осылайша, жәбірленуші немесе куәдан жауап алу кезінде милиция қызметкеріне диагональ бойынша орналасқан жөн. Жанжалды өзара іс-қимыл кезінде (мысалы, агрессивті көңіл-күйдегі айыпталушыдан жауап алу), егер бұл жағдайда ПО қызметкері неғұрлым күшті тұлға болса,

сұхбаттасушының қарама-қарсы неғұрлым өнімді орналасуы.

ПО қызметкерінің азаматтармен қарым-қатынас процесінің тиімділігіне субъективті факторлар әсер етеді: қарым-қатынас мақсаты, рөлдер мен мәртебелердің арақатынасы, орнату, қабылдау жағдайы және эмоциялық, серіктестердің жағдайы.

Көп жағдайда, нақты азаматтармен өзара іс-қимыл жасай отырып, милиция қызметкері оларға стереотиптік баға береді және де сол үлгімен өзін өзі ұстайды, бұл байланыстардың тиімділігіне теріс әсер етеді.

Екінші жағынан, адамдардың санасында әртүрлі кәсіптегі мамандар, соның ішінде ПО (милиция) қызметкерлері туралы стереотипті түсінік бар. Қаралып отырған өзара қарым-қатынастар, әдетте, эпизодтық және қысқа емес болып табылатындықтан, азаматтардың ішкі істер органдары қызметкерлерін қабылдауы кейде басқаның тәжірибесінен алынған стереотиптерге негізделеді. Сонымен қатар, бір милиция қызметкерінің мінез-құлқы барлық қызметкерлер үшін тән мінез-құлық болып табылады, осылайша тиісті стереотип (өкінішке орай, Әрқашан оң емес) туындатады.

Осыған байланысты Ар-намыс кодексі ПО (милиция) қызметкерлерін «бөлімшелердің, ішкі істер органының және барлық құқық қорғау жүйесінің көптеген қызметкерлерінің жалпы күш-жігері мен жұмыс нәтижелері әрекетсіздікпен, азғана әрекетпен және тіпті бір қызметкердің Анттан тартынуымен әлсіреуі мүмкін екендігін әрдайым есте сақтауға шақырады»[2]

Кәсіби міндеттерді орындау үшін ПО қызметкеріне өзіне адамдарды орналастыра білу және азаматтардың кез келген категориясымен байланыс орната білу маңызды. Осы мақсатта ПО қызметкері тұлғааралық аттракцияны (ағылш. attraction-тартымдылық, тартымдылық): «жеке

есім», «қарым-қатынас айнасы», «алтын сөздер», «шыдамды тыңдаушы», «жеке өмір» және т.б. көптеген адамдар осы тәсілдер туралы біледі, бірақ өкінішке орай, оларды үнемі пайдаланбайды. Аталған тәсілдер негізінен фликтсіз қарым-қатынаста тиімді екенін атап өту қажет.

Мақаламды қорытындылай келе, ПО қызметкерлерінің азаматтармен өзара қарым-қатынасына қатысты «жеке есім» деген қабылдау адамның өз атының дыбысы жағымды сезімді әрдайым сезінбеуі болып табылады. Осылайша, адамның атын бірден есте сақтап, оны әңгімелесушіге көрсетіп, ПО қызметкері оның оң эмоцияларын тудырады және тілектестік қарым-қатынасқа сене алады.

«Қарым - қатынас айнасы» - аттракцияны қалыптастырудың келесі әдісі-адам тұлғасындағы уайымның көрінуіне байланысты. Адамның мейірбан көрінісі болған сайын, айналадағылар үшін бұл адам жағымды - бұл «қарым-қатынас айнасы»қабылдаудың мәні. Ол негізінен шиеленісті жағдайды алып тастау және күштер мен энергияның аз шығынымен жанжалдарды бейтараптандыру үшін қолданылады.

«Алтын сөздер» деп аталады комплименттер (адамның оң қасиеттерінің аздаған артықшылығын қамтитын сөздер).

ПО қызметкерлері қызмет барысында жеке тұлға темпераментіне, жеке адамның мінезіне, тұлға бағыттылығына назар аудара отырып, өзінің кәсіби шеберліктерін жоғарлата білуі қажет. Сол үшінде, тыңдаушылар жеке тұлға темпераментін, жеке адамның мінезін, тұлға бағыттылығын алдын ала болжай білуі керек.

Қазіргі заманның талабына сай қалыпты қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету мемлекет қызметтерінің бірі.

Ойымды қазақтың даңқты батыры Бауыржан Момышұлының «Тәртіпсіз ел болмайды, тәртіпке бағынған құл болмайды» деген тамаша сөзімен аяқтағым келеді.

-
1. **В.В.Романов** Құқықтық психология. - М.: Юрайт баспасы, 2022. - 525б.
2. **Рубинштейн С. Л.** жалпы психология негіздері. - М.: Ғылым, 2021. - 585б.
3. **Радутная Н.В.** халық судьясы. Кәсіби шеберлік және дағды. - М.: Ағарту, 1977. - 105б.
4. **А.Р.Ратинов** ПО қызметкерлеріне арналған заңгер психологиясы. - М.: Ағарту, 2020. - 172б.
5. **Кулагин Б.В.** кәсіби психодиагностика негіздері. - М.: Ғылым, 2015. - 104б.
6. **В.В.Романов,** **М.Кроз** М. ПО қызметкерінің қызметіне үміткерлерді кәсіби психологиялық іріктеу жөніндегі Нұсқаулық. - М.: Ғылым, 2022. - 480б.

Мазмұны

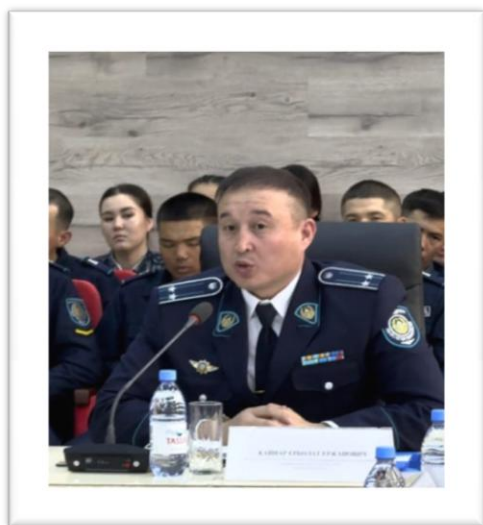
1	Алғы сөз сөйлегендер <i>Мұхаметқалиев Н.Ж.</i> <i>Нурушев А.Ж.</i> <i>Қайнар Е.Е.</i> <i>Сапаралиева С.М.</i> <i>Артығалин С.Ж.</i>	4-13
2	Ибраева А.С. Права человека и правовая культура сотрудников органов внутренних дел: некоторые положения	14
3	А.К.Ибраева Жаңа Қазақстан құру жағдайында адам және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудегі ішкі істер органдарының рөлі	19
4	Г.С.Кузекова, Д.Ж.Кузеков Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың әлеуметтік байланыстары: құқықтық реттеудің тиімділігін арттырудың кейбір мәселелері	34
5	Ш.Т. Жайлаубаева Әділетті Қазақстанды құру жолында заң үстемдігін қамтамасыз етудің өзекті мәселелері	45
6	А.С.Абилова Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру тетігіндегі құқық бұзушылықтардың алдын алу	54
7	Аскаров А.А. Основные направления совершенствования правовой основы деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан в сфере защиты прав человека	63
8	Б.Амандосұлы Полиция қызметін жетілдірудегі кейбір құқықтық мәселелер	70
9	М.М.Нурпеисова Адам құқықтарын қамтамасыз ету және Қазақстанның қазіргі жағдайындағы ішкі істер органдарының рөлі	75
10	Бекбауова А.А., Мурсалова Л.А., Бисембиев Т.Ш. Проблемы выявления и предупреждения домашнего насилия в отношении женщин в современной уголовно-правовой политике Республики Казахстан	81

11	А.С. Смагулова, А.А.Смагулов Жаһандану дәуіріндегі адам құқықтарын қорғаудың Қазақстанға тән өзекті мәселелері	91
12	Г.Б.Табулденова Правовая культура как фактор повышения доверия общества к органам внутренних дел	101
13	А.Б.Бузаканова Основные направления совершенствования правовой основы деятельности органов внутренних дел Республики Казахстан в сфeрезащиты прав человека	107
14	Саленов Т.А. Процессуальные аспекты обеспечения доказательств при расследовании незаконного оборота синтетических наркотических и психотропных веществ	122
15	Жабагинова И.Т. Правовые аспекты «сталкинга» в современном обществе	127
16	Ж.Копбай Жаңа Қазақстан құрудағы ведомстволық жоғары оқу орындарында кадрларды даярлау жүйесін жетілдірудің бағыттары мен мәселелері	132
17	Д.М.Гильманова Құқық бұзушылықпен күрес жолында қоғамның құқықтық санасын қалыптастыру маңыздылығы	137
18	Исмаилова Б.Ш., Баранова М.В. Уголовно-правовые аспекты защиты прав человека	142
19	Б.Р.Есімсейтов Эвфемизм заңгерлік дискурстың Лексико-семантикалық категориясы ретінде	150
20	Р.Н.Джигитова Әділетті Қазақстан құру жолында ПОқызметіндегі ашықтық, ұтқырлық және тиімділікпринциптерініңмаңыздылығы	159
21	К.Д.Такетова Кәмететке толмағандардың құқытық мәртебесі	166
22	А.Е.Шамғанова Курсанттарды рухани-адамгершілік және патриоттық тәрбиелеудің маңыздылығы	171

23	Токсанова М.Б. Вопросы развития правовой культуры сотрудников органов внутренних	179
24	С.А. Мендыбаева Заң мен тәртіп идеологиясын қалыптастыру аясында полиция қызметкерлерінің психологиялық дайындығы	188
25	Галерея	201

Галерея

[illegible]

Ақтөбе қ., Курсанттық тас жолы, 1
тел.: 8 7132 98 80 37 (134, 131)
e-mail.: mail@auimvd.edu.kz